

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ BİLİM DALI

CA'FER es-SÂDİK VE ONA İZAFE EDİLEN
YILDIZNAME İSİMLİ ESER

TUĞBA BELGEMEN ERTÜRK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
PROF. DR. DOĞAN KAPLAN

KONYA-2022



Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Tuğba BELGEMEN ERTÜRK		
	Numarası	18810601081		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ/İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	CA'FER es-SÂDİK VE ONA İZAFE EDİLEN YILDIZNAME İSİMLİ ESER			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı
İmzası



ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Tuğba BELGEMEN ERTÜRK		
	Numarası	18810601081		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ/İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Doğan KAPLAN		
Tezin Adı	CA'FER es-SÂDIK VE ONA İZAFE EDİLEN YILDIZNAME İSİMLİ ESER			

Ca'fer es-Sâdik, iktidar mücadelesi ve siyasi çalkantıların yaşandığı bir dönemin içerisinde, siyasetten uzak kalarak, ilmi faaliyetlere yönelen bir sima olarak karşımıza çıkmaktadır. Cafer-i Sâdik'ın ilme olan bu eğilimi, onu yaşadığı dönemde farklı bir konuma taşımıştır. Bu bağlamda Cafer-i Sâdik'a pek çok görüş ve eser izafe edilmiştir. Eserler arasında konu itibariyle özellikle "cifr", "tılsım", "gizli ilimler", "astroloji" gibi alanları ihtiva eden eserler yoğunluğu oluşturmaktadır. Bunun muhtemel sebebi, Ehl-i Beyt'e isnad edilen gizli ilim söylemidir. Bu eserlerden biri de Yıldızname metinleridir. Bu metinler, genel itibariyle 12 burcu ihtiva etmektedir. Öteden beri insanoğlu gayba hâkim olma arzusu içerisinde olmuştur. Gelecekte meydana gelecek olayları bilme arzusu aslında insanoğlunun kendini güvence altına almasının bir izdüşümü olarak karşımıza çıkmaktadır. En eski örneklerinin Mezopotamya medeniyetlerinde görüldüğü bu gelenek, her toplumda kendine yer bulmayı başarmıştır. Ca'fer es-Sâdik'ın "Yıldızname" metinleri ile ilişkisini ise "Cefr" ilmi bağlamında değerlendirmek doğru olacaktır. Hayatını, ilmi kişiliğini, kendisine isnad edilen eserlerini, yaşadığı dönem bağlamında incelemeye çalıştığımız Ca'fer es-Sâdik ve yine ona izafe edilen "Yıldızname" isimli metinler, bu çalışmanın konusu olmuştur.

Anahtar Kelimeler: İslam Mezhepleri Tarihi, Ca'fer es-Sâdik, Yıldızname, Cefr.



ABSTRACT

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Tuğba BELGEMEN ERTÜRK		
	Student Number	18810601081		
	Department	Basic Islamic Sciences/History of Islamic Sects		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Dr. Doğan KAPLAN		
Title of the Thesis/Dissertation	JA'FAR al-SADIQ AND THE WORK ATTRIBUTED TO HIM "YILDIZNAME"			

In a period of power struggle and political turmoil, Ja'fer es-Sadiq appears as a figure who stays away from politics and turns to scientific activities. This tendency of Ja'fer es-Sadiq towards science moved him to a different position during his lifetime. In this context, many views and works have been attributed to Ja'fer es-Sadiq. Among the works, there is a density of works that include areas such as "cifr", "talisman", "secret sciences", "astrology" in terms of subject. The probable reason for this is the secret science discourse attributed to the Ahl al-Bayt. One of these works is Yıldızname texts. These texts generally contain 12 zodiac signs. Human beings have always wanted to dominate the unseen. The desire to know the events that will occur in the future is actually a projection of the human being's self-assurance. This tradition, the oldest examples of which are seen in Mesopotamian civilizations, has managed to find a place for itself in every society. It would be correct to evaluate the relationship of Ja'fer es-Sadiq with the "Yıldızname" texts in the context of the science of "Cefr". Ja'fer es-Sadiq, whose life, scientific personality, works attributed to him, we tried to analyze in the context of the period in which he lived, and the texts named "Yıldızname", which is also attributed to him, have been the subject of this study.

Keywords: History of Islamic Sects, Ja'fer es-Sadiq, Yıldızname, Cefr.

İçindekiler

KISALTMALAR	2
ÖNSÖZ	3
GİRİŞ	5
A. Çalışmanın Konusu	5
B. Önemi ve Amacı	6
C. Araştırmanın Yöntemi ve Konuyla İlgili Belli Başlı Araştırmalar	7
BİRİNCİ BÖLÜM	9
CA'FER-İ SÂDIK'IN HAYATI	9
1. Adı, Ailesi, Soy	9
2. Vefatı	11
B. Ca'fer-i Sâdik'ın Yaşadığı Döneme Genel Bir Bakış	12
1. Emeviler Döneminde Ca'fer-i Sâdik	13
2. Abbasiler Döneminde Ca'fer-i Sâdik	17
C. Cafer-i Sâdik'ın İlmi Kişiliği	25
A. Hocaları ve Talebeleri	29
B. Ca'fer-i Sâdik ve Ebû Hanîfe Arasındaki Münasebet	32
İKİNCİ BÖLÜM	37
CA'FER-İ SÂDIK'A İZAFE EDİLEN ESERLER VE YILDIZNAME	37
A. Ca'fer-i Sâdik'a İzafe Edilen Eserler	37
1. Tefsir İle İlgili Olan Eserler	37
2. Astroloji, Cifr, İksir, Fal vs. İle İlgili Eserler	37
3. Diğer Eserleri	38
B. Cafer-i Sâdik'a İzafe Edilen Yıldızname	39
1. Yıldızname Nüshalarının Fiziki ve İçerik Özellikleri	58
2. Yıldızname Nüshalarında İşlenen Temel Konular	61
3. Yıldızname Nüshalarından Bazı Örnekler	62
4. Yıldızname'nin Cafer-i Sâdik'a Aidiyeti Meselesi	68
SONUÇ	72
BİBLİYOGRAFYA	74

KISALTMALAR

- b. : Bin
bkz. : Bakınız
bs. : Basımı Yok
çev. : Çeviren
ed. : Editör
h. : Hicri
hz. : Hazreti
İSAM : İslam Araştırmaları Merkezi
nşr. : Neşreden
ö. : Ölümü
s.a.v. : Sallallahu Aleyhi ve Sellem
thk. : Tahkik Eden
ts. : Tarihsiz
vb. : Ve Benzerleri
vd. : Ve Diğerleri
vs. : Vesaire

ÖNSÖZ

Âlemlerin Rabbi olan, Allah'a hamd olsun, salat ve selam, sevgili peygamberimiz Hz. Muhammed'in (s.a.v), onun ailesinin ve ashabının üzerine olsun.

Dünya üzerine gelmiş bazı isimler vardır ki gerek yaratılış özellikleriyle gerek karakterleriyle gerekse yaptığı çalışmalar ve ortaya koyduğu fikirlerle hem yaşadığı dönemde hem de daha sonraki dönemlerde etki alanını sürdürmeye devam etmektedirler. Onların ortaya koyduğu doktrinler, çağları aşmaktadır. Bu isimlerden birisi de hiç şüphesiz Ca'fer es-Sâdık'tır.

Soyu Peygamber Efendimiz (s.a.v) ve Hz. Ebu Bekir'e dayanan Ca'fer es-Sâdık, yaşadığı dönemde dikkatleri üzerine çekmeyi başarmıştır. Özellikle ilmi faaliyetleri ile gündemde olmuş, mensubu olduğu Ehl-i Beytin siyasi iktidarlar tarafından gözetim altında tutulması sebebiyle ilim ve zühtten öte bir meşguliyeti söz konusu olmamıştır. Siyasetten beri bir yaşam sürdürme gayretinde olmuş, talim ve tedris ile meşgul olmuştur. Yaşadığı dönemde de daha sonraki dönemlerde ona pek çok fikir, uygulama ve eser izafe edilmiştir. Zaman zaman bu durum abartılarak, Ca'fer es-Sâdık'a beşer üstü mezziyetler bile yüklenmiştir.

Ca'fer es-Sâdık ve Ona İzafe Edilen Yıldızname İsimli Eser başlıklı bu çalışmamızda Ehl-i Beyt'in gizli ilmi sadedinde Ca'fer es-Sâdık'a nispet edilen "Yıldızname" adlı eseri inceledik. İki ana bölümden oluşan çalışmamızın birinci bölümünde, Ca'fer es-Sâdık'ın yaşadığı dönemi, hayatını, ailesini ele aldık.

Ca'fer es-Sâdık ilmi kişiliğine ve eserlerine yer verdiğimiz ikinci bölümde ise ona izafe edilen "Yıldızname" adlı eserin detaylı bir içerik çözümlemesini yaparak ona aidiyetini tartıştık.

Bu çalışma vesileyle benden yardımını esirgemeyen, bilgi ve tecrübeleriyle beni daima hayra yönlendiren, bu çalışmayı ortaya koymam için çalışıp çabalayan çok kıymetli danışmanım Prof. Dr. Doğan Kaplan Bey'e ayrıca çok kıymetli hocalarım Dr. Öğr. Üyesi Aytekin Şenzeybek Bey'e, Prof. Dr. Hüseyin Aydın Bey'e ve "Yıldızname" edebiyatıyla ilgili bilgilendirmesi için Prof. Dr. Hikmet Atik Bey'e teşekkürü bir borç bilir, minnetlerimi iletirim.

Son olarak bu çalışmaya birlikte başladığımız fakat elim bir kaza neticesinde aramızdan ayrılan kıymetli hocam Prof. Dr. Sıddık Korkmaz Bey'i de rahmet ve minnetle anarım.

Başarı Yüce Allah'tandır.

Tuğba Belgemen Ertürk

KONYA-2022



GİRİŞ

A. Çalışmanın Konusu

Çalışmamızda cefr, fal, iksir, astroloji gibi alanlar bağlamında değerlendirilen “Yıldızname” adlı metinler ile Ca’fer es-Sâdık’ın hayatına yer verilmiştir. Eserin müellifi belli olmamakla birlikte eser, Ca’fer es-Sâdık’a izafe edilmektedir. Nitekim “Kitab-ı Yıldızname” ve Risale-i Yıldızname” başlığıyla yer alan asıl metnin herhangi bir yerinde Ca’fer es-Sâdık’ın ismi geçmemektedir. Ca’fer es-Sâdık’a isnad edilmesinin sebebi metin kenarlarında “Kura-name-i Ca’fer es-Sâdık” başlığıyla yer alan, kısımdır. Kütüphane kayıtlarında da eser “Kura-name-i Ca’fer es-Sâdık” başlığıyla eser içerisinde yer alan metine nispetle Ca’fer es-Sâdık’a izafe edilmiştir. Ayrıca eser içerisindeki söylemler de Ca’fer es-Sâdık’ın Cefr ilmiyle bağlantısı noktasında eserin Ca’fer es-Sâdık’a aidiyetini düşündürmektedir. İçerik olarak birbirlerinin aynısı olan eserlerde ufak tefek bazı farklılıkların mevcudiyeti söz konusudur. Astrolojik türde telif edilen bu eser genel çerçevede yıldızlar, burçlar, ebced gibi öğeleri içeren yıldız falını ihtiva etmektedir.

Ca’fer es-Sâdık’a izafe edilen farklı alanlarda pek çok eser mevcuttur. Bu eserler arasında birbirleriyle irtibatlı olan “cefr”, “kimya”, “simya”, “ilm-i nücûm” gibi gizli ilimler kategorisine dâhil edilen ilimler bağlamında kaleme aldığı iddia edilen eserler de ona izafe edilen eserler arasında önemli bir yer teşkil etmektedir. Nitekim bu eserlerden biri de temizde üç nüshasını incelediğimiz “Yıldızname” isimli metinlerdir. Bu metinler İSAM Kütüphanesi’nde kayıtlı olup ufak tefek farklılıklar dışında gerek fiziksel özellikleri gerek de içerik özellikleri bağlamında da birbirlerinin aynı metinlerdir. Kaynaklar incelendiğinde, Hz. Ali, Zeynelâbidîn ve Muhammed Bâkır yoluyla Hz. Peygamber’den (s.a.v), Ca’fer es-Sâdık’a tevarüs eden ve genel kanaate göre sadece Ehl-i Beyt’in vakıf olduğu Cefr olarak isimlendirilen bir ilim karşımıza çıkmaktadır. Bu ilimden hareketle “ilm-i nücûm” gibi ilimler ve bu ilimlere dair eserler de Ca’fer es-Sâdık’a izafe edilmiştir.

Ayrıca çalışmamızda Ca’fer es-Sâdık’ın hayatı, yaşadığı dönem, ilmi kişiliği, ailesi, hocaları, talebeleri, Ebû Hanîfe ile irtibatı ve kendisine nispet edilen diğer eserlerine yer verdik.

Çalışmamızın birinci bölümünde, Emevi ve Abbasi dönemlerinde Ca'fer es-Sâdık'ın durumunu, aile efradını, soyu ve vefatını, hocalarını, talebelerini ele almaya çalıştık. İkinci bölümde ise, çeşitli alanlarda Ca'fer es-Sâdık'ın kaleme aldığı iddia edilen eserler, genel olarak ilmi kişiliği, yıldıznameler ile ilgili genel bilgiler ve kendisine izafe edilen “Yıldızname” ve içerik ve fiziki özelliklerinin analizi, işlenen temel konular, eserin muhtevasından bazı örnekler ile eserin Ca'fer es-Sâdık'a aidiyeti meselesini işledik.

Ca'fer es-Sâdık'a farklı alanlarda pek çok eser izafe edilmiştir. Bu alanlardan birisi de astoloji, cefr, simya, fal, kimya gibi alanlar bağlamında kaleme alınan eserlerdir. Bu bağlamda Ca'fer-i Sâdık'a “Yıldızname”, “Falname”, “Tâlinâme” isimleriyle birçok eser nispet edilmiştir. Biz bu çalışmamızda İSAM Kütüphanesi'nde kayıtlı olan “Kitab-ı Yıldızname” ve “Risale-i Yıldızname” başlıklarıyla yer alan üç nüshayı inceledik. Ayrıca Ca'fer es-Sâdık'ın yaşadığı dönemi genel çerçevede değerlendirerek, hayatı, ailesi, hocaları, talebeleri, ilmi kişiliği, eserlerine yer verdik.

B. Önemi ve Amacı

Asırlar boyunca insanoğlu gaybi bilgilere ilgi duymuş, gelecekte haberdar olmak istemiştir. Bu anlayış aslında insanın kendini güvence altına alma, doğru adımlar atabilme, başına gelebilecek felaketlerden haberdar olup, önlem alabilme düşüncesinin bir izdüşümü olarak karşımıza çıkmaktadır.

İnsanoğlu gizli olanı aşikâr etme arzusuyla birtakım yöntemlere başvurmuştur. Özellikle gök cisimlerinin konumları ve hareketleri bu yöntemlerin ilk basamağını oluşturmuştur. İlk örneklerini Mezopotamya'nın kadim medeniyetlerinde gördüğümüz bu uygulamalar, günümüze kadar farklı şekillerle farklı medeniyetlerde var olmuştur. Gök cisimlerinin konum ve hareketleriyle tahminde bulunup, bununla irtibatlı olarak geleceğe dair müspet veya menfi yorumlar çıkarma yöntemi zaman içerisinde fal kültürüne dönüşmüştür. Ca'fer es-Sâdık'ın bu tür ilimlerle irtibatlandırılmasının sebebi kendisine tevarüs eden Cefr ilmi ile alakalıdır ki, Ehl-i Beyt'in gizli ilmi olarak karşımıza çıkan cefr, çok farklı şekillerde tarif edilmektedir. Bazı kaynaklarda Cefr ilminin kurucusu olarak da kabul edilen Ca'fer es-Sâdık'ın, bu ilminin vehbi mi yoksa kesbi mi olduğuyla ilgili farklı rivayetler söz konusudur.

Günümüze kadar ulaşan başta yıldız ilmi olmak üzere bu tür ilimler, bu ilimlerin vücut bulmuş hali olan eserler ile bâtını yorumların çoğu gerek ilmi gerek züht ve takvasıyla çağlar aşan bir şahsiyet olan Ca'fer-i Sâdık'a nispet edilmektedir. Bu da aslında Ca'fer-i Sâdık'a izafe edilen ama aslında ona ait olması mümkün olmayan pek çok fikri ortaya çıkarmıştır. Bu sebeplerden ötürü kendisine ait olmadığına kanaat getirdiğimiz bu eser ile Ca'fer-i Sâdık'ın hayatının genel çerçevede incelenmesinin gerekli olacağını düşündük. Bu çalışmanın amacı aslında Ca'fer-i Sâdık'a bu tarz fikir ve eserlerin nispet edilmesinin sebeplerini ortaya koymak istememizdir.

C. Araştırmanın Yöntemi ve Konuyla İlgili Belli Başlı Araştırmalar

Çalışmamızda Ca'fer-i Sâdık ve ona izafe edilen Yıldızname isimli eser ele alınacaktır. Çalışmamızda ilk aşamada kaynak taraması yapılarak veriler toplanmış daha sonra içerik analizi yapılarak bilgiler kategorize edilmiştir. Bu bağlamda başta Ca'fer-i Sâdık'a isnad edilen ve İSAM Kütüphanesi'nde kayıtlı Yıldızname metinleri ve Ca'fer-i Sâdık'ın hayatını, ilmi kişiliğini, ailesini, hoca ve talebelerini, eserlerini, yaşadığı dönem olan Emevi ve Abbasi devirlerinin sosyo-kültürel ve siyasi yönünü ele alan klasik ve çağdaş kaynaklardan, ansiklopedilerden, makalelerden, yüksek lisans ve doktora tezlerinden, bildirilerden yararlandık.

İbn Kesîr'in *el-Bidâye ve'n-Nihâye*'si, Muhammed Ebû Zehra'nın *İmam Ca'fer*'i, İbnu'l Esîr'in *Kâmil fi't-Târih*'i, İbn Haldun'un *Mukaddime*'si, Muhsin el-Emîn'in *Âyanuş-Şia*'sı, Belâzûri'nin *Ensâbu'l-Eşraf*'ı, Şehristânî'nin *el-Milel ve'n-Nihal*'i, Kuleynî'nin *Usûl mine'l-Kâfi*'si, İbn Kuteybe'nin *Te'vîlu Muhtelefi'l-Hadis*'i, İbnü'n-Nedîm'in *el-Fihrist*'i, Kâtip Çelebi'nin *Keşfu'z-Zunûn*'u, Meclîsi'nin *Bihâru'l-Envar*'ı, Heytemî'nin *Menâkıbi'l-İmam Ebû Hanîfe*'si, Bezzazî'nin *Menakıbi'l-İmâmi'l-A'zam*'ı, İbnu'l-Cevzi'nin *Sıfatü's-Safve*'si, Ya'kubî'nin *Târihu'l-Yâkûbî*'si, Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin *Hilyetu'l-Evliya*'sı, Muhammed el-Halîlî'nin *min-Emâmi'l İmam es-Sâdık*'ı, Ebu Abdullah Muhammed ez-Zühri'nin *Tabâkâti'l-Kebîr*'i, Zehebî'nin *Siyer*'i ve *Târihu'l-İslâm*'ı, Mizzî'nin *Tehzîb*'i, Âlûsî'nin *Muhtasâru't-Tuhfetü'l-İsnaaşeriyye*'si, İbn Teymiyye'nin *Minhâcü's-Sünneti'n-Nebeviyye*'si, Ali Cuma Muhammed'in *Ca'fer es-Sâdık*'ı, Suyûtî'nin *Tabakâtu'l-Huffaz*'ı, Taberî'nin *Delâilu'l-İmâme*'si Feriduddin Attar'ın *Tezkirâtu'l-Evliya*'sı, Mehmet Atalan'ın *Şüliğin Farklılaşması Sürecinde Ca'fer es-Sâdık'ın Yeri*

ve *Ca'fer-i Sâdık'ı* ve Mustafa Varlı'nın “Yıldızname'si çalışmamızda istifade ettiğimiz eserler arasında yer almaktadır.

Ca'fer-i Sâdık isminin yazımında bazen Arapça isim tamlamasına uygun olarak “Ca'fer es-Sâdık” şeklinde bazen de Farsça terkeb-i tavsifi kuralına uygun bir şekilde sıfat tamlaması olarak “Ca'fer-i Sâdık” yazımını kullandık. Arapça müellif ve kitap isimlerinin başındaki lam-ı tarif harfini özellikle dipnot ve kaynakçada gösterirken kullanmamaya özen gösterdik.



BİRİNCİ BÖLÜM

CA'FER-İ SÂDIK'IN HAYATI

Sünni ve Şii kesimlerce önemli bir şahsiyet olarak karşımıza çıkan, genel kabule göre 80/699¹ yılında dünyaya gelen ve 148/765² vefat eden Ca'fer-i Sâdik'ın, fikir dünyasının ve bu bağlamda ona izafe edilen eserlerinin temelini oluşturan mesnetlerin daha iyi kavranabilmesi açısından, yaşadığı dönem ve dönemin getirdiği sosyal, siyasal, politik, kültürel, itikâdi, ilmi, vb. gibi şartların analiz edilmesi önem arz etmektedir.

1. Adı, Ailesi, Soyu

İmamiyye'nin altıncı imamı, Caferi fikhının da kurucusu olarak kabul eden Ca'fer-i Sâdik'ın asıl ismi, Ebû Abdillah Ca'fer b. Muhammed el-Bâkır b. Ali Zeynelâbidin'dir (148/765).³

Doğduğu tarih olarak, *Cuhfe Seli* (Mekke'de hac etmek için gelenlerle birlikte pek çok kişinin de hayatını kaybettiği büyük bir sel felaketinin yaşandığı yıkım senesi olarak tarihe geçen yıl) yılında, *17 Rebûlevvel cuma/pazartesi günü fecirde* ve yine *Recep ayının ilk günü* ve yahut *ilk üç günü* içerisinde, *Ramazan ayının üçünde* ve *sekizinde Salı günü güneş henüz doğmamışken* dünyaya geldiğine dair pek çok rivayet bulunmaktadır.⁴ Doğduğu tarih itibariyle kaynaklarda farklı rivayetler bulunmakla birlikte genel kabule göre Ca'fer es-Sâdik'ın doğum tarihi 80/699 veyahut 83/702 yıllarına tekabül etmektedir.⁵ Cafer es-Sâdik'ın, dedesi Zeynelabidin'in evinde dünyaya geldiği de yine rivayetler arasında yerini almaktadır.⁶

¹ Ali Cuma Muhammed, *Cafer es-Sâdik* (Kahire: Mevsûatü A'lâmi'l-Fikri'l-İslâmî, 2004), Muhammed Ebu Zehra, *İmam Cafer*, çev. İbrahim Tüfekçi (İstanbul: Şafak Yayınları, 1992), 33. Öz Mustafa, "Cafer es-Sâdik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 15 Mart 2022).

² İbn Kesîr İmâdüddîn Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye 1-14*, çev. Mehmet Keskin, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1996), 10/177.

³ Öz, "Ca'fer es-Sâdik".

⁴ Yunus Emre Gördük, *İmam Cafer es-Sâdik'a İsnad Edilen Tasavvufî Tefsir ve Metodu* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010), 38.

⁵ Ali Cuma Muhammed, *Cafer es-Sâdik*, 212, Ebu Zehra, *İmam Cafer*, 33. Öz, "Cafer es-Sâdik".

⁶ Ahmet b. Ebî Ya'kûb b. Ca'fer b. Vehb, *Târîhu'l-Yâ'kûbî* (Beyrut: y.y. 1960), 2/381.

Babası, Ebû Abdillâh Cafer es-Sâdık b. Muhammed el-Bâkır b. Zeyne'l-Âbidîn b. Hüseyin b. Ali'dir.⁷

Annesi, "Ümmü Ferve" künyesi ile tanınan ve Hz. Ebu Bekir'in torunu olan Fatıma bint Kasım b. Muhammed b. Ebu Bekir es-Sıddık'tır. Ümmü Ferve'nin annesi, "Ümmü Veled/Karbe/Ümmü'l Kâsım" olarak tanınan Sevde'dir, Sevde'nin annesi ise, Esmâ bint Abdurrahman Ebu Bekir'dir. Dolayısıyla Cafer es-Sâdık'ın anne ve babası itibarıyla Hz. Ebu Bekir'in torunu olduğu görülmektedir.⁸ Cafer es-Sâdık'ın soyu, babası tarafından Hz. Muhammed'e (s.a.v) dayanmaktadır ki, Cafer es-Sâdık'ın babası Muhammed Bakır'dır, onun babası Zeynelâbidîn, onun babası Hz. Hüseyin, Hz. Hüseyin ise peygamberimizin kızı Hz. Fatıma'nın ve Hz. Ali'nin oğludur. Cafer es-Sâdık'ın anne tarafından soyu ise yukarıda da belirttiğimiz gibi Hz. Ebu Bekir'e dayanmaktadır ki⁹, Cafer es-Sâdık'ın, bu durumu; "*Beni iki yönümle Ebu Bekir'in çocuğu olarak kabul etmek gerekir.*" Sözüyle izah ettiği rivayet edilmektedir.¹⁰

Künyesi, Ebu Abdillâh, Ebu İsmail, Ebu Musa olup¹¹ lakabı ise doğru sözlü olmasından dolayı *Sâdık*'tır.¹² Bununla birlikte "Âtır, Tâhir, Fâzıl, Sâbir" gibi lakaplarla da anıldığı rivayet edilmektedir.¹³

Cafer es-Sâdık'ın "Hamide bint Said el-Muğribi" ve "Fatıma" olmak suretiyle iki hanımının olduğu ve bu hanımlarından da yedisi erkek üçü kız olmak suretiyle on evladı olduğu veyahut yedisi erkek dördü kız olmak üzere on bir evladı olduğu ile ilgili rivayetler bulunmaktadır.¹⁴

Çocuklarının isimleri kaynaklarda şu şekilde beyan edilmektedir. İsmail, Abdullâh, Ümmü Ferve, İmam Musa el-Kazım, İshak, Muhammed ed-Dıbac, Abbas, Ali el-Ârîdî, Esmâ ve Fatıma es-Suğrâ. Ayrıca Cafer es-Sâdık'ın; Abdullâh,

⁷ Ebi Abdullâh İsmail b. İbrahim el-Cufî Buhârî, *Kitabu't-Târihu'l-Kebîr* (Diyarbakır: Mektebetu'l-İslamiyye, tsz), 2/198.

⁸ İmâdüddin el-Hasan b. Ali et-Tabresî, *Esrârü'l-İmame* (Meşhed: Müessesetü't-Tabi'i't-Tâbia li'l-İstâneti'r-Radviyyeti'l-Mukaddese, 1422), 80.

⁹ Mehmet Atalan, *Mezhepler Tarihi Açısından Cafer es-Sadık* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1998), 55.

¹⁰ Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekir es-Suyutî, *Tabakâtu'l-Huffaz*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 78.

¹¹ Atalan, *Mezhepler Tarihi Açısından Cafer es-Sadık*, 56.

¹² Muhsin el-Emin, *A'yânu's-Şia* (Beyrut: Dâru't-Teârûf, 1983), 1/659. Ebî Cafer Muhammed b. Cerîr b. Rüstem et-Tâberî, *Delâilü'l-İmame* (Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûat, 1988), 111.

¹³ Gördük, *İmam Cafer es-Sadık'a İsnad Edilen Tasavvufî Tefsir ve Metodu*, 37-38.

¹⁴ Atalan, *Mezhepler Tarihi Açısından Cafer es-Sadık*, 56.

Ubeydullah, İbrahim, Ali, Zeynep ve Ümmü Seleme isimlerinde altı kardeşinin olduğu da rivayetler arasındadır.¹⁵

Cafer es-Sâdık, dış görünüş itibariyle orta boylarda, iri bir gövdeye, açık bir tene, geniş bir alına ve siyah saçlara sahipti. Mütemadiyen gülen, ibadete düşkün, muttaki bir kişiliği olan Cafer es-Sâdık, abdestsiz hadis rivayetinde bulunmayacak kadar da hassastı. Yumuşak huylu, sabırlı, gerekti yerde, gerektiği gibi konuşan, önsezi sahibi, zeki biriydi.¹⁶

2. Vefatı

Genel kabule göre, 25 Şevval 147/15 Aralık 765 yılında vefat ettiği kabul edilse de Cafer es-Sâdık'ın ölüm tarihi ile ilgili farklı rivayetlerden bahsedilmektedir.¹⁷

Hicri 148 yılının Recep ayının ortalarına gelindiğinde bir pazartesi günü vefat ettiği ve yine Mart ayının onunda vefat ettiği rivayet edilmiştir. Bununla beraber yıl itibariyle 149 yılında vefat ettiğini de savunan görüşler mevcuttur. Medine vefat eden Cafer es-Sâdık'ın gömüldüğü yer itibariyle de yine muhtelif rivayetlerin olduğunu görmekteyiz ki, onun, Baki mezarlığında babası, dedesi Zeynelâbidîn, büyükannesi Hz. Fatıma ve amcası Hasan'ın bulunduğu bölgeye gömüldüğü rivayet edilmekle birlikte, babası ve dedesinin amcası Hasan b. Ali'nin yanına gömüldüğünü bildiren rivayetler de söz konusudur. Öte yandan Cafer es-Sâdık'ın dedesi Zeynelâbidîn ile aynı mezarda gömülü olduğu veyahut Cafer es-Sâdık, babası Muhammed Bâkır ve dedesi Zeynelâbidîn'in aynı mezarda gömülü olduğuna dair rivayetler de bulunmaktadır. Ayrıca Cürcan'da ve Çin Hoten'de bulunan türbelerin de varlığından söz edilmektedir. Cafer es-Sâdık'ın vefat yaşı ile ilgili de net bir bilgi mevcut değildir. Onun 65 yaşında, 68 yaşında ve 71 yaşında vefat ettiğine dair bilgiler bulunmaktadır.¹⁸

¹⁵ Gördük, *İmam Cafer es-Sâdık'a İsnad Edilen Tasavvufî Tefsir ve Metodu*, 41.

¹⁶ Ebû Nuaym Ahmet b. Abdullah b. İshak el-İsfahâni, *Hilyetü'l-Evliyâ e Tabakâkü'l-Asfiya* (Mısır: y.y. 1932-1938), 3/193.

¹⁷ Ethem Ruhi Fığlalı, *İmamiye Şiası, Doğuşu, Gelişmesi ve Görüşleri* (İstanbul: Selçuk Yayınları, 1984), 165. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 10/177. Yakûbî, *Târîhu'l-Yakûbî*, 2/381.

¹⁸ Gördük, *İmam Cafer es-Sâdık'a İsnad Edilen Tasavvufî Tefsir ve Metodu*, 48-50.

Cafer es-Sâdık vefatı esnasında yanındakilere, akraba ilişkilerinin sağlam tutulmasına ve namazın ihmal edilmemesine dair telkinde bulunduğu da rivayetler arasında yerini almıştır.¹⁹

B. Ca'fer-i Sâdık'ın Yaşadığı Döneme Genel Bir Bakış

Ca'fer-i Sâdık'ın doğumunun Emevi halifelerinden Abdümelik b. Mervan (685-705), vefatının ise Abbasi halifelerinden Mansur (754-775) dönemine rastladığını görmekteyiz.

Ca'fer-i Sâdık'ın yaşadığı döneme bakıldığında, ilmi faaliyetlerin yoğun olduğu bir dönem karşımıza çıkmaktadır. Nitekim tefsir, fıkıh, lügat, kelam, tıp, kimya, matematik, mantık, felsefe, edebiyat, tarih gibi ilimler, bu dönemde gelişme göstererek yayılmıştır.²⁰ Ca'fer es-Sâdık'ın içinde bulunduğu asır, İslam toplumunun, ilmi ve kültürel sahada önemli gelişmeler kaydettiği, diğer kültür ve medeniyetlerle etkileşiminin arttığı bir asırdır. Zira çeşitli ilimler bazında tercüme faaliyetlerinin çoğalması bu etkileşimin bir izdüşümüdür.²¹ Ca'fer-i Sâdık; Şa'bi (ö.104/723), İbn Sîrîn (ö.110/729), Ebu Hanîfe (ö.150/767), Muhammed b. İshak b. Yesar (ö.151/768), Haccac b. Yusuf (ö.95/714), Hasan el-Basrî (ö.110-728) gibi önemli isimleri bünyesinde barındıran bir ortamın içerisine doğmuştu. Bu dönemdeki âlimler, yaşadıkları asrın ilimlerine vakıf olmakla birlikte genellikle belli alanlarda uzmanlaşmışlardır. Mesela Süfyan-ı Sevri (ö.161/777), Süfyan b. Uyeyne (ö.197/813) gibi isimler hadis alanındaki çalışmalarla meşhurken, diğer ilimlere hadis ilmi bağlamında yönelmişlerdir. Ebu Hanîfe (ö.150/767), İmam Malik (ö.179/795) gibi isimler ise daha çok fıkıh alanındaki çalışmalarla ön plana çıkmışlardır, hadis ilminin onlar için önemi, fıkıh alanındaki tahriçler ve meselelerin çözümü noktasındaki ilkeler bağlamında olmuştur. Bundan dolayı gerek inanç gerek fıkıh gerekse siyaset alanlarında çeşitli ekoller zuhur etmiştir. Asrın getirdiği bütün bu değişim ve gelişim noktasında Ca'fer es-Sâdık, yaşadığı döneme hâkim bir âlim olarak karşımıza çıkmaktadır.²²

¹⁹ Abdülhalim el-Cünci, *el-İmam Cafer es-Sâdık* (Kum: Müessesü Ensâriyan, 1995), 360-361.

²⁰ Seyyid Muhsin el-Emîn, *A'yânü's-Şia*, 1/664-665.

²¹ İbnu'l Esîr Ebû Hasan Ali b. Muhammed Abdülkerim, *Kâmil fi't Târih* (Beyrut: y.y. 1974), 4/455.

²² Ebû Zehra, *İmam Cafer*, 100-101.

1. Emeviler Döneminde Ca'fer-i Sâdık

Ca'fer-i Sâdık'ın dünyaya gelmesi Emevi halifelerinden Abdülmelik b. Mervan'ın (65/685-86/705) halifeliği dönemine tekabül etmektedir. Abdülmelik b. Mervan'dan sonra, Velid b. Abdülmelik (ö.86/705), Süleyman b. Abdülmelik (ö.96/715), Ömer b. Abdülaziz (ö.99/717), Yezid b. Abdülmelik (ö.101/720), Hişam b. Abdülmelik (ö.105/724), Velîd b. Yezid (ö.125/743), Yezid b. Velîd b. Abdülmelik (ö.126/744), İbrahim b. Velîd (ö.126/744), Mervan b. Muhammed (127-132/744-750) halifelik görevini icra etmişlerdir.²³

Emevi Devleti'nin gerek kuruluş aşamasında gerekse yıkılış sürecine girdiği dönemde, uygulayageldikleri politikaların temelinde “kabilecilik” başka bir deyişle “asabiyet” anlayışı ön planda olmuştur. Zira devlet içerisinde siyasi ve sosyal pek çok hadisenin meydana gelmesi bu anlayışın bir izdüşümüdür. Diğer yandan iktidar olma mücadelesi devlet içerisinde sürekli olarak bir krizi tetiklemiştir hatta bu krizler, isyan hareketlerine ve ayaklanmalara sebep olmuştur. Bunun yanı sıra bazı devlet adamlarının uygulamaları halk nezdinde hoş karşılanmamıştır. Muaviye'nin Hz. Ali taraftarları üzerindeki baskıcı tutumu, Yezid b. Muaviye döneminde vuku bulan Kərbela hadisesi ve Mekke'nin kuşatılması, Abdülmelik b. Mervan döneminde Kabe'nin zarar görmesi gibi hadiseler bu uygulamalara örneklik teşkil etmektedir.²⁴

Öte yandan Emevi iktidarı ile birlikte Araplar ayrıcalıklı bir konuma sahip olmaya başlamışlardı. Nitekim arazi vergisi ödemiyorlar ve Divan'da bulunan askerler de genellikle Araplardan oluşuyordu. Ayrıca Arap olan askerler fetihlerden sonra elde edilen ganimet ve para ile birlikte aylık ve yıllık düzeyde maaşa bağlanmışlardı. Arap milliyetçiliği kendini her alanda hissettiriyordu. Bununla birlikte Müslüman olmuş fakat Arap olmayan etnik unsurlara karşı farklı bir tutum sergileniyordu. “Mevâli” olarak nitelendirilen bu grup, Araplar karşısında ikinci plandaydı. Mesela piyade sıfatıyla fetihlerde bulunmalarına rağmen ganimet ve aylık hususunda Arap olup, rütbe olarak kendilerinden alt kademedede olan askerlerden dahi daha az pay elde ediyorlardı. Yine devlet gelir ve gider dengelerinin sağlanması adına her türlü vergi kendilerinden tahsis ediliyordu. Yani teoride olan eşitlik pratikte

²³ Detaylı bilgi için bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 9/506.

²⁴ Âdem Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2014), 3/255-259.

işlemiyordu.²⁵ Bunun yanı sıra Emeviler, Arap toplumunda en etken grup olarak karşımıza çıkan Hâşimilerin, Alioğulları kolunu ve Abbasoğulları kolunu kendilerinden koparmışlardır.²⁶

Emevi iktidarında vuku bulan ayaklanmaların hiç şüphesiz ana etkeni Arap taassubu ve bunun bir izdüşümü olarak dikkat çeken mevali politikalarıdır. Nitekim Araplar, Emevilerin tarih sahnesine çıkmasıyla birlikte farklı bir statüye sahip olmaya başlamışlar ve Emevi iktidarı boyunca da toplum içerisinde ayrıcalıklı bir sınıf olarak varlıklarını ikame ettirmişlerdir. Bu ve benzeri uygulamalar, kabileler arasında asabiyet anlayışının yeniden gündeme gelmesine sebep oldu ve bununla birlikte Emevi iktidarına karşı derin bir karşıtlık oluştu.²⁷

Özetle Emevi Hanedanlığının veliahtlık mücadelesi, bununla birlikte Emevi iktidarı boyunca var olagelen kabileler arası sürtüşme, Arap fanatizmiyle birlikte mevaliye karşı uygulanan yanlış politikalar, mezhepsel olarak vuku bulan ihtilaf ve ayaklanmalar, bazı Emevi halifelerinin uygunsuz yaşantıları ve devletin sınırlarındaki genişleme de Emevi iktidarının yok olmasına giden süreci kolaylaştırmıştır.²⁸

Emevi devletine karşı isyan hareketlerinin başında Zeyd b. Ali'nin ayaklanması gelmektedir. Cafer es-Sâdık'ın amcası Zeyd b. Ali, Emevi iktidarının uygulamalarını tasvip etmeyerek ayaklanma cihetine gitmiştir. Bu da ileride "Zeydiyye" ismiyle anılacak yeni bir oluşuma zemin hazırlamıştır. Bu oluşum, ilk etapta siyasi gayelerle hareket etse de sonrasında itikâdi bir istikamet kazanmıştır.²⁹ Cafer es-Sâdık, siyasetten uzak kalmış çevresindeki insanları özellikle de ailesi ve akrabalarını siyasetten uzak durmaları konusunda pek çok kez uyarmıştır.³⁰ Nitekim Zeyd b. Ali, isyan girişiminde bulunduğu Cafer es-Sâdık onu uyararak

²⁵ İbn Tıktaka, *el-Fahri fî Âdâbi's-Sultaniyye ve'd Düveli'l-İslamiyye* (Beyrut: Dâr-u Beyrut, 1973), 29.

²⁶ Muhammed Ali Büyükkara, *İmamet Mücadelesi ve Haşimoğulları* (Hicri II. Asır) (İstanbul: Rağbet Yayınları, 1999), 12-13.

²⁷ Hakkı Dursun Yıldız, "Abbasiler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 15 Mart 2022).

²⁸ Ali Delice, "Emevi Devletinin Yıkılış Nedenleri Üzerine Bazı Mülahazalar", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (Aralık 1999) 299-320.

²⁹ Namık Kemal Karabekir, *Ehl-i Beyt Tasavvuru ve Erken Dönemdeki Yansımaları* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 132.

³⁰ Yunus Emre Gördük, "İmam Cafer es-Sâdık'ın Siyasete ve Ehl-i Beyt'in İsyân Hareketlerine Karşı Tutumu", *Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (Haziran 2015), 11.

engellemek istemiştir.³¹ Zira Cafer es-Sadık, halka mâl olacak şekilde bir isyan hareketini hiçbir zaman desteklememiştir. Ona göre isyan hareketleri hiçbir zaman kesin bir çözüm olmamıştır öte yandan ise ilmin anahtarının açamayacağı bir kapı yoktur. Zeyd b. Ali'nin, her fırsatta ilimle meşgul olmak isteyenlerin Cafer es-Sâdık ile birlikte olması gerektiğini, zamanın hüccetinin Ca'fer es-Sâdık olduğunu, ona tabi olanların asla yoldan sapmayacağını, ona karşı çıkanların ise hidayetden uzak olacağını dile getirmesi³² Cafer es-Sâdık'ın siyasi meselelere ve ayaklanmalara karşı daha ihtiyatlı davrandığını ve ilimle meşgul olmayı yeğlediğini göstermektedir.³³

122/740 tarihine gelindiğinde Zeyd b. Ali, Kûfelilerin de destek sözünü alarak kıyam hareketini başlatmıştır.³⁴ Zira Zeyd b. Ali, zalim idarecilere karşı kıyamda durarak zulmü nihayete erdirmek için başkaldırmayı dini bir vecibe olarak görüyordu.³⁵

Zeyd b. Ali'nin isyanına zemin hazırlayan etkenlerin biri Hişam b. Abdilmelik ile aralarında geçen hadisedir. Bir diğer etken ise, Zeyd b. Ali'nin, eski Irak valisi Halid b. Abdillah ile karşı karşıya getirilerek yüzleşmesinin sağlanması için Hişam tarafından Kûfe'ye gönderilme hadisesidir.³⁶ Öte yandan Zeyd b. Ali, halifeliğin Alioğullarının hakkı olduğunu savunuyordu. Zeyd'i isyana iten sebeplerden birisi de onun bu düşüncesi idi. Bu da gösteriyor ki isyan hareketlerinin altındaki asıl mesele iktidar mücadelesiydi. Bu noktada hadiselerin gidişatını etkileyen iki ana etkenden bahsetmek gerekir ki, bunlardan ilki, Ehl-i Beyt'in toplumdaki konumları ve bununla irtibatlı olarak kabilecilik anlayışı, ikincisi ise Emevi iktidarının yönetim şeklidir.³⁷

Netice itibariyle isyan hareketinin hazırlık safhasının yeterli olamayışı ve Kûfeliler tarafından vaat edilen desteğin gelmemesi sebebiyle bu isyan hareketi başarısız oldu.³⁸

³¹ Mehmet Atalan, *Cafer-i Sâdık* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 27.

³² Şeyh Afif en-Nablûsî, *el-İmam Cafer es-Sâdık* (Şam: Müsteşâriyyetü's-Sekâfe, tsz.), 354.

³³ Gördük, "İmam Cafer es-Sâdık'ın Siyasete ve Ehl-i Beyt'in İsyân Hareketlerine Karşı Tutumu", 14.

³⁴ Ebî Cafer Muhammed b. Cerîr b. Rüstem et-Taberî, *Târîhü'l-Ümem ve'l-Mülûk* (Beyrut: y.y. 1987), 5/492, 8/180-181.

³⁵ Mehmet Ali Büyükkara, *İmamet Mücadelesi ve Haşimoğulları Hicri II. Asır*, 20.

³⁶ Detaylı bilgi için bkz. Ebu Hasan Ali b. Muhammed İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi*, çev. A. Ağırakça vd. (İstanbul: Bahar Yayıncılık, 1985-87) 5/191-193.

³⁷ Hasan Onat, *Emeviler Dönemi Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 4-12.

³⁸ Ethem Ruhi Fırlı, *İmamiye Şiası, Doğuşu, Gelişmesi ve Görüşleri*, 155-156.

Zeyd b. Ali'nin öldürüldüğü isyan hareketinden sağ olarak kurtulmayı başaran oğlu Yahya ilk etapta kendini aşikâr etmeyerek saklandı fakat daha sonra hapsedilerek alıkonuldu. Buradan kaçmayı başaran Yahya Nişabur valisi Amr b. Zürare el-Kasri'nin öldürüldüğü bir savaşa girişti. Burada başarılı olan Yahya, akabinde Nasr b. Seyyar ile karşı karşıya geldiği savaşta yenildi ve aldığı yaralar neticesinde vefat etti.³⁹

Cafer es-Sâdık nasıl ki amcasını isyana karşı uyardıysa, amcasının oğlunu da planlanan isyana karşı uyarmış hatta Yahya'ya, şayet isyana yeltenirse sonunun babası gibi olacağını dile getirdiği bir mektup yazarak onu isyan fikrinden vazgeçirmek için çabalamıştır.⁴⁰

Yahya b. Zeyd'in isyanının akabinde Emevilerin politikalarını beğenmeyerek ve yapılan haksızlıklara karşı bir tepki mahiyetinde Abdullah b. Muaviye b. Cafer b. Ebî Tâlib de harekete geçmiştir. (127/744) O esnada Kûfe valisi olarak görevini ifa etmekte olan Abdullah b. Ömer b. Abdülaziz, ayaklanmaya karşı ilk etapta tolerans tanımış fakat sonrasında müdahale etmek mecburiyetinde kalmıştır. Abdullah b. Ömer b. Abdülaziz'in müdahalesi sonucu yenilgiye uğrayan Abdullah b. Muaviye İran'a intikal etmiştir. Bir müddet sonra tekrar bir isyana kalkışmış bu kez Cibal, İsfahan ve Rey gibi merkezlerde önemli bir nüfuz elde etmiştir.⁴¹ Fakat Mervan halife olduktan sonra Abdullah b. Muaviye ile mücadele etmesi için Âmir b. Dubâre'yi görevlendirdi. Nihayetinde Abdullah b. Muaviye yenilgiye uğradı ve Ebû Müslim tarafından alıkonularak katledildi.⁴²

Cafer es-Sâdık'ın Abdullah b. Muaviye'nin isyanına karşı tutumu da aynı olmuştur. İsyandan yana bir tutum sergilemekten beri durmayı tercih etmiştir. Yapılan zulümlere ve haksızlıklara karşı durmanın asıl yolunun ilim olduğunu savunmuş ve isyanvâri tutumların karşısında durma gayretinde olmuştur.

Emeviler döneminde istenmeyen olaylar vuku bulmuş olsa da ilmi bağlamda pek çok önemli gelişmelerin de yaşandığı bilinmektedir. Nitekim hadis, fıkıh, tefsir,

³⁹ Cahid Kara, Yahya b. Zeyd İsyanı ve Horasan'daki Etkileri, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24/2 (Aralık 2020), 783. Taberi, *Tarih*, 4/536-538.

⁴⁰ Muhammed b. Şâkir el-Kütübî, *Fevâtü'l-Vefâyat ve 'z-Zeylü Aleyha* (Beyrut: Dârü's-Sâdr 1973), 2/38

⁴¹ Ebû Abdullah Muhammed b. Abdus b. Abdullah el-Kûfî Ceşiyârî, *Kitabü'l-Vüzerâ ve'l-Küttâb* nşr. Mustafa Sekkâ (Kahire: Mustafa el-Babi el-Halebi, 1980), 98.

⁴² Ethem Ruhi Fiğlalı, "Abdullah b. Muaviye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 15 Mart 2022).

akaid, cedel, lügat, tarih gibi alanlardaki faaliyetler yaygınlaşmıştır. Elbette ilmi faaliyetlerin gelişme göstermesi farklı fikirlerin de ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bütün bu gelişmeler karşısında Cafer es-Sâdık, İslami meselelerdeki fikirlerini daha belirgin ve daha toparlayıcı tarzda ortaya koymuştur.⁴³

Hülasa Cafer es-Sâdık, Emevi iktidarı döneminde siyasetten uzak kalarak daha çok ilmi faaliyetler sürdürme gayretinde olmuş, talebe yetiştirtirmiş, isyanlara karşı hep ihtiyatlı bir tavır sergilemiş, isyanları engellemek için çaba sarf etmiştir. Bunun yanı sıra yanlış bulduğu meselelere de itiraz etmeyi, doğrusunu ortaya koymayı ihmal etmemiştir. Çevresindekileri de sükûnete, tedbirli olmaya, siyasi meselelerden uzak durmaya ve ilme davet etmiştir.⁴⁴

2. Abbasiler Döneminde Ca'fer-i Sâdık

Hâşimîler, Alioğullarını ve Abbasoğullarını da içine alan, Araplar arasında en nüfuzlu topluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Emevilerin iktidarda kaldığı dönem boyunca bu aile, Emevilerin farklı politikalarına maruz kalmış bu durumdan dolayı da iktidara karşı bilenmişlerdir.⁴⁵ Hâşimoğulları, Ali evladına yapılan zulmün karşılık bulması adına, Mekke ve Medine arasında bir mevkiye bulunan Ebvâ köyünde 127/745 yılında bir araya gelmişlerdir.⁴⁶ Burada bir toplantı gerçekleştiren Hâşimoğulları, Ali evladından olan ve Hasanoğullarına önderlik eden Abdullah b. Hasan ve en-Nefsü'z-Zekiyye müstearıyla meşhur olan oğlu, Muhammed b. Abdullah'ın, Hâşimoğullarına liderlik etmesini talep ediyorlardı. Diğer yandan Abdullah b. Hasan, beklenmekte olan Mehdi'nin de Muhammed b. Abdullah olduğunu beyan ediyor dolayısıyla da ona biat edilmesi gerektiğini düşünüyordu.⁴⁷

Ali evladından olan Hüseyinoğullarını temsilen Ca'fer es-Sâdık'ın, Abbasoğullarını temsilen ise, İbrahim b. Muhammed b. Ali, Ebû'l-Abbas ve Ebu Cafer el-Mansur'un bu toplantıya katıldığı rivayet edilmektedir.⁴⁸ Bununla birlikte Ca'fer es-Sâdık'ın bu toplantıya intikal edip etmemesi ve biate katılıp katılmaması

⁴³ Mustafa Öz, "Ca'fer es-Sâdık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 15 Mart 2022).

⁴⁴ Ebû Zehra, *İmam Cafer Sadık*, 62.

⁴⁵ Büyükkara, *İmamet Mücadelesi ve Hâşimoğulları (Hicri II. Asır)*, 12-13.

⁴⁶ Gülgün Uyar, *Ehli Beyt İslam Tarihinde Ali Fatıma Evladı* (İstanbul: Gelenek Yayınları, 2004), 140.

⁴⁷ Mehmet Azimli, "Abbasiler Döneminde Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye ve Kardeşinin İsyanı", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 8/3 (Nisan 2008), 57.

⁴⁸ Ebû Zehra, *İmam Cafer es-Sâdık*, 51.

hususlarında çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Nitekim Ca'fer es Sâdık'ın toplantıya katılmasına Abdullah b. Hasan'ın engel olmaya çalıştığı rivayet edilmektedir. Ayrıca Ca'fer es-Sâdık'ın toplantıya katıldığı fakat Muhammed b. Abdullah en-Nefsüz-Zekiyye'nin imametine karşı çıkararak ona biat etme hususunda çekimser kaldığı da rivayetler arasındadır.⁴⁹ Şöyle ki, Ca'fer es-Sâdık, Abdullah b. Hasan'ın talebine karşı çıkararak, Muhammed b. Abdullah'ı imamet makamını kabul etmemesi için uyarmıştır. Zira Ca'fer es-Sâdık, hilafetin Abbasoğulları üzerinden devam etmesi gerektiğini savunuyordu. Ca'fer es-Sâdık'a göre illaki hilafet Ali evladından birinin liderliği üzerinden devam edecekse o isim, Muhammed b. Abdullah değil, ondan daha üstün olan Hasan b. Abdullah olmalıydı.⁵⁰

Ca'fer es-Sâdık'ın bu tavrı, Hasan b. Abdullah'ı oldukça öfkelenmiştir. Nitekim Hasan b. Abdullah, Ca'fer es Sâdık'ın, Muhammed'i kışkırdığını bundan dolayı da onun imametine karşı çıktığını iddia etmiştir. Ayrıca Ca'fer es-Sâdık'a ve nesline imamet makamının nasip olmayacağı ve Seffâh, Mansur ve oğlunun hilafeti sürdüreceği gibi söylemler de onun beyanları arasındadır. Ca'fer es-Sâdık bu iddiaları kabul etmemiş, içinde buldukları durumun kıskançlıkla hiçbir alakası olmadığını özellikle vurgulamıştır.⁵¹

Rivayetler incelendiğinde Ca'fer es-Sâdık'ın isyan hareketlerini desteklemediği ve siyasetten uzak kalma gayretinde olduğu görülmektedir. Nitekim Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye ayaklanmasında, Ca'fer es-Sâdık'a biat etmek için gelen grup, bizzat Ca'fer es-Sâdık tarafından geri çevrilmiştir. Ca'fer es-Sâdık'ın, gerek toplantıda sergilediği tavır gerekse siyasetten beri olarak sürdürdüğü hayat felsefesinin altında birtakım sebeplerin olduğu aşikârdır. Nitekim Ca'fer es-Sâdık'ın münevver bir kişiliğe sahip olması, siyasi meselelerle ilgili olarak yoğun bir bilgi ve birikime mazhar olması, onun takındığı tavrın bir izdüşümü mahiyetindedir.⁵² Ayrıca Ca'fer es-Sâdık'ın, vuku bulan hadiseler, sebepler ve sonuçlar bağlamında itiraz

⁴⁹ Atalan, *Ca'fer es-Sâdık*, 31.

⁵⁰ Ahmet b. Yahya b. Cabir Belâzurî, *Kitâbu'l Cümel min Ensâbi'l Eşraf* (Beyrut: Daru'l Fikr, 1996), 3/78.

⁵¹ İbn Haldûn Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddime* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997), 1/505.

⁵² Gördük, "İmam Cafer es-Sâdık'ın Siyasete ve Ehl-i Beyt'in İsyân Hareketlerine Karşı Tutumu", 17.

etmesinin veyahut onay vermesinin, onun ilhama nail olmasıyla bağlantılı olduğunu iddia eden rivayetler de mevcuttur.⁵³

Haşimoğulları, Emevi iktidarının nihayete ermesi için ilk etapta birlikte hareket etmişlerse de kazanılan zaferin akabinde bu birliktelik sekteye uğramıştır. Nitekim Hasanoğullarının isyana kalkışması ile birlikte Ali evladı ile Abbasi iktidarı arasında sürtüşmeler başlamıştır. Bu durum, siyasete olan bakış açısı ve hâlihazırda iktidarı elinde bulunduran kimselere karşı müspet tavırları ile toplum içerisinde kabul görerek ön plana çıkmaya başlayan Ca'fer es-Sâdık'ın durumunu da etkilemiştir.⁵⁴

Toplum içerisinde üstün bir mertebeye sahip olarak karşımıza çıkan Ca'fer es-Sâdık'ın, iktidara karşı ayaklanması için devamlı surette telkinde bulunuluyordu. Onu isyana yönlendiren isimlerin başında Ebû Seleme geliyordu ki, İbrahim b. Muhammed'in ölümüyle birlikte bu işi hızlandırdığı görülmektedir. Nitekim bu doğrultuda Alioğullarının liderliğini üstlenmesi için bazı kimselere mektuplar gönderdiği rivayet edilmektedir.⁵⁵ Mektup yazdığı kimselerin başında da Ca'fer es-Sâdık gelmektedir. Hatta İmam Ca'fer dışında Abdullah b. Hasan el-Mahz ve Ömer b. Ali Zeyne'l-Âbîdîn'e de mektup gönderdiği rivayet edilmiştir. Ca'fer es-Sâdık mektubu yakarak menfî bir karşılık verdiği, Abdullah'ın ise mektubu okuduğu ve halifelige olumlu baktığı bilinmektedir.⁵⁶ Bununla birlikte Ömer de Ca'fer es-Sâdık gibi mektuba müspet bir cevap vermemiştir.⁵⁷ Ebû Seleme'nin yanısıra Ca'fer es-Sâdık'ın halife olmasını isteyen ve bu doğrultuda ona mektuplar yazan bir diğer isim ise Ebû Müslim el-Horasânî idi. Ca'fer es-Sâdık, onun mektuplarını yakarak bu teklifi reddetmiştir.⁵⁸ Ca'fer es-Sâdık'a mektup yazarak onun halife olmasını dileyen

⁵³ Detaylı bilgi için bkz. Ali Sâmî Neşşâr, *İslam'da Felsefe Fikrinin Doğuşu* (Kahire: Dâru'l Maârif, 1977), 163.

⁵⁴ Ahmed b. Ebî Yâ'kub İshak b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih el Yâ'kubî, *Târihu'l-Yâ'kubî* (Beyrut: Dâru Sadır, 1960), 2/303.

⁵⁵ Ebû'l Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali Mes'ûdî, *Murucu'z-Zeheb ve Meâdinu'l-Cevher*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid (Kahire: el-Mektebetü't-Ticaretî'l-Kübra, 1964), 3/268.

⁵⁶ Mehmet Atalan, *Şiiliğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer es-Sâdık'ın Yeri* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2005), 131.

⁵⁷ Muhammed b. Ali b. Tabatabâ İbnü't Tıktaka, *el-Fahri fî Âdâbi's-Sultâniyye ve'd-Düveli'l-İslamiye* (Beyrut, Dâru'l-Kalem, 1997), 152.

⁵⁸ Ebû'l Feth Muhammed b. Abdülkerim b. Ahmed eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 2/154.

isimlerden biri de Bessâm b. İbrahim'dir ki Ca'fer es-Sâdık, bu teklifi de reddetmiştir.⁵⁹

Ca'fer es-Sâdık, Emevi iktidarının tüm tahakkümlerine karşı itidalli bir tavır sergilemiş hiçbir zaman başkaldırıdan, şiddetten yana olmamıştır. Onun asıl gayesi her zaman ilim tahsili ve tebliğ olmuştur. Emeviler dönemindeki sergilediği bu tavrını Abbasiler döneminde de devam ettirme gayretinde olmuştur. Nitekim iktidarın Emevilerden Abbasilere geçmesiyle ferahlayacaklarını düşünen Alioğulları'nın hayal kırıklığına uğradıkları görülmektedir.

Ca'fer es-Sâdık, Abbasi iktidarı döneminde iki önemli isyana şahitlik etmiştir ki bunlardan ilki, Muhammed b. Abdullah'ın halife Mansur'a olan isyan hareketidir. Tarihi sürece baktığımızda ilk Abbasi halifesi olarak Ebû'l-Abbas es-Seffâh karşımıza çıkmaktadır ki Emevi iktidarına karşı isyan hareketini başlatan isim de kendisi olmuştur. İsyân hareketinin başlamasından bir müddet sonra Ebû'l-Abbas ve efradı da Kûfe'ye intikal etmiştir. Fakat halk tarafından beklediği alaka ve desteği alamamıştır. Bunun yanı sıra Emevi iktidarının kalesi mesabesinde olan Suriye henüz ele geçirilemediğinden dolayı isyan hareketinin gidişatını kestiremeyen Ebû Seleme el-Hallal, halife tayinini ertelemeye çalışıyordu. Bu durumdan şüphelenen Ebu'l-Cehm b. Atıyye el-Bâhili devreye girerek, ordudan bazı kimselere haber gönderdi. Bunun akabinde Kûfe camiinde Ebû'l-Abbas'a biat edildi.(12 Rebûlâhir 132) Ebû'l-Abbas, minbere çıkarak okuduğu hutbe de, Emevi iktidarının resmen son bulunduğunu duyurmuş oldu.⁶⁰

Hiç kuşkusuz hilafet mücadelesinin Abbasilerin galibiyetiyle sonuçlanmış olmasında en önemli adımları Ebû Müslim el-Horasânî atmıştır. Nitekim Ebû Müslim oldukça açıkgoz, uyanık, sağlam fikirli ve deneyimli bir kişilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Devlet için adeta bir kalkan görevi gören Ebû Müslim el-Horasânî, iktidara karşı vuku bulan isyanların bastırılmasında stratejik adımlar atarak isyanları bastırmış ve her zaman devletinin bekasını düşünen bir devlet adamı olma

⁵⁹Ca'fer es-Sâdık, Bessâm tarafından kendisine gönderilen mektuptan şüphelenmiş, mektubu halife Seffâh'ın, Bessâm'ın adını kullanarak kendisine gönderdiğini düşünmüştür. Bu sebeple halifeye giderek durumu izah etmiş netice itibariyle Bessâm asılarak öldürülmüştür. Ahmet b. Yahya b. Cabir Belâzurî, *Kitâbu'l-Cümel min Ensâbu'l Eşrâf*, nşr. Süheyl Zekkar-Riyaz Zirikli (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1996) 4/225.

⁶⁰ Hakkı Dursun Yıldız, "Ebû'l Abbas es-Seffâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 4 Nisan 2022).

gayretinde olmuştur. Ebû Müslim el-Horasânî'nin tüm bu hasletleri onun İslam dünyasında tanınır bir adam olmasını sağlamıştır.⁶¹

Abbasi Devletinin ilk halifesi olan Ebû'l-Abbas es-Seffah, iktidarda olduğu süre zarfında içerde ve dışarda çeşitli atılımlar gerçekleştirmiştir. Bununla birlikte Alioğullarına karşı dışlayıcı bir politika gütmüştür. Seffah başta Emevi ailesi olmak üzere devletin akıbetini etkileyebileceğini düşündüğü her kesime karşı sert tedbirler almaktan çekinmemiştir. Onun, abisi Ebu Cafer'den önce halifelik görevine getirilmesinin asıl sebebinin, Arap bir anneden doğması olduğu düşünülmektedir. İktidarda kalma süresi az olan Seffah, köklü atılımlardan ziyade devletin ayakta kalabilmesi için çabalamıştır.⁶²

Ebu'l-Abbas es-Seffah'ın vefatıyla birlikte halifelik görevine kardeşi Ebû Câ'fer el-Mansûr gelmiştir. Seffah vefat ettiğinde Mansûr, Mekke'de bulunuyordu. Mansûr, Seffah'ın vefat haberini ve kendisinin halife olarak tayin edildiğini İsa b. Musa'nın mektubuyla öğrendi.⁶³Ebu Ca'fer, "Mansûr" ismini halifelik görevini ifa etmeye başladığı süreçte kullanmaya başladı ki "*Allah'ın yardımı ile galip gelen*" manasındaki bu ismin, dini bir modülasyonunun olması, Ebu Ca'fer'in halifelik görevinin sağlam bir zemine oturması açısından önem arz etmektedir.⁶⁴

İlk Abbasi halifesi Seffah, halifelik görevini icra ettiği süre boyunca Muhammed b. Abdullah'ın, kendisine karşı ayaklanabileceğini düşünmüştür. Abdullah b. Hasan ve Hasan b. Hasan Seffah'a biatlerini bildirmek için geldiklerinde Seffah, bu durumdan rahatsızlığını beyan etmiş ve Muhammed b. Abdullah için, Abdullah b. Hasan ve Hasan b. Hasan'dan eman almıştır.⁶⁵ Fakat Seffah, eman almasına rağmen bu aile ile ilgili düşüncelerini değiştiremiyordu ve onların attıkları adımlardan haberdar olmak istiyordu.⁶⁶ Lakin Seffah'ın halifeliği boyunca, Muhammed b. Abdullah adına endişelenilecek herhangi bir durum olmadı. Muhammed b. Abdullah'ın ayaklanması Ebu Ca'fer el-Mansûr dönemine rast

⁶¹ İzzuddin Ebu'l Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih* (Beyrut: Dâru Beyrut, 1982), 5/345-395.

⁶² İlknur Apak, *Abbasi Devletinin Kuruluşu ve İlk Halife Ebû'l Abbas es-Seffah Dönemi* (Bursa, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 141-144.

⁶³ Nahide Bozkurt, "Mansûr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 10 Nisan 2022).

⁶⁴ Nahide Bozkurt, *Abbasiler* (Ankara: İsam Yayınları, 2017), 52.

⁶⁵ Büyükkara, *İmamet Mücadelesi*, 14.

⁶⁶ Ahmed b. Ebû Ya'kûb İshak b. Cafer b. Vehb b. Vâdih Yakubî, *Tarihu'l-Yakûbî* (Beyrut: Dâru's-Sâdır, ts.), 2/360.

gelmiştir. Nitekim Mansûr'un, halifelik görevine gelmesiyle birlikte, Muhammed b. Abdullah ve efradı sıkıntılı bir sürece girmiştir. Zira Muhammed b. Abdullah'ın Hicaz bölgesindeki nüfuzu, Mansûr'u rahatsız ediyordu.⁶⁷ Aslına bakılırsa Mansûr, Abbasilerin yönetim ele geçirdiği dönemde Muhammed b. Abdullah'a biat eden ilk isimlerden biriydi. Fakat sonrasında Mansûr, iktidarına karşı olması muhtemel bir ayaklanmayı önlemek amacıyla çeşitli tedbirler almaya başladı. Nitekim tarihi sürece bakıldığında Ali evladının, Abbasiler döneminde neredeyse Emeviler döneminden daha fazla baskı ve zulme maruz kalmalarının sebebi, devlet içerisinde herhangi bir ayaklanmanın önüne geçmek ve bu doğrultuda önlemlerin zamanında alınmasıydı.⁶⁸

Hülasa Emevi iktidarının nihayetlendirilmesi için Abbasi hareketi içerisinde, Ali evladı büyük bir mücadele vermiş fakat hareketin başarıya ulaşmasından bir müddet sonra Ali evladı baskıya maruz kalmaya devam etmiştir. Aile üyelerinin hapsedilmeye başlaması durumu daha da trajik bir hale sokmuş en nihayetinde de bu durum Ali evladını tekrar bir mücadelenin içerisine itmiştir. Bu haksız uygulamalara ilk etapta tepki gösteren isim Muhammed b. Abdullah olmuştur. Başta kendini gizlemiş, ön bir hazırlık safhasından sonra 145/762 yılında kendini açığa vurarak isyan hareketini başlatmıştır. Muhammed'in ilk etapta gizlenerek halifeye biat etmeyişi Abbasi iktidarını endişeye sevk etmiş ve Ali evladı takip altında tutulmaya çalışılmıştır. Muhammed'e göre, Ali evladı, Peygamber'e (s.a.v) olan akrabalıkları sebebiyle halifelik makamının asıl hak sahipleriydi. Muhammed bu düşüncelerle ayaklandı ve Medine'de biat alarak halifeliğini duyurdu. Fakat isyan hareketine umduğu desteği sağlayamadı. Böylece Muhammed'in iktidara karşı kalkıştığı ayaklanma mağlubiyetle sonuçlanmış oldu.⁶⁹

Bu dönemde vuku bulan bir diğer isyan hareketi de Muhammed'in kardeşi İbrahim'in isyan hareketidir. Nitekim ağabeyinin ayaklandığını haber alır almaz daha geniş çaplı bir hareket başlattı.⁷⁰ İbrahim b. Abdullah, ayaklanmasının ilk ayağı olarak Dâru'l-İmâre'yi kuşatmayı hedefliyordu. Akabinde Basra'da hâkimiyet alanı

⁶⁷ Abdülaziz ed-Dûrî, *el-Asru'l Abbasiyyi'l-Evvel, Dirâsetü fi't-Târîhi's-Siyasiyyi ve'l-İdariyyi ve'l-Mâli* (Beyrut: Dâru't-Tâlia, 1988), 61.

⁶⁸ Nüreddîn Âl Ali, *el-İmam Cafer es-Sâdik fi Nazari Ulemâil-Garb* (Dımaşk: Dâru'l Fâdıl, 1996), 52.

⁶⁹ Nahide Bozkurt, "Alioğullarının Siyasal İktidar İstencinde –Abbasiler Dönemi- İlk Mücadelesi: Muhammed en-Nefsu'z Zekiyye'in İsyamı" *Dini Araştırmalar Dergisi* 5/13 (Mayıs-Ağustos 2002), 118.

⁷⁰ Mustafa Öz, "İbrahim b. Abdullah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 14 Nisan 2022).

oluşturarak Mansur ile mücadele etmek istiyordu⁷¹ ki arzuladığı galibiyeti elde etti, vali tutuklandı. Ahvaz ve Fars'a göndermiş olduğu birlikler de galip gelmiş İbrahim'in hâkimiyet alanı Vâsıt'a kadar ilerlemişti. İlk kez Ahvaz'da, Hâzım b. Huzeyme'nin önderliğindeki Mansur'un birlikleriyle, İbrahim'in ordusu karşı karşıya geldi. Bu karşılaşmada mağlup olan İbrahim Ahvaz'ı kaybetti. Bunun akabinde Kûfe'ye doğru ilerleyen İbrahim ve ordusu bu kez de Bâhamrâ denilen mevkide tekrar karşı karşıya geldi. İlk aşamada Humeyd b. Kahtabe komutasındaki Abbasi ordusuna karşı galip gelen İbrahim, daha sonraki aşamada ise Abbasi birliklerine mağlup oldu ve akabinde öldürüldü.⁷²

Ebu Cafer el-Mansur döneminde, dönemin komutan ve valilerinin önderliğinde vuku bulan ve Harici kaynaklı pek çok isyan meydana gelmiştir.⁷³ Fakat biz konumuzla irtibatlı olması hasebiyle Muhammed b. Abdullah ve İbrahim b. Abdullah'ın isyan hareketlerini genel bir çerçevede değerlendirdik.

Ca'fer es-Sâdık, siyasi çekişmelerin devam edegeldiği, iktidar hırsıyla iç çatışmaların yaşandığı bu kargaşa ortamında, vuku bulan isyan hareketlerine karşı hep temkinli bir tavır içerisinde olmuş, ayaklanmaları hiçbir koşulda desteklememiştir. Her fırsatta tarafları ikaz ederek onları vazgeçirmeye çalışmıştır.⁷⁴ Ca'fer es-Sâdık, ayaklanma girişimde olan cenah tarafından, isyan hareketlerine katılması için zorlanmasa da, siyasi bir çabanın içerisine girmemek için gayret etmiştir. Aynı şekilde halife taraftarlarının sindirme politikasına da boyun eğmemiştir.⁷⁵ Nitekim Mansur, Ca'fer es-Sâdık'ın, siyasi meselelerden uzak durması hasebiyle halk nezdinde ziyadesiyle itibar gördüğünün bilincindeydi ve Ca'fer es-Sâdık'ın etrafında bir kitlenin toplanmasından korkuyordu. Bundan dolayı hissettirmemeye çalışarak pek çok tedbir almıştı.⁷⁶ Bu bağlamda Mansur, Ca'fer es-Sâdık'a, şüphe ve kaygılarından bahsetmiş Ca'fer es-Sâdık ise, onun şüphe ve kaygılarının yersiz olduğunu dile getirmiş, zulme maruz kalmaları açısından Emevi

⁷¹ Ali İpek, *Abbasiler Döneminde Âl-i Beyt-Hilafet İlişkileri* (Kars: Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınları, 2002), 35.

⁷² Öz, "İbrahim b. Abdullah".

⁷³ Detaylı bilgi için bkz. Hacer Şahin, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Halife Mansur'un Tedvin Emri* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 18-31.

⁷⁴ Ebû Zehra, *İmam Cafer*, 80.

⁷⁵ Hasan b. Musa Nevbahtî, *Fırâku's-Şia* (Beyrut: Dâru'l Advâ, 1984), 37.

⁷⁶ Büyükkara, *İmamet Mücadelesi*, 34.

iktidarına karşı bile ayaklanmadığını ve ayaklanma cihetine gidenleri de asla desteklemediğini hatta engel olmak için uğraştığını beyan etmiştir.⁷⁷

Fakat burada şu ince ayrıma dikkat çekmek gerekir ki; Ca'fer es-Sâdık'ın iktidara karşı ayaklanmaması ve isyan hareketlerini desteklememesi, onun, iktidarı her koşulda desteklediği ya da tam manasıyla iktidar yanlısı olduğu manasına gelmemelidir. Zira Ca'fer es-Sâdık'ın bu tavrı, hiç şüphesiz siyasetle meşgul olmayı arzulamadığı içindir.⁷⁸

Hülasa her koşulda hakikati savunarak, güvenilir ve dürüst olma gayretinde olması sebebiyle “*es-Sâdık*” lakabıyla anılan, Ca'fer es-Sâdık'ın asıl maksadını gizlemesi ve takkiye yoluna giderek siyasi bir amaca hizmet etmesi mümkün görünmemektedir. Zira onun endişe ve perva duygularıyla hareket ederek, zaman ve zemin bağlamında şartların olgunlaşmamasını bahane ederek böyle bir tutum içerisine girmesi kabul edilebilir bir düşünce değildir. Ca'fer es-Sâdık'ın asıl gayesinin ilim tahsil etmek, ilim talim ettirmek ve talebe yetiştirmek olduğu aşikârdır. Ca'fer es-Sâdık, iktidar hırsıyla Müslümanların birbirini kırıp geçirerek devlet bünyesinde ortaya çıkaracakları kargaşa ve kaosun, hiçbir zaman müspet bir yönünün olamayacağını savunmuştur. Aslına bakılırsa Emevî iktidarının son bulup, Abbasi hareketinin güçlenerek, iktidarın el değiştirdiği dönemde Ca'fer es-Sâdık halifelğe layık görülmüş hatta halifelik için mücadele etmeye yönlendirilmiştir. Fakat o, bütün bu yönlendirmeleri kulak arkası ederek, bildiği yoldan gitmeye devam etmiştir. Ca'fer es-Sâdık'ın bu tavrı aslında Müslümanlara liderlik edecek kişilere öğüt mahiyetindedir. Nitekim ona göre Müslüman liderler, mutedil ve dengeli olmalı, politikanın sapkın veçhesinden uzak durarak, dürüst bir siyaset anlayışını benimsemelidirler. Burada şu noktaya da dikkat çekmek gerekir ki, Ca'fer es-Sâdık'ın, siyasete karşı bu tutumu, iktidarın faaliyetlerini topyekûn kabulü anlamına gelmemelidir. Bilakis Ca'fer es-Sâdık, yaşadığı dönem içerisinde vuku bulan hadiselerden ve iktidar mücadelesi adı altında uygulanan haksız politikalarından oldukça rahatsızdı. Ona göre Müslümanlar arasındaki tüm bu sorunların çözümü

⁷⁷ Abdülhalim el-Cündî, *el-İmam Ca'fer es-Sâdık*, 99.

⁷⁸ Bahaüddin Varol, *Hilafet Mücadelesinde Ehl-i Beyt Nesli* (Konya: Yediveren Kitap Yayınları, 2004), 138.

ilimden geçiyordu. Zira toplumun ilim ile ihyası, sorunların çözümü noktasında kalıcı olabilecek tek metottu.⁷⁹

C. Cafer-i Sâdık'ın İlmi Kişiliği

Emevi iktidarının kan kaybedip, Abbasi hareketinin güç kazandığı hicri ikinci asrın başlarından itibaren ilimler sahasında önemli gelişmeler kat edilmiş, hadis, fıkıh, tefsir, tarih, lügat, kelam ve pozitif bilimler alanlarında birçok çalışmaya imza atılmıştır. İlmi faaliyetlerin gelişme gösterdiği bu dönemde Cafer es-Sâdık, ilimlere yaklaşımı açısından dikkat çekmektedir. Nitekim onun ilim öğrenmeye olan tutkusu, ileri de hadisçilere, tefsircilere, fıkıhçılara, kelamcılara yol gösterecek bir boyuta taşınacaktır.⁸⁰

Cafer es-Sâdık'ın aile yapısına ve yetiştiği çevreye bakıldığında, onun ilme olan derin iştiağının sebebi anlaşılacaktır. Nitekim ailesinin din ve ilim noktasında oldukça hassas ve eğitilmiş olduğu görülmektedir. Bununla beraber sahabenin ve tabiin ileri gelen âlimleriyle aynı ortamda bulunması ona ilmi anlamda çok şey kazandırmıştır.⁸¹ Hiç şüphesiz onun ilk hocası dedesi Zeynelâbidîn idi. Yaklaşık 12 yıl kadar onunla birlikte yaşayan Cafer es-Sâdık, daha sonra babası Muhammed Bâkır'ın gözetimi altına geçecek, otuzlu yaşlara kadar da babasından ilim tahsil edecekti.⁸² Onu ilmi olgunluğa ulaştıran isim annesinin babası, Kasım b. Muhammed'dir. Kasım b. Muhammed, Hz. Aişe, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Abdullah b. Ali gibi isimlerden hadis rivayetinde bulunmuş bir zat olarak karşımıza çıkmaktadır.⁸³

Cafer es-Sâdık'ın hayat düsturu ilim, züht, hak, hakikat, adalet, emir bi'l ma'rûf nehiy ani'l münker gibi mesnetlere göre şekillenmiştir. Her koşulda İslam'ı savunan Cafer es-Sâdık, çevresine, İslam'ın, tam bir imanla ve güzel ahlakla yoğrulmuş kuvvetli şahsiyetler yetiştiren, dünya-ahiret saadetini ve asudeliğini sağlayan, akla, ilme, düşünceye önem veren bir din olduğunu daima hatırlatmıştır. Onun, çağdaşlarına nazaran, döneminde daha ön planda olmasının altındaki sebep, etrafındakilerin ilmi konulara olan iştiağ ve faaliyetleri, gulat olarak

⁷⁹ Gördük, "İmam Cafer es-Sâdık'ın Siyasete ve Ehl-i Beyt'in İsyan Hareketlerine Karşı Tutumu", 30-31.

⁸⁰ Atalan, *Mezhepler Tarihi Açısından Cafer es-Sâdık*, 57.

⁸¹ Ali Cuma Muhammed, *Cafer es-Sâdık, Mevsûatü A'lâmi'l-Fikri'l-İslamî*, 212.

⁸² Muhsin el-Emin, *A'yânü's-Şia*, 1/659.

⁸³ Atalan, *Mezhepler Tarihi Açısından Cafer es-Sâdık*, 57.

değerlendirilecek aşırı topluluk ve görüşlere karşı bitmek tükenmek bilmeyen mücadelesidir. Zira tevhid akidesine ters düşen fikirlere karşı itikâdi konuları en ince ayrıntısına kadar analiz etmiş ve açıklamıştır. Hatta bu konuda hiçbir boşluk bırakmamak adına talebelerinin kelim ve felsefe alanında ihtisaslaşmalarını tavsiye etmiştir. Bazı rivayetlere göre Cafer es-Sâdık'ın ilmi, kendisine Hz. Peygamberin mirasıdır ki Allah bu ilmi kendisine lütfetmiştir. Cafer es-Sâdık, bütün ilimlere vakıf olan hatta Tevrat Zebur İncil başta olmak üzere suhulardaki tüm kaideleri bilen, geçmişte ve gelecekteki tüm hadiselerle muhatap olan bir zattı. Diğer yandan onu ilah, peygamber, mehdi olarak kabul eden bir gürhün da varlığı söz konusudur. Bu iddiaların kabul edilebilirliği söz konusu bile değildir ki zaten Cafer es-Sâdık da her fırsatta, bu hususlarla kendisinin asla bağdaştırılamayacağını dile getirmiştir.⁸⁴

Cafer es-Sâdık Medine'deki evini ilim talim ettirdiği bir medrese olarak kullanmaktaydı. Nitekim hadis, fıkıh, kelim, tefsir ve daha pek çok ilmin konuşulduğu bu evde zamanın âlimleri yetişmekteydi.⁸⁵

Hoca talebe ilişkisine çok önem veren Cafer es-Sâdık, hoca ve talebe arasındaki bağı sevginin oluşturacağını savunmuş, hocanın, talebeyi; ilmi, ameli ve fikri konularda yönlendirmesini, talebenin de tembellikten kaçınmasını, hocasına saygı gösterip ona önem vermesini, aklın cevherleri nazarında ilmi faaliyetleri sürdürmeleri gerektiğini ve ilmin gelecek nesillere aktarılması noktasında gereken ehemmiyeti göstermelerini istemiştir.⁸⁶

Cafer es-Sâdık bilgiye ulaşmadaki amacı şu dört basamağa indirgemektedir: “Bir şeyin var olup olmadığı hakkında tefekkür etmek, bir şeyin ne olduğunu Allah'ın zatında bilmek, bir şeyin nasıl teşekkül ettiğini bilmek ve bir şeyin yaratılmasındaki gayeyi bilmek.” Diğer yandan ona göre bilginin kaynağı duygu, akıl ve sezgidir.⁸⁷

Cafer es-Sâdık, yaşadığı dönemin ilimlerine ve fikirlerine karşı duyarsız kalmamıştır. “Arapça, Farsça, Süryanice, Nebatiyece” gibi birçok dile vakıf olan

⁸⁴ Necmettin Şeker, “Cafer es-Sâdık'ın Hadis İlmindeki Yeri ve Sünni Hadis Kaynaklarındaki Rivayetleri”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (22 Haziran 2017), 108-109.

⁸⁵ Muhammed el-Halîlî, *min-Emâmi'l-İmam es-Sâdık*, (Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbû', 1984), 4/162.

⁸⁶ Atalan, *Mezhepler Tarihi Açısından Cafer es-Sâdık*, 61.

⁸⁷ Ali Halil Mustafa Ebu'l Ayneyn, “Cafer es-Sâdık'a Göre Eğitimin Önemi”, çev. İsmail Arıcı, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13/1 (30 Haziran 2008), 291.

Cafer es-Sâdık,⁸⁸ Medine dışında Kufe’de de aktif bir rol oynuyordu. Burada talim ve tedris faaliyetlerinde bulunuyordu.⁸⁹Onun kendine göre bir usulü vardı, içtihatlarının Hicazlılarla ve Iraklılarla birleştiği noktalar bulunuyordu. İlim noktasında taraf seçmiyor kendini dar bir kalıba sokmuyordu.⁹⁰

Cafer es-Sâdık, hadis ve fıkhıta oldukça önemli bir yere sahiptir. Onun, hüküm çıkarmada, Kur’an ve sünneti esas aldığı, Kur’an ve sünnette herhangi bir nassa ulaşamazsa kıyasa başvurduğu fakat kıyastan daha ziyade maslahatı ön plana çıkardığı görülmektedir. Cafer es-Sâdık, dini ilimlerin yanı sıra pozitif bilimlerle de uğraşmıştır. Nitekim onun bu ilimleri talim etmesindeki amacı yaratıcının varlığı ve birliği noktasında delil getirebilmektir. Özellikle kimya alanında çok fazla çalışmasının olduğunu hatta altın eritmek için kullanılan, bünyesinde nitrik asit, tuz ruhu ve kezzap bulunduran “aqua regia” ismi verilen bir sıvıyı Cafer es-Sâdık’ın bulduğu rivayet edilir. Yine kimya ile ilgili bilgilerini talebesi Cabir b. Hayyan’a öğrettiği de rivayetler arasındadır. Fakat bu rivayetin doğruluğu tartışılmaktadır. Aslına bakılırsa bu ve benzeri rivayetlerin abartılı olduğu aşikârdır. Bütünüyle reddetmek doğru olmasa da ihtiyatlı yaklaşmakta fayda vardır. Nitekim bu gibi rivayetlerin Cafer es-Sâdık’tan sonra Şii çevrelerce onu itibarsızlaştırmak amacıyla ortaya atılma ihtimali de vardır.⁹¹

Cafer es-Sâdık fikirlerini şekillendirirken Kur’an ve Kur’an’a terse düşmeyen hadisleri esas almıştır. Ona göre şüpheli şeylerden uzak durmak esastır. Nitekim ona göre her şey Kur’an ve sünnetin etrafında şekillenmiştir.⁹²

Cafer es-Sâdık’ın talebelerine verdiği eğitimin belli amaçları vardır. Bunlar özetle; Allah’ı bilmek, güzel ahlak, selim bir akıl, amel, şeri hükümlere uyma, bedeninin terbiyesi, aile, akraba, eş-dost bilinci, imtihan bilinci, sabır, şükür gibi vicdani duyguların gelişmesidir. Ona göre bu bağlamda bireyin eğitimi çocukluk döneminde başlar. Zira çocuk ebeveynleri tarafından sevgiye muhatap edilmeli,

⁸⁸ Gördük, *İmam Cafer es-Sâdık’a İsnad Edilen Tasavvufî Tefsir ve Metodu*, 52.

⁸⁹ Atalan, *Mezhepler Tarihi Açısından Cafer es-Sâdık*, 58.

⁹⁰ Ebu Zehra, *İmam Cafer*, 35.

⁹¹ Öz, “Cafer es-Sâdık”.

⁹² Atalan, *Cafer-i Sâdık*, 88.

çocuğa karşı yumuşak bir dil kullanılmalıdır. Bir çocuğun eğitim yaşı yedi yaştır. Çocuk bu yaş itibariyle öğrenmeye başlamalıdır.⁹³

Ayrıca Cafer es-Sâdık, ilimlerin yazılması gerektiğini savunmaktadır ki, onun yaşadığı dönemde hadisler yazıya geçiriliyordu. Zira İmam Malik'ten işittiği hadisleri yazıya geçirdiği görülmektedir.⁹⁴

Sünni çevrelerce Cafer es-Sâdık, hadis ilminde sika derecesine ulaşmış bir muhaddis, fıkhıta ise müçtehid derecesinde bir fakih olarak kabul edilir. Aynı şekilde sünni çevreler ahlaki anlamda da ondan saygıyla bahsetmektedirler.⁹⁵

Hülasa Cafer es-Sâdık'ın ilmiyle söyleyecek son birkaç söz şunlar olmalıdır; Cafer es-Sâdık'ın ilmi yolculuğu kendi çabaları neticesinde başlamıştır. Fakat onun ilimleri öğrenme noktasındaki gayreti Allah tarafından desteklenmiştir. Zira onun ilhama muhatap olduğunu söylemek yanlış olmamalıdır. Nefsani duygularını törpüleyerek, ruhani olgunluğa ulaşan bir kişinin ilhama muhatap olması muhtemeldir. Nitekim burada dikkat edilmesi gereken mesele, Cafer es-Sâdık'ın hiç hata yapmayan, bir zat olduğu fikridir. Bunun kabul edilebilir bir tarafı yoktur ki onun ağızından çıkan her şeyin doğruluğunu kabul etmek, her söylediğini isabet ettirdiğine inanmak, ona kutsiyet atfetmek, ona halk nezdinde insanüstü bir meziyet yüklemektedir. Bu da doğru bir düşünce değildir.⁹⁶

Cafer es-Sâdık, hadis ve fıkıh ilimlerinin yanı sıra tasavvuf tarihinde de önemli bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin "Hilyetü'l-Evliya'sı" incelendiğinde, Cafer es-Sâdık'ın karakter özellikleri, ahlaki olgunluğu, hocaları, öğrencileri, kendisinin rivayet ettiği meseleler ve bunların doğruluğu gibi Cafer es-Sâdık ile ilgili pek çok konuya temas edildiği görülmektedir.⁹⁷ Bunun yanı sıra Feriduddin Attâr da "Tezkiratu'l Evliya'sında" Cafer es-Sâdık ile ilgili önemli bilgilere yer vermektedir ki Cafer es-Sâdık,

⁹³ Ebu'l Ayneyn, "Cafer Sâdık'a Göre Eğitimin Önemi", 300.

⁹⁴ Ebu Zehra, *İmam Cafer*, 87.

⁹⁵ Abdülkadir Evgin, "Sünni Kaynaklara Göre Cafer es-Sâdık'ın Hadisciliği", *Dini Araştırmalar Dergisi* 12/35 (Haziran 2009), 141-142.

⁹⁶ Süleyman Ateş, *İşari Tefsir Okulu* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1974), 49-50.

⁹⁷ Detaylı bilgi için bkz. Ebu Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliya Tabakatu'l-Asfiya* (Beyrut: y.y. 1988), 3/193-207.

sahabeden sonra gelen en faziletli kişilerden birisidir ve tasavvuf ehli bir zattır. İlim, ahlak ve maneviyatta zirvedeydi, ibadet ve züht ehlinin âmidiydi.⁹⁸

Cafer es-Sâdık, din, bilim ve hikmet nazarında son derece muntazam bir donanıma sahipti. İlmî olgunluğunun temelini Medine’de attı, Irak’a giderek bu temeli sağlamlaştırdı. İlimle meşgul olduğu süre zarfında siyasi meselelere dalmadı, politik kavgalara iştirak etmedi. Onun asıl hedefi manevi olgunluğa erişmek, ruhi bir dinginliğe kavuşmak, hakikat denizinde kaybolmaktı. Bu bağlamda Allah’ı dost bilenlerle dost oldu. Allah da onu muvaffak kıldı.⁹⁹

Tarikatlara bakıldığında, hâlihazırda var olan mürşitten, Hz. Peygambere kadar intikal eden silsilelerin varlığı dikkat çekmektedir. Bu silsilede kopukluk olmaması ilim ve hikmetin aktarımında son derece önem arz etmektedir ki bir tarikatın hak bir tarikat olduğunun kabulü ancak bu koşula bağlıdır. Silsileler, genellikle Hz. Ebu Bekir (Bekriyye/Sıddıkiyye) ve Hz. Ali (Alevi) aracılığıyla Hz. Peygambere ulaşır.¹⁰⁰ Bunun yanı sıra silsilesinin başında Cafer es-Sâdık olan, Bâyezîd-i Bistâmî ve Ebu’l-Hasan el-Harakânî gibi sufilerin de silsilesinde yer aldığı “Aşkiyye” tarikatı da mevcuttur.¹⁰¹

Ca’fer es-Sâdık, Ni’metullâhiyye, Nurbahşiyye, Zehebiyye Nakşilik, Kadirilik, Mevlevilik, Rifailik, Yesevilik, Bektaşilik gibi tarikatlarda da önemli bir konuma sahiptir.¹⁰²

A. Hocaları ve Talebeleri

Cafer es-Sâdık’ın ilimler cihetinde gelişmesini sağlayan pek çok değerli isimden bahsetmek mümkündür. İlk hocası olarak kabul edeceğimiz isim hiç şüphesiz dedesi Zeynelâbidîn’dir. Daha sonra zikretmemiz gereken kişi babası Muhammed Bâkır’dır. Ondan birçok rivayeti mevcuttur. Ubeydullah b. Ebî Rafî, Urve b. Zübeyr, Ata b. Ebî Rebah, İbn Ömer’in mevlası Nafî, Muhammed b. el-

⁹⁸ Feriduddin Attar, *Tezkirâtu'l-Evliya*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Erdem Yayınları, 1991), 53.

⁹⁹ John Boer Taylor, “Sufilerin Manevi Atası Cafer es-Sâdık”, çev. Mehmet Atalan, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (Haziran 2000), 670.

¹⁰⁰ Abdülkerim el-Kuşeyri, *Kuşeyri Risalesi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1993), 297.

¹⁰¹ Süleyman Uludağ, “Aşkiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 30 Eylül 2022).

¹⁰² Atalan, *Cafer-i Sâdık*, 178-179.

Mündekir, İbn Şihâb ez-Zühri, Müslim b. Ebî Meryem ve İkrime, Cafer es-Sâdık'ın hocaları arasında yer alan isimlerdendir.¹⁰³

Bu başlık altında Cafer es-Sâdık'ın hadis şeyhlerinden ayrıca bahsetmek de gerekir ki bunlar: Abdullah b. Abbas, Kasım b. Muhammed b. Ebu Bekir, Zeynelâbidîn, Muhammed Bâkır, Zeyd b. Ali, Ata b. Ebî Rebâh, İkrime b. Abdillâh, Urve b. Zübeyr, Nafi', Şihâb ez-Zührî, Muhammed b. el-Münkedir'dir.¹⁰⁴ Ayrıca Ubeydullah b. Ebî Rafî, Urve b. Zübeyr Cafer es-Sâdık'ın hadis şeyhlerindedir.¹⁰⁵

Cafer es-Sâdık'ın talebeleri arasında tabiinden Yahya b. Sâid el-Ensârî, Eyyub es-Sahtiyânî, Ebân b. Tağlib el-Bekrî el-Kûfî, Ebu Ömer b. el-Alâ, Yezîd b. Abdullâh el-Hâdî isimleri karşımıza çıkmaktadır. Daha sonra Ebu Hanîfe, Malik b. Enes, Süfyan b. Saîd b. Mesrûk es-Servî, Süfyan b. Uyeyne, İbn Ebî İmran Muhammed b. el Hasan eş-Şeybânî gelmektedir. Bunun akabinde Evzaî, Süleyman b. Mihran, Şu'be b. Huccac, Abdülmelik b. Cüreyc el-Kureşî, Rûh b. Muhtar, İbrahim b. Edhem, Mâlik b. Dînar, Fudayl b. İyaz, Hatem b. İsmail, Hafs b. Gıyas, Züheyr b. Muhammed et-Temimi isimleri de Cafer es-Sâdık'ın talebeleri arasında zikredilir. Bununla birlikte Yahya b. Said b. Ferrûh el-Medenî, Dahhak b. Muhalled el-Basri, Mus'ab b. Selam et-Temîmî el-Kûfî, Muhammed b. Felih b. Süleyman el-Medenî, Abdülvehhab b. Abdülmecid, Osman b. Ferkad el-Attar, Abdülaziz b. İmran ez-Zührî, Abdullâh b. Dükeyn el-Kûfî, Zeyd b. Ata b. es-Sâib, Bişr b. Meymûn el-Horasânî, İbrahim b. Said ez-Zührî, Said b. Mesleme el-Emevî el-Harris el-Basri, Mufaddal b. Salih el-Esedî el-Kûfî, Eyyûb b. Ebi Temime es-Sicistânî, Eban b. Osman b. Ahmer el-Becelî, Bekir b. A'yan eş-Şeybânî, Hammad b. Osman b. Ziyad er-Ruvâsî el-Kûfî, Hâris b. Muğire en-Nasri, Muallâ b. Huneys, Şu'be b. el-Kasım, Süleyman b. Bilal de onun talebeleri olarak karşımıza çıkan isimlerdendir. Ayrıca kendi evlatları İsmail b. Cafer ve Musa el-Kazım da babaları Cafer es-Sâdık'ın terbiyesinden geçmişlerdir. Abdülaziz b. el-Muhtar, İbrahim b. Tahmân, Vüheyb b. Halid, Sekûnî, Ebu'l Buhterî, Muhammed b. Müslim et-Tâifî, Zürâre b. A'yen, Hamrân, Cemil b. Salih, Ebu Basîr el-Esedî, Cemil b. Derrâc, Büreyd b. Muaviye el-

¹⁰³ Ebû Abdullâh Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Siyeru A'lami'n-Nübela*, thk. Şuayb el-Arnaud, Hüseyin el-Esed (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1982), 6/255-256.

¹⁰⁴ Ebu Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliya*, 3/198-199.

¹⁰⁵ Ebû Abdullâh Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Tarihu'l-İslam ve Vefâyât'ul-Meşâhîr ve'l-A'lam*, thk. Avvad Mâruf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2003), 3/829.

Acelî, Hişam b. Sâlim el-Cevâlikî, Hişam b. el-Hakem el-Bağdâdî el-Kindî, İmran el-Halebiyyîn, Abdullah b. Sinan, Ebu Sabbah el-Kinânî, Davud b. Ferkad el-Esedî, Mü'min et-Tak, Câbir b. Hayyan, Mufaddal b. Ömer, Hişam b. Salim, Muhammed b. Ali b. Nu'man el-Ahvel, Ali b. İsmail, Meysem b. Temmar, Ali b. Yaktîn, Ebu Hamza es-Semâlî, Ali b. Hamza el-Betâini, İsmail b. Ebî Halid, de Cafer es-Sâdık'ın talebeleri arasındadır.¹⁰⁶

Burada ayrıca nakletmemiz gereken bir diğer konu ise Cafer es-Sâdık'tan hadis rivayet eden talebeleridir ki Eban b. Tağlib, İsmail b. Cafer, Hâtim b. İsmail el-Medenî, Hasen b. Salih b. Hayy, Hasen b. Ayyâş, Ğıyâş, Züheyr b. Muhammed et-Temimi, Zeyd b. Hasen el-Enmâtî, Sâid b. Süfyan el-Eslemî, Süfyan es-Servi, Süfyan b. Uyeyne bu isimlerden bazılarıdır. Bununla birlikte Süleyman b. Bilal, Şu'be b. Haccac, Ebu Âsım ed-Dahhâk b. Mahled en-Nebîl, Abdullah b. Meymûn el-Kaddâh, Abdülaziz b. İmran ez-Zührî, Abdülaziz b. Muhammed ed-Derâverdî, Abdülmelik b. Abdülaziz b. Cüreyc de Cafer es-Sâdık'tan hadis rivayet eden isimler arasında yer almaktadır. Yine Abdülvehhab b. Abdülmecid es-Sekafî, Osman b. Ferkad et-Attar, Malik b. Enes, Muhammed b. İshak b. Yesar, Muhammed b. Sâbit el-Bünnâni, Muhammed b. Meymûn ez-Za'ferânî, Müslim b. Hâlid ez-Zencî, Muaviye b. Ammar ed-Dühnî, Musa el-Kazım, Musa b. Umeyr el-Kuraşî, Ebu Hanîfe, Vüheyb b. Halid, Yahya b. Said el Ensârî, Yahya b. Said el-Kattân, Yezid b. Abdullah, Elhâd, Ebu Cafer er-Râzi de hadis rivayetinde bulunan isimlerdendir. Ayrıca Nesai, Dârimi, Ebu Dâvud, Müslim, Tirmizi, İbn Mâce, Ahmed b. Hanbel ve İmam Malik gibi âlimlerin hadis külliyatlarında da Cafer es-Sâdık'tan rivayet edilen hadislerin varlığı söz konusudur.¹⁰⁷

Yukarıda Cafer es-Sâdık'ın talebeleri olarak isimleri zikredilen kişilerle Cafer es-Sâdık arasında klasikleşmiş bir hoca talebe birlikteliğinden söz etmek doğru olmayacaktır. Zira onun talebelerinin çoğunluğu Kûfe'de ikamet etmekteydi. Hâlbuki Cafer es-Sâdık'ın asıl meskeni Medine'ydi. Bununla birlikte talebelerin

¹⁰⁶ Detaylı bilgi için bkz. Gördük, *İmam Cafer es-Sâdık'a İsnad Edilen Tasavvufî Tefsiri ve Metodu*, 63-67.

¹⁰⁷ Detaylı bilgi için bkz. Cemâlüddin Ebu'l-Haccac Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemal fî Esmâ'ir-Ricâl*, thk: Beşşar Avvad Mâruf (Beirut: Müessesetü'r-Risale, 1994), 5/75-76. Evgin, "Sünni Kaynaklara Göre Cafer es-Sâdık'ın Hadisçiliği", 130-132.

fikirlerinin inşasında Cafer es-Sâdık her ne kadar temel etken olsa da, onların farklı bağlantılarının olduğu gerçeğini de göz ardı etmemek gerekir.¹⁰⁸

B. Ca'fer-i Sâdık ve Ebû Hanîfe Arasındaki Münasebet

Ca'fer es-Sâdık ve Ebu Hanîfe (ö.150/767) arasındaki ilişkiye ayrı bir parantez açmak gerekir ki, muhtelif kaynaklara göre Ebû Hanîfe, Ca'fer es-Sâdık'ın talebesi olarak kabul edilmekte ve ikisi arasındaki bağlantı, hoca talebe ilişkisi çerçevesinde değerlendirilmektedir.¹⁰⁹

Ca'fer-i Sâdık ve Ebû Hanîfe'nin, ilk karşılaşmalarının yeri ve zamanı tam olarak tespit edilememekle birlikte rivayetlere göre onların halife Mansûr devrinde görüştükleri ve daha öncesinde birbirlerini tanıdıkları bilinmektedir.¹¹⁰ Nitekim Ca'fer es-Sâdık, Hîre şehrinde halife Mansûr'un yanında iken Ebû Hanîfe huzura gelmiş, Mansûr, Ca'fer-i Sâdık'a onun kim olduğunu, onu bilip bilmediğini sorduğunda, Ca'fer es-Sâdık, "O, Ebû Hanîfe'dir." demiştir.¹¹¹

Rivayetlere göre, halife Mansûr, Ebû Hanîfe'den çetin meselelerde sorular tertip ederek, Ca'fer es-Sâdık'a yöneltmesini söylemiş, Ebû Hanîfe de 40 çetin mesele üzerine sorular hazırlamıştır. Ca'fer es-Sâdık, sorulara eksiksiz ve tatmin edici cevaplar vermiş, bunun üzerine Ebû Hanîfe, Ca'fer es-Sâdık için, ondan daha fakihine rastlamadığını ifade etmiştir.¹¹² Diğer yandan Ca'fer es-Sâdık da, Ebû Hanîfe'ye "Irak Fakihî" olarak hitap etmiş ve onu takdir etmiştir.¹¹³

Rivayetlere göre Ca'fer es-Sâdık, Ebû Hanîfe'yi kıyas hususunda eleştirmiş, ilk kıyasa başvuranın şeytan olduğunu, şeytanın kendini, Hz. Âdem ile kıyaslayarak üstünlük tasladığını dile getirmiştir. Yine kıyasın dinde delil olarak kabul edilmemesi gerektiğini ispatlamak için Ebû Hanîfe'ye namaz ve oruç ibadetlerinden üstün olanı sormuş, Ebû Hanîfe de namaz cevabını vermiştir. Bunun üzerine Ca'fer-i Sâdık,

¹⁰⁸ Atalan, *Cafer-i Sâdık*, 57.

¹⁰⁹ Detaylı bilgi için bkz. Muvaffak b. Ahmet el-Mekkî, *Menâkibü'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfe* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1981), 40. Ebu'l-Fazl Şihâbuddin Ahmet b. Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tezhîb*, thk. Ali Muhammed Muavvaz, Adil Ahmed Abdülmevcud (Riyad: Vizaretü'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, ts.), 1/574. Zehebî, *Tarîhu'l-İslâm ve Vefâyatü'l-Meşâhîr ve'l-A'lam*, thk: Beşşar Avvâd Mâruf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2003), 3/829.

¹¹⁰ Zehebî, *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*, 6/255.

¹¹¹ Mizzi, *Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâi'r- Ricâl*, 2. Baskı, 35/79. Zehebî, *Tarih*, 3/830. Zehebî, *Siyer*, 6/257-258.

¹¹² Mizzi, *Tehzîb*, 5/79. Zehebî, *Siyer*, 6/257-258.

¹¹³ Hâfizüddîn Muhammed b. Şihâb el-Kerderî el-Bezzazî, *Menâkibü'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfe* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1981), 103.

kadınların hayızlıyken tutamadıkları oruçlara kaza gerekirken, kılamadıkları namazlara neden kaza gerekmediğini sorarak kıyasın dini bir delil olarak kabul edilemeyeceğini savunmuştur.¹¹⁴

Rivayetlere göre Ebû Hanîfe'nin fıkıh ilmini Ca'fer es-Sâdık'tan öğrendiği iddia edilmiştir. Ebû Hanîfe'ye izafe edilen "Eğer iki sene olmasaydı Nûman helak olurdu."¹¹⁵ sözü ile Ca'fer es-Sâdık ve Ebû Hanîfe'nin ekseriyetle fıkıh konuları üzerinde konuşmaları ve kıyas hususunda Ca'fer es-Sâdık'ın, Ebû Hanife'yi uyarmasını bu iddiaya delil getirmişlerdir. Yine Ebû Hanîfe'ye izafe edilen sözü delil getirerek, Ebû Hanîfe'nin hayatının son iki yılında fıkıh ilmiyle irtibatını kopararak, Ca'fer es-Sâdık vesilesiyle tasavvufa yöneldiği iddia edilmektedir. Ebû Hanîfe Ca'fer es-Sâdık'ın eleştirilerine rağmen kıyasa başvurmaktan vazgeçmemiştir. Diğer yandan Ebû Hanîfe Hammâd b. Süleyman'dan uzun seneler fıkıh dersleri almıştır. Bu yönüyle Ca'fer es-Sâdık ile karşılaştıklarında Ebû Hanîfe'nin ilmi anlamda olgunluk döneminde olduğu muhtemeldir. Kıyas noktasında Ca'fer es-Sâdık'ın Ebû Hanîfe'yi eleştirmesi, hoca talebe ilişkisinden ziyade, Ca'fer es-Sâdık'ın kıyasın yanlış bir metot olduğunu düşünmesinden dolayı Ebû Hanîfe'yi uyarmak istemesiyle alakalıdır.¹¹⁶ Zira İbn Teymiyye'ye göre, Ca'fer es-Sâdık ve Ebû Hanîfe aynı dönemde yaşamış iki âlimdir ve Ebû Hanîfe, Ca'fer es-Sâdık'tan da, onun babası Muhammed Bâkır'dan da hiçbir mesele almamıştır. Ebû Hanîfe'nin ilmi bağlamda olgunlaşmasını sağlayan asıl isimler Hammâd b. Süleyman ve Ata b. Ebî Rebah'tır. Ebû Hanîfe'nin, Ca'fer es-Sâdık ile irtibatı fıkıh bağlamında değil, hadis rivayeti bağlamındadır.¹¹⁷ Fakat Mizzî'nin Tehzîb'inde ve Zehebî'nin Siyer'inde zikredildiğine göre, Ebû Hanîfe'nin de Ca'fer es-Sâdık'ın da Ata b. Ebî Rebah (114/732), Muhammed el-Bâkır (114/733), İbn Abbas'ın mevlası İkrime (105/723),

¹¹⁴ Ebû Nuaym el-İsfahâni, Müsned-i İmam Ebî Hanîfe, thk. Nazar Muhammed el-Faryâbi (Riyâd: Mektebetü'l-Kevser, 1994), 66.

¹¹⁵ Ebû'l-Meâlî Cemalüddîn Mahmût Şükrî Âlûsî, *Muhtasarü't-Tuhfetü'l-İsnâaşeriyye*, nşr. Muhibbüddîn el-Hatîp (İstanbul: el-Mektebetü Işık, 1976), 8.

¹¹⁶ Zehra Korkmaz, Hayati Yılmaz, "Ca'fer es-Sâdık ve Ebû Hanîfe Arasındaki Hoca-Talebe İlişkisi", *Tasavvur Dergisi* 5/2 (Aralık 2019), 1173-1176

¹¹⁷ Ebu'l-Abbas Takıyyuddin Ahmet b. Abdülhâlim İbn Teymiyye, *Minhâcü's-Sünneti'n-Nebeviyye* thk. Muhammed Reşad Salim (Riyad: Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1986), 7/531-533. ¹¹⁷ Mizzî, Tehzîb, 5/75-29/419. Zehebî, Siyer, 6/255-6/390.

İbn Ömer'in Mevlası Nâ'fi (117/735), Muhammed İbnü'l Münkerîd (131/748), İbn Şihâb ez-Zührî'nin (124/742 ilim halkaların da bulunmuşlardır.¹¹⁸

Ebû Hanîfe'nin bizzat Ca'fer es-Sâdık'tan rivayet ettiği mevkuf bir hadis bulunmaktadır. Ebû Yusuf'un kaleme aldığı "Kitâbu'l-Âsâr" isimli eserde geçmektedir.¹¹⁹ Hadisin metni şu şekildedir. "Yusuf babasından, onun babası Ebû Hanîfe'den, Ebû Hanîfe de Ca'fer b. Muhammed'den, o da Sâid b. Cübeyr'den, Saîd b. Cübeyr de İbn Ömer'den rivayet etmiştir. Onun yanına bir adam çıkageldi ve Kâbe'yi tavaf etmeden, tüm hac görevlerini yerine getirdiğini sonrasında da eşiyile cinsel münasebette bulunduğunu söyledi. Bunun üzerine İbn Ömer adama kalan görevlerini icra etmesini, kurban kesmesini ve ertesi yıl haccını kaza etmesini beyan etti. Adam İbn Ömer'in cevabı üzerine meşakkatli bir yoldan geldiğini söyleyince, İbn Ömer verdiği cevabı tekrarladı."¹²⁰

Ebû Hanîfe ve Ca'fer es-Sâdık arasındaki önemli ayrımlardan biri de Emevi ve Abbasi politikalarına karşı takındıkları tavır ile iktidara karşı meydana gelen ayaklanmalardaki duruşlarıdır. Zira Ebû Hanîfe, Emevi iktidarının Arap milliyetçiliğinin ön plana çıkararak adaleti tam manasıyla tesis edememesi ve Ehl-i Beyt'e karşı zalimane, baskıcı tutum ve uygulamalarından dolayı Emevilere karşı muhalif bir tavır içerisinde olmuştur.¹²¹ Emeviler döneminde vuku bulan isyan hareketlerine maddi ve manevi destekte bulunmuş hatta Zeyd b. Ali isyanı için kendisi destek verdiği gibi halkın da bu isyana destek vermesi için çaba sarf etmiştir. Zeyd b. Ali'nin isyanını, Peygamberin (s.a.v) Bedir'deki çıkışına benzetmiştir. Ayrıca hastalığından veyahut kendisinde bulunan emanetlerden dolayı isyan hareketlerine katılmadığı için özür dilediği de rivayet edilmektedir.¹²²

Abbasi hareketinin güçlenmesi, Ebû Hanîfe gibi âlimlerin Ali evladını desteklemesi, bu desteğin Emevi iktidarı içerisinde duyulması, isyan hareketlerinin giderek çoğalması Emevi iktidarını yeni çözüm yollarına sevk etmiş, bununla

¹¹⁸ Mizzî, *Tehzîb*, 5/75-29/419. Zehebî, *Siyer*, 6/255-6/390.

¹¹⁹ Zehra Korkmaz, Hayati Yılmaz, "Ca'fer es-Sâdık ve Ebû Hanîfe Arasındaki Hoca Talebe İlişkisi", 1168.

¹²⁰ Ya'kub b. İbrahim el-Kûfi Ebû Yusuf, *Kitâbu'l-Âsâr*, tsh. Ebu'l Vefâ el-Efgânî (Kahire: Matbaatü'l-İstikâme, 1936). 124-125.

¹²¹ Zekeriya Güler, "İmam Ebû Hanîfe'nin Ehl-i Beyt Mensuplarıyla Münasebetleri", *Diyaret ilmi Dergi* 56/4 (Aralık 2020), 1294.

¹²² Muvaffak b. Ahmed Mekkî, *Menâkıbü'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfe* (Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, 1981), 239.

bağlantılı olarak da Ali evladına taraf olan âlimleri kendi politikalarının içerisine çekme gayretine girmişlerdir.¹²³ Bu politika gereği Ebû Hanîfe'ye kadılık teklif edilmiş fakat Ebû Hanîfe bu teklifi kabul etmemiştir. Görevi kabul etmemesi üzerine II. Mervan tarafından tayin edilen Irak valisi Ebû Hübeyre tarafından tutsak edilerek eziyet ve işkencelere maruz bırakılmıştır.¹²⁴

Ehl-i Beyt'e olan derin sevgisi ve muhabbetiyle bilinen Ebû Hanîfe başlangıçta Abbasi hareketinin başarısından memnundu ve yeni devletin süregelen düzeni değiştireceğini düşünüyordu. Fakat h.145 senesinde Muhammed en-Nefsüzzekiye'nin ve kardeşi İbrahim'in isyan hareketleri neticesinde öldürülmeleri ve babaları Abdullah b. Hasan b. Hasan'ın aynı sene içerisinde tutsak edildiği yerde ölmesinden sonra Abbasi Devleti'ne karşı ılımlı tutumu, muhalif bir tavra dönüşmüştür. Daha önceleri doğru bulmadığı uygulama ve söylemleri derslerinde eleştirmesine rağmen vuku bulan bu hadiselerden sonra açıkça muhalif grupları desteklemeye başlamıştır.¹²⁵ İsyancılar bastırıldıktan sonra halife Mansûr, Ebû Hanîfe'ye Bağdat kadılığını teklif etmiş, fakat o bu görevi reddetmiştir. Bunun üzerine hapse atılan Ebû Hanîfe zalimane tutum ve davranışlara, işkencelere maruz kalmıştır.¹²⁶

Ca'fer es-Sâdık'ın Medine'de doğup, hayatının büyük bir bölümünü burada geçirmesine rağmen, zaman zaman Irak'ta bulunmuş, bir rivayete göre Ca'fer es-Sâdık, Zeynelâbidîn'in isyanı nihayetlenip, istikrar sağlanıncaya kadar Mekke'de bir vadide kalmış ve yine hac ibadeti için Mekke'ye gitmiştir.¹²⁷ Ebû Hanîfe'nin 80/699'da Kûfe'de dünyaya gelmesine ve burada yetişmesine rağmen sıklıkla farklı şehirlerde bulunmuştur.¹²⁸ Bu bilgiler çerçevesinde doğup, yetiştikleri çevreler göz önüne alındığında Mekke, Medine veya Irak'ta görüşmüş olmaları muhtemel olan

¹²³ Sinan Kasap, *İmam Ebû Hanîfe'nin Siyasi Yönünün İncelenmesi* (İğdır: İğdır Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 64.

¹²⁴ İbn Hacer el-Heytemî, *el-Hayrâtü'l-Hisan fî Menâkıbi'l-İmam Ebû Hanîfe en-Nu'mân*, nşr. Muhammed Âşık İlâhî el-Bernî (Beyrut: Şirketü Dâru'l-Erkâm, 1990), 119.

¹²⁵ Mustafa Uzunpostalcı, "Ebû Hanîfe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 7 Ekim 2022).

¹²⁶ Heytemî, *Menâkıbi'l-İmam Ebû Hanîfe en-Nu'mân*, 120.

¹²⁷ Ebû Zehra, *İmam Ca'fer*, 59. Ebû Abdullah Muhammed ez-Zühri, *Kitâbü't-Tabâkâti'l-Kebîr*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 2001), 7/544. Cemâlüddîn Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, thk. Mahmut Fâhûrî (Beyrut: Dâru'l-Mârifê, 1979), 2/173.

¹²⁸ Hâfızüddîn Muhammed b. Muhammed b. Şihâb el-Kerderî el-Hârizmî Bezzazî, *Menâkıbu'l-İmâmi'l-Â'zam Ebî Hanîfe* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1981), 137-138.

Ca'fer es-Sâdık ve Ebû Hanife arasındaki ilişkiyi klasik hoca-talebe ilişkisi açısından değerlendirmekten ziyade aynı devirde yaşamış, birbirlerini genellikle ilmi noktada takdir eden, belli zamanlarda bir arada bulunan, fikir alışverişinde bulunan, birbirlerinden istifade eden iki âlim olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır.¹²⁹

¹²⁹ Zehra Korkmaz, Hayati Yılmaz, "Ca'fer es-Sâdık ve Ebû Hanife Arasındaki Hoca-Talebe İlişkisi", 1173-1176.

İKİNCİ BÖLÜM

CA'FER-İ SÂDIK'A İZAFE EDİLEN ESERLER VE YILDIZNAME

Bu bölümde Ca'fer es-Sâdık'a nispet edilen eserler hakkında kısa bir bilgi verildikten sonra Yıldızname adlı eserler hakkında içerik çözümlemesi yapılacaktır.

A. Ca'fer-i Sâdık'a İzafe Edilen Eserler

Cafer es-Sâdık'a izafe edilen pek çok eser bulunmaktadır. Aşağıda zikredilen bu eserlerin büyük bir kısmının, Ca'fer es-Sâdık'a ait olup olmadığı ise net bir kayda bağlı değildir.

1. Tefsir İle İlgili Olan Eserler

- Tefsiru'l-Kur'an
- Kitâbu Menâfiu Süveri'l-Kur'an
- Fâl el-Kur'an'il-Azim
- Vahyü'l-Esrar
- Havâssu'l-Kur'âni'l-Azim
- Kummi'nin Cafer es-Sâdık'a İzafe ettiği Tefsir (Meclisi'nin Biharu'l-Envar isimli çalışması içerisinde basılmıştır.)

- Hâkim es-Semerandi'nin Sevadü'l Azam'da Zikrettiği Tefsir¹³⁰

2. Astroloji, Cifr, İksir, Fal vs. İle İlgili Eserler

- Risâletü'l-Fal el-Kur'an
- İhtiyarâtü'l-Eyyam
- Risale-i Âdiya
- Kitabu'l-Hâfiye
- İhtilâcu'l-A'za
- Risâletü'l-Fal
- Kur'a-i Caferiya
- Hırzu'l-İmâm
- Heyliku'n-Nûr
- Hizbu İstiaze-i Usbûiyye
- Kur'a İstiaze-i Usbûiyye
- Kur'annâme-i İmam Cafer es-Sâdık

¹³⁰ Detaylı bilgi için bkz. Atalan, "Cafer es-Sâdık'ın Eserleri", 116-121.

- Risaletü fi't-Tefâuli bi'l-Mushâfi'ş-Şerif
- Yıldızname¹³¹

3. Diğer Eserleri

- Risâletü'l-Vesaya ve'l-Fusul
- Risâletü fi'l-Kimya
- Esîletü'n-Nebi
- Duâü'l-Cevşen
- Munâzârâtu's-Sâdik fi't-Tafdîli Beyne Ebi Bekir ve Ali
- Kitâbu's-Sırat
- el-Hikemu'l-Ca'feriyye
- es-Suluku'n-Nâdiru fi İlmi'l-Evâili ve'l-Evâhiri
- Kitabu'r-Red ale'l-Kaderiyye, Kitabu'r-Red ale'l-Havaric ve Risaletu

Red ale'l-Gulat Mine'r-Refâvız

- Misbâhu'ş-Şeria ve Miftâhu'l Hakika
- Müsneden Kebiran
- Mecâmiu'l-Ezkar
- Fütüvvetnâme-i Cafer es-Sâdik
- Kitabu'l-Heft ve'l-Edille
- Tarif Tedbir el-Hacer
- Risaletü'r-Reml
- Mahmûdi fil-Eyyâm ve Mezmûmâtüha ve Mütevvassıtuha fi Ehvâli

min Külli Şehr

- Cedveli fi Mezhebi's-Sinîne ve'ş-Şuhûru ve'l-Eyyam
- Mülhima
- Sirâcu'z-Zulme fi Tıbbi Eimme
- Risâletü'l fi'l-İksir
- el-Edillehu ale'l-Halkı ve't-Tedbir
- Risâletü fi Fadli'l Hacri ve'l-Mûsa
- Kitâbu İsbati's-Sâni
- El-Ediye el-Üsbüiyye

¹³¹ Detaylı bilgi için bkz. Atalan, "Cafer es-Sâdik'ın Eserleri", 121-127.

- Buyruklar
- Ehvaz Valisi Necaşi için Kaleme Aldığı Risale
- Dini Meseleleri İçeren Risaleleri
- Ashabı İçin Kaleme Aldığı Risaleleri
- Ganimetlerle İlgili Risaleleri
- Abdullah b. Cendüb'e Yazmış Olduğu Vasiyetleri
- Ebu Cafer Numâni-Ahvel'e Yazdığı Vasiyetler
- Nesru'd-Dürer Olarak Bilinen Risaleleri
- Ehl-i Beyt İçin Kaleme Aldığı Muhabbet, Tevhid, İman, İslam, Küfür

ve Günahlara Dair Yazmış olduğu Risaleleri

- Kazanç, Geçime Dair Kendisine Yöneltilen Sorulara Verdiği Cevaplar
- Rızka Dair ve Sufiyye'yi Susturan Risaleleri
- İnsanın Halk Edilmesine Dair Risaleleri
- Hikmetli Özlü Sözleri
- Cabir b. Hayyan'dan Nakledilen Risale
- Kitabu'l-İhlilice
- Neshatü, Muhammed b. Meymun ez-Za'farani Necaşi'nin Bahsettiği

Eser

- Neshatü, Fazıl b. İyaz'ın Rivayet Ettiği, Necaşi ve Fazıl'ın da

Çevirdiği Eser

- Neshatü, Süfyan b. Uyeyne b. Ebi Ümran el-Hilali Necaşi ve Cafer b.

Muhammed'in Nesh Ettiği Eser

- Kitabû Cafer b. Beşîri'l-Cebîli'nin Naklettiği Eser
- Tevhîdu'l-Mufaddal¹³²

B. Cafer-i Sâdik'a İzafe Edilen Yıldızname

Yıldıznâmelerin esasını, yıldız falı denilen ve yıldızların hareketlerine dayanarak insanın yaşantısına dair birtakım çıkarımlarda bulunulan bir sistem oluşturmaktadır. Arap dilinde “ilmü't-tencim”, “ilmü ahkâmi'n-nücûm”, Batı'da ise

¹³² Atalan, “Cafer es-Sâdik'ın Eserleri”, 114-115.

“astroloji”, Türkçe de ise, “müneccimlik”, “yıldız falı” gibi isimlerle anılan bu sistem üzere kaleme alınan eserlere de “Yıldızname” denilmektedir.¹³³

Eski çağlardan beri gök cisimleri insanoğlunun merakını celp etmeyi başarmıştır. Aslına bakılırsa insanoğlunun bu çabalarının altında yatan asıl sebebin, gayb yani bilinmeyene olan ilgisi olduğu görülür. İnsanoğlu her zaman bilinmeyene vakıf olmayı arzulamıştır ve bundan ötürü de bu tarz yollara başvurma cihetine gitmiştir.¹³⁴

İnsanoğlu geleceğe hâkim olma arzusu ile kutsal metinler başta olmak üzere pek çok vasıtaya başvurmuştur. Gayba bilme isteği, gelecekte vuku bulacak hadiseleri öğrenme içgüdüğü, gaybi ilimlere olan ilgiye arttırmış, fal türü uygulamaların, farklı yöntem ve şekillerle geçmişten günümüze kadar süregelmesini sağlamıştır. Gelecekte meydana gelecek olaylardan haberdar olma isteği aslında insanın kendini güvence altına almasının bir izdüşümü olarak karşımıza çıkmaktadır.¹³⁵ Bilinmeyen peşine düşen insanoğlu, falcılık, kâhinlik, sihirbazlık, büyücülük, şifacılık, bakıcılık gibi yöntemlere başvurmuştur. Bu yöntemlerin en yaygın şekillerinden biri ise farklı tekniklere başvurularak tabiattaki olaylar üzerinden menfi veya müspet çıkarımlarda bulunmaktır.¹³⁶

İnsanoğlu bazen sadece oyalanıp, eğlenceli vakit geçirmek maksadıyla, çoğunlukla da gelecekte başına gelebilecek iyi veya kötü manada olaylara vakıf olmak suretiyle kaderinde bir değişiklik yapabileceğini ümit ederek, yani merakına, ümidine, tesellisine karşılık bulmak için bu tür uygulamalara başvurmuştur. Sosyal hayatın içinde varlığını sürdüren bu uygulamalar, halkın geleneklerine, yaşayışlarına, dil ve kültürlerine, düşüncelerine sirayet etmiştir.¹³⁷

Aslına bakılırsa insanın gök cisimlerine bunun akabinde de astrolojiye yönelmelerindeki temel etkenler ele alınırken, insanoğlunun yaşamı boyunca geçirdiği evreleri dikkate almak gerekmektedir. Nitekim insanoğlu, buzul

¹³³ İlyas Çelebi, “Yıldızname”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 26 Mayıs 2022).

¹³⁴ Nagihan Gür, “Osmanlı Fal Geleneği Bağlamında Yıldızname ve Talinâme Metinleri”, *Milli Folklor Dergisi* 12/96 (2012), 203-205.

¹³⁵ Yusuf Ziya Sümbüllü, “İlm-i Tefe’ül ve Tefe’ül-nâme Üzerine Bir Değerlendirme”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 1/2 (2008), 384.

¹³⁶ “Abdülkerim Gülhan, “Türk Kültüründe Fal ve İsimlerle İlgili Bir Manzum Falname Örneği”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 15 (2015), 196.

¹³⁷ Ayşe Duvarcı, *Türkiye’de Falcılık Geleneği ile Bu Konuda İki Eser* (Ankara: Ersa Matbaacılık, 1993), 1-2.

yataklarının, verimli arazilere dönüştüğü dönemlerde artık yerleşik hayata geçmeye başladı. Yerleşik hayata adapte olan insan ekip biçmeye, üretmeye yöneldi. Bu yeni hayata alışmaya çalışan insanın en önemli ihtiyacı ise hava şartlarının tespiti noktasında ortaya çıkıyordu. Zira tarımla meşgul olan toplumlarda hava koşullarının tespiti önem arz etmekteydi. Bu ihtiyaca binaen insanoğlu gökyüzünü incelemeye başladı. Gökyüzüne bakarak belli simgelerle gördükleri şekilleri adlandırdılar, ne zaman görünüp, ne zaman kaybolduklarını kendilerince yorumlamaya başladılar. Yıldızların mevkilerinden hareketle yönleri; Ay ve Güneş'e göre de zaman dilimlerini tespit etmeye çalıştılar.¹³⁸ Bu bağlamda Babillere baktığımızda, onların yerleşim alanlarının Fırat ve Dicle Nehirleri arasında bir mevki olduğunu görmekteyiz. Babilliler tarımla uğraşmakla birlikte Çin, Hint, Mısır, Yunan ile de ticaret yapıyorlardı. Bu aynı zamanda kültürler arası etkileşime de katkı sağlıyordu. M.Ö. 2000'li yıllara gelindiğinde Babilliler, pek çok yıldızın mevkilerine ait bilgileri tespit edip kaydetmişler, gökyüzünü yıldızların şekil ve mevkilerine göre farklı bölgelere ayırmışlardır. Akabinde bu bölgelere de hayvan ve eşya isimlerini vermişlerdir. Merkür ve Venüs'ü gözlemleyerek, Venüs'ün, Güneş ışığının yansması neticesinde farklı evreler kaydettiğini de gözlemleyen yine Babilliler olmuştur. Yine günümüzde bilinen takım yıldızlarının pek çoğunun isimlendirilmesi de Babillilere aittir.¹³⁹

Babilliler, gökyüzüne yönelik yaptıkları gözlemler sayesinde astorominin temelini kaydetmişlerdir. Bu dönemde yaşayan din adamları gök cisimlerinin konum ve hareketlerinden yola çıkarak, kuyruklu yıldız ile Ay ve Güneş tutulmalarını, kurban edilmiş hayvanların iç organlarıyla veya başka eşyalarla kıyaslıyor ve irtibatlandırıyorlardı. Örneğin karaciğer ve dış dünya arasında bir irtibat kuruyorlardı ve yine gökyüzünde vuku bulan olaylar inceleniyor yorumlanıyor ve bu olayların dünya ile ilişkisi ortaya konuluyordu. Bu kıyaslama metodu, denklik ilkesini ortaya çıkarmıştı. Bu ilkede esas olan benzerliklerdir. Mesela balık ile burçlar kuşağı simgelerinden biri olan balık burcu arasında bir ilişki vardır. Zira balık suda yaşar.¹⁴⁰

¹³⁸ Sami Çalışkan, *Kur'an'ı Kerim'e Göre Yıldızlar* (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013). 10.

¹³⁹ Ethem Deman Cemal Aydın, Zeki Aslan, Halil Kırbıyık, , Osman Demircan, *Astronomi ve Uzay Bilimleri* (İstanbul: Kriter Yayınları, 2012), 55-56.

¹⁴⁰ Çalışkan, *Kur'an-ı Kerim'e Göre Yıldızlar*, 11.

Babilliler astronominin kurucusu olarak kabul edilse de modern anlamda astronominin temelini atan Mezopotamyalılardır. En eski örneklerini Mezopotamya medeniyetlerinde gördüğümüz bu gelenek asırlar boyunca Batı Avrupa'dan, Çin'e kadar dünyadaki kadim medeniyetleri kapsayacak şekilde geniş bir alana yayılmıştır.¹⁴¹ Akadlar zamanında gelişmeye başlamış ve sonrasında Akdeniz ve Asya bölgelerinde yaygınlık kazanarak ilerlemiştir. Tarihi seyirde dini liderlerin genellikle kâhinlik minvalinde görevler icra ettiği de bilinmektedir. M.Ö. 4000'li yıllarda Mısır, Kalde, Çin'de bu tür uygulamalara rastlanmaktadır.¹⁴² Nitekim Mezopotamya medeniyetlerindeki uygulamalara bakıldığında yıldız, ay ve güneşin hareketlerine göre tapınaklarını inşa ettikleri görülmektedir. Onlara göre gök cisimlerinin her hareketinin bir anlamı vardı. Başlangıçta bu hareketlerin anlamları krallar ve milletler üzerinden ilerlese de daha sonra tüm insanlar için gündeme gelir olmuştur. Babillilerin hayvan ciğerleri üzerinden baktığı fallar, Mısırlıların Sirius Yıldızı ve Nil Nehri'nin taşması arasında kurdukları bağlantı üzerine geliştirmiş oldukları teknikler, Çinlilerin ay ve güneş üzerinden aylık ve yıllık taksimatlar yapmaları, Yunanlıların gök cisimlerinin insan üzerindeki etkilerini temel alan çalışmaları, Orta Çağ Hristiyanlığının astrolojik birtakım uygulamaları ve akabinde Galileo, Kepler gibi isimlerin evren üzerindeki çalışmaları bu sistemin temel taşları mahiyetindedir.¹⁴³

Eski Yunanlılara bakıldığında, onlara göre gök cisimleri ve onların hareketleri doğrudan Tanrı ile alakalıydı. Bu düşünce, Kepler'e kadar devam etti. Yunanlılar yeryüzü ve gökyüzü arasında bir ilişki kurmaya çalıştılar ve kendilerine göre bir evren modeli oluşturdular. Yunan düşünce okullarının büyük bir çoğunluğuna göre yıldızların, astrolojik etkileri söz konusuydu. Şayet diğer yandan yıldızların insan kaderine tesiri düşünüldüğünde, insan iradesi devre dışı kalıyordu. Bu fikir bütünüyle kabul gördüğünde Yunanlıların deneyimlerine aykırı bir durum ortaya çıkıyordu.¹⁴⁴ Yunanlılar Yer'i Ay'ı, Güneş'i, beş gezegeni ve sabit yıldızları devamlı olarak gözlemliyorlardı. Anaksimander'e göre, Yer silindir biçimindeydi,

¹⁴¹ Gür, "Osmanlı Fal Geleneği Bağlamında Yıldızname ve Talinâme Metinleri", 203-205.

¹⁴² Mehmet Aydın, "Fal", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 8 Ekim 2022).

¹⁴³ Çelebi, "Yıldızname".

¹⁴⁴ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri* (İstanbul: Bayraklı Yayınları: 2009), 10/308-310.

Psagor'a göre ise, küre şeklindeydi. Anaksagoras'a göre Güneş çok yakında, küçük ve demir bileşenlerinden oluşan bir gök cismiydi. Ay ise Güneş kadardı ve onun ışığını yansıtmaktaydı. Platon'a göre ise kâinatta geometrik bir sistem mevcuttu. İlk olarak Eudoksus tarafından gündeme getirilen ve Aristo, Ptolemy gibi filozoflar tarafından geliştirilen ikincil çember kavramıyla gezegenlerin görünen hareketleri açıklanabilmekteydi. Teknolojinin gelişmesiyle benimsenen bu modelle irtibatlı olarak bazı sapmalar meydana gelmeye başladı. Bundan dolayı ikincil yörüngelerin çoğaltılması ihtiyacı hâsıl oldu. Aristo'ya göre Yer büyük bir küreydi. Ayrıca onun yaşadığı asırda, Ay, Güneş ve beş gezegenin tılsımlı yedi sayısını bina ettiğine inanılıyordu. Buna göre yedi göğün olması, haftada yedi gün olması gibi durumların izahı, Yer'in çevresinde bulunan yedi gök cisminin, görünmeyen yedi kristal küresinin, kâinatı yedi tabakaya ayırmasıyla mümkün oluyordu. Aristarkur'a göre ise kâinatın merkezinde Güneş bulunmaktaydı.¹⁴⁵

Anadolu açısından bakıldığında arasında Harun Reşit'e sunulan Arapça ve Farsça çevirileri olan "Falnâme" adlı eserin türün ilk örneklerinden olduğu bilinmektedir.¹⁴⁶ Ayrıca Ya'kub b. İshak el-Kindî'nin, Harun Reşid ve Me'mûn devirlerinde "Kitâbu'l-Cifr" adında bir eser kaleme aldığını fakat Moğolların baskınları esnasında bu eserin kaybolduğu bir süre sonra eserin ilmi nücûm ile hilafetin akıbetinin yazılı olduğu belli kısımlarının, "el-Cifru's-Sağır" ismi ile Mağrib'de ortaya çıktığı rivayet edilmektedir. Bu eser Abbasi iktidarı boyunca hanedanlığın başına gelecek hadiselerle, Abbasi Devleti'nin ömrüne dair bir takım tespitleri, buna binaen de hicri yedinci yılda vuku bulacak hadise ile devletin yıkılacağı gibi söylemleri ihtiva etmektedir.¹⁴⁷

Romalıların yaşam tarzlarına bakıldığında, yıldızları hayatlarının merkezlerine taşıdıkları görülmektedir. Nitekim M.S. 1. asrın ortalarından itibaren imparatorların yıldızlara göre hareket ettiği görülmektedir. Romalıların özellikle kuyruklu yıldızla olan inançları dikkat çekmekteydi. Bu durum günlük hayatın yanısıra siyasete ve hukuka da etki etmeye başlamıştı. Ayrıca Romalılara göre ölen

¹⁴⁵ Deman ve Diğerleri, *Astronomi ve Uzay Bilimleri*, 65-75.

¹⁴⁶ Gür, "Osmanlı Fal Geleneği Bağlamında Yıldızname ve Talinâme Metinleri", 203-205.

¹⁴⁷ İbn Haldûn, *Mukaddime* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982), 2/196-198.

kişinin ruhu bir yıldızla dönüşüyordu.¹⁴⁸ Bununla birlikte ikinci asırda Roma'da yaşayan Batlamyus'un gök cisimlerinden hareketle meteorolojik tahminlerde bulunduğu ve yıldızlarla ilgili takvimler hazırladığı bilinmektedir.¹⁴⁹

Nitekim bu geleneğin eserler haline getirilerek ve pek çok dile çevrilmesi, bu sistemin yaygınlaşması noktasında en etkili yol olmuştur. “Falnâme, Yıldıznâme ve Talinâme” isimleriyle yazılı kaynak olarak karşımıza çıkan bu geleneğin en önemli ayağı hiç şüphesiz “Yıldızname” metinleridir. Zira insanoğlunun geleceği bilme arzusunun vücut bulmuş hali olan Yıldıznameler, evrendeki sırların çözümü noktasında önemli bir yer teşkil etmektedir. Yıldız falı bakma geleneği adeta bir oyun görünümündedir. Nitekim bu geleneği matematiksel bulguların devreye girmesiyle görsel şölene dönüşen zekâ oyunlarına benzetmek de bir beis yoktur. Çeşitli gayelerle yıldız falına baktıran kimsenin, saygın, işin ehli bir kişiye başvurması söz konusudur. Zira insanoğlunun tatmini noktasında kendisini ikna edecek deliller sunan bir yönlendiriciye ihtiyaç duyması söz konusudur.¹⁵⁰

Kadim Türk kültüründe de gök cisimlerinin önemli bir konuma sahip olduğu bilinmektedir. Nitekim Türkler, evreni dokuz sınıfa ayırmışlar ve toplamda evrende 36 burcun varlığından bahsetmişlerdir.¹⁵¹ Diğer yandan Divânü Lugati't-Türk'te geçen “ırk” sözcüğü “müneccimlik, falcılık, kâhinlik, birinin gönlünden geçirdiğini bilmek” gibi manalarda kullanılmıştır.¹⁵² Nitekim Türk Turfan metinlerinde bahsi geçen “ırklamak” sözcüğü ile Altay, Teleüt, Kazan, Baraba ve Uygur boylarında tefe'ül manasında karşımıza çıkan “İrim” sözcüğü de kök itibarıyla ırk ile ilgilidir. Ayrıca Şamanist inanca sahip olan Türklerde “İrimçi” adıyla anılan bazı kimselerin sara nöbetine benzer bir nöbet geçirdikleri ve bu esnada gaybi bilgilere muttali oldukları bilinmektedir.¹⁵³

Diğer taraftan İslamiyet'ten önce Araplar arasında yıldız fallarının yaygınlığından söz etmek mümkündür zira doğal afetlerin vuku bulmasının perde arkasında yıldız hareketlerinin etkisinin olduğunu savunan bir kitlenin varlığı

¹⁴⁸ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 10/310-311.

¹⁴⁹ Çalışkan, *Kur'an'a Göre Yıldızlar*, 14.

¹⁵⁰ Gür, “Osmanlı Fal Geleneği Bağlamında Yıldızname ve Talinâme Metinleri”, 203-205.

¹⁵¹ Çelebi, “Yıldızname”.

¹⁵² Kaşkarlı Mahmut, *Divânü Lugati't-Türk*, çev. Besim Atalay (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1941), 1/42.

¹⁵³ Duvarcı, *Türkiye'de Falcılık Geleneği İle Bu Konuda İki Eser*, 6.

bilinmektedir. Yıldız falı, harflerden anlam çıkarma yani ebced hesabı yapma, yıldızların buldukları konum ve hareketleri itibariyle kişi hakkında çıkarımlarda bulunma şeklinde ilerlemektedir. En yaygın kullanım alanı doğum ile ilgilidir ki doğduğu tarihte yıldızların konumuna bakılarak kişi ile ilgili haberler verilir. Yıldıznamelerde genel olarak, yedi gezegen, on iki kameri ay ve on iki burç üzerinde durulmaktadır. İnsanoğlu hayatını etkileyecek kararlara adım atma aşamasında genellikle yıldız fallarını kullanmaya meyilli hale gelmektedir. Günümüzdeki uygulamaların varlığı da bunun ispatı niteliğindedir.¹⁵⁴

Burada astroloji ve astronomi disiplinlerini birbirinden ayırmak için bir parantez açmak gerekmektedir. Astrolojinin, astronomiden farkı, astrolojinin, gök cisimlerinin hareket ve mevkileriyle irtibatlı olarak ortaya konan sistem üzerinden geçmiş ve geleceğe dair bilgilere ulaşılabilme iddiasıdır. Bu bağlamda astroloji, astronominin metafiziği konumundadır.¹⁵⁵ Bu bağlamda Avrupa’da astrolojinin etkili olması 10. asırda olmuştur. Toledolu John’un gezegenlerin bir doğruya dizilmesi sonucu felaketlerin yaşanacağını öne sürmesi fakat gezegenlerin aynı doğru üzerinde konumlanmasına rağmen herhangi bir hadisenin meydana gelmemesi, astrolojiye olan ilgiyi azaltmak yerine astrolojinin, astronomiyle birlikte tekrar rağbet görmesini sağlamıştır. Zira astroloji ve astronomi birbirleriyle karıştırılmıştır. Şöyleki bilim insanları, astronomik gözlemleri, astrolojiye başvurmadan yapamadılar. Astronomi ise, denizcilerin konum ve yön tespitinin yapılması, dini günlerin belirlenmesi, takvimde düzenlemelerin yapılması gibi durumlarda ihtiyaç haline geldiği için tercüme yapılmaya, üniversitelerde okutulmaya başlandı. Bu dönemde Kepler’in keşfettiği yasalarla birlikte astroloji eski gücünü kaybetmeye başladı. 1608’de teleskobun icadıyla birlikte dengeler tamamen değişti ve artık gök cisimleri hakkında çok daha bilimsel keşifler söz konusu olmaya başladı üstelik ortaya konulan yasaların doğruluğu herkes tarafından denetlenebilir konuma geldi. Gözlemevlerinin kurulması, çekim kanununun keşfi (Newton), Decartes’in analitik geometrisi, Mendel’in kanunları ile birlikte Yer ile Güneş arasındaki mesafe, gezegenler arasındaki mesafe, Yer ile gezegenler arasındaki mesafe yıldızların ve diğer gök

¹⁵⁴ Çelebi, “Yıldızname”.

¹⁵⁵ Tevfik Fehd, “İlm-i Ahkâm-ı Nücûm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 9 Aralık 2022).

cisimlerinin konumları gibi kâinattaki pek çok mesele daha bilimsel metodlarla ortaya konulmaya başlandı.¹⁵⁶

İnsan hayatı boyunca astronomi ilmi gök cisimleri, onların hareketleri ve konumları noktasında oldukça önemli ve tatmin edici bilgiler vermesine rağmen, insanoğlunun tarih boyunca, Yunanca “astro (yıldız)”, “logos (bilgi)”, kelimelerinin birleşimi olarak karşımıza çıkan ve genel anlamda insanın kendi bilinmezleriyle çevresindeki bilinmezleri, gök cisimlerinden özellikle de yıldızlardan hareketle ulaşmaya çalışma yöntemi olarak ifade edebileceğimiz astrolojiye daha fazla eğilim gösterdiği görülmektedir.¹⁵⁷

İslam literatüründe astroloji, “ilm-i ahkâm-ı nücûm” olarak isimlendirilmiş. “İlm-i nücûm” yani astronomi ile “ilm-i ahkâm-ı nücûm” birbirlerinden ayrılmaya çalışılsa da bu pek mümkün olmamıştır. Nitekim Farabi’ye göre, ilm-i nücûm olarak atfedilen iki ilimden söz etmek mümkündür. Bunlardan ilki, “ilm-i ahkâm-ı nücûm” ilmidir ki, burada yıldızlardan hareketle geçmiş ve gelecekte vuku bulmuş ve bulacak hadiselerle ilgili işaretler üzerinden bir yorumlama cihetine gitmek esastır. Bu bağlamda rüya tabirlerini yorumlamak, gelecekte bazı bilgileri naklederek insanları uyarmak, geçmişte vuku bulan meselerden hareketle geleceğe dair gizli birtakım bilgilere ulaşmak gibi uygulamalara başvurulmaktadır. Diğeri ise “ilm-i nücûmu ta’limi” ilmidir ki, bu matematiksel astronomidir.¹⁵⁸

İbn Haldun ise yıldızların, dört unsurdan meydana gelen cisimlerin değişimleri ve dönüşümleri üzerinde herhangi bir etkisinin olup olmadığının ve bu tesirlerin tecrübi olarak tam anlamıyla bilinip bilinmeyeceğinin üzerinde durur. Ona göre tecrübi tesirlerin tespiti için sürekliliği olan düzenli bir gözleme ihtiyaç vardır ki bu da uzun yıllar gerekmektedir. Ay, güneş ve yıldızların hareket ve konumlarının vuku bulan ve bulacak olan hadiseleri etkilemiş ve etkileyecek olması iddiası, zanni bir söylemin ötesine geçememektedir. Bundan dolayı tecrübi tesirler hakkında kesin bir kanaate ulaşmak mümkün olmayacaktır. Bu bağlamda yıldızların tecrübi olarak

¹⁵⁶ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 10/312-313. Deman ve Diğerleri, *Astronomi ve Uzay Bilimleri*, 70-75.

¹⁵⁷ Çalışkan, *Kuran'a göre Yıldızlar*, 18-19.

¹⁵⁸ Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed el Farâbî, *İhsâ'ü'l-ulûm*, nşr. Osman M. Emin (Kahire: y.y. 1931), 43-44.

tesiri aklen de dinen de batıldır.¹⁵⁹ Bu ve benzeri ayrımlar esas alındığında ilm-i ahkâm-ı nücûmu, “tabii astroloji” ve “ahkâm astrolojisi” olarak iki kola ayırmak mümkündür. Buna göre ahkâm astrolojisi, gök cisimlerinin, insan kaderi üzerinde tesiri olduğunu iddia eder ve buna bağlı olarak gelecekle ilgili birtakım kehanetlerde bulunur. Tabii astroloji ise, gökkürenin, yeryüzünde dört unsura dayanan nesne ve hadiseler ile atmosfer üzerindeki etkilerini inceleyerek eski astronominin yöntemini esas alır. Bu metotla da tahminlerde bulunur. Tabii astrolojinin başında hava durumunun tahmini için gökyüzünün icelenmesi gelmektedir.¹⁶⁰

Tarihi seyir içerisinde yıldızlar ile ilgili pek çok yorum ve inanışlar söz konusu olmuştur. İslam’ın gelişi, Avrupa’daki Aydınlanma Hareketi gibi köklü etkenlerin tesiri ile yıldızlar ve burçlar üzerinde batıl yorum ve inanışlar sekteye uğrasa da insanoğlu içinde bir yerlerde, bilimsel metodolojiyle ortaya konulan astronomiden ziyade insan kaderinden ülkelerin akıbetlerine kadar hatta doğa olaylarının meydana gelmesinden, insanın ölüm ve doğumunun bir yıldızın doğup batmasına ve gök cisimlerinin mistik etkilerine bağlayan bir teorem olarak karşımıza çıkan astrolojiye meyletmeye devam etmiştir. Tabii astroloji günümüzde tesirini fazlasıyla sürdürür konumdadır. Nitekim çocuk dünyaya geldiği andan itibaren yıldız haritaları belirlenmekte ve buna göre insanın kişiliği ve karakteri -bir anlamda kaderi- gök cisimlerinin hareket ve konumlarına göre şekillenmektedir ve yıldız haritasının ortaya koyduğu etkiler, insanın doğup büyüdüğü çevre ile birlikte değerlendirilmelidir. Günümüzde Koç, Boğa, İkizler, Yengeç, Aslan, Başak, Terazi, Akrep, Yay, Oğlak, Kova, Balık olmak üzere 12 burç kuşağının varlığına inanılmakta, yıldız ve burçlarla ilgili pek çok teorem ortaya konulmaktadır.¹⁶¹

Diğer yandan bu gelişmelerle birlikte toplumlarda fal kültürüne olan ilginin artması neticesinde gök cisimlerinin bulunduğu konum ve hareket noktaları itibariyle günlük hayatın şekillenmesine yardımcı olan metinlerin varlığı da artmıştır.¹⁶² Nitekim tarihi seyir içerisinde bu metinlerin etki alanları genişlemiş, talebe binaen de çeşitlilik arz ederek yaygınlaşmaya başlamıştır. İnsanoğlunun görüş, düşünce inanç

¹⁵⁹ İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1983), 2/ 1255-1260.

¹⁶⁰ Fehd, “İlm-i Ahkâm-ı Nücûm”.

¹⁶¹ Çalışkan, *Kur’an’ı Kerim’e Göre Yıldızlar*, 20.

¹⁶² Tülay Çulha, “Bilinmeyen bir Fal-nâme-Yıldız-nâme: Metali’ü’s-Sa’ade”, *Ululararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 13/70 (Nisan 2020), 25.

ve merakının sergilendiği bu metinler *İlm-i Cifr*, *İlm-i Tefe'ül*, *İlm-i Remil*, *İlm-i Hudut*, *İlm-i Firâset*, *İlm-i Rüküm*, *İlm-i Kıyafet*, *İlm-i Nücûm*, *İlm-i İyâfe*, *İlm-i Kimya* gibi isimlerle karşımıza çıkmaktadır.¹⁶³ Bu metinlerin önemli örneklerinden biri olan Yıldıznameler zaman içerisinde her kesim tarafından kabul görmüş hatta hat, tezhip, minyatür gibi sanatlarla süslenerek daha ilgi çekici hale getirilmiştir. Yıldıznamelerin yaygın kullanım şekli, kişinin dünyaya geldiği gün ve saat itibarıyla ait olduğu burç, yıldız (Güneş, Ay, Merkür, Venüs, Jüpiter, Satürn Mars) ve dört unsura (hava, su, toprak, ateş) göre günlük hayatta geleceğe dair endişe duyulan konularla ilgili çıkarımlarda bulunarak hayır veya şer olmak suretiyle bir karara varılmasıdır. Yaygın olan bir diğer kullanım alanı ise iki kişinin yıldızlarının uyumunun tespiti noktasıdır ki bu sistem, uyumunun tespit edilmesi planlanan kişilerin adlarının sayı değerlerinin toplamı neticesinde burcun tespiti ve bunun akabinde ilgili esere bakılarak geleceğe dair bilgilerin tespiti şeklinde ilerlemektedir.¹⁶⁴

Bu girizgâhtan sonra Cafer es-Sâdık'ın Yıldıznameler ile ilişkisini “Cefr” ilmi bağlamında değerlendirmek doğru olacaktır. Buna göre İmamiye'ye göre Kur'an haricinde, Hz. Peygamberden (s.a.v) alınan ve Ehl-i Beyt'e özel olan bazı eserler vardır. Söz konusu bu eserler Ehl-i Beyt'in özel bir ilme vakıf olduğu fikrini gündeme getirmiştir. Şii ilim adamları bu özel ilimle ilgili iki temel yaklaşım ortaya koymuşlardır. İlk yaklaşıma göre bu ilme yalnızca Ehl-i Beyt imamları hâkimdir. İkinci yaklaşıma göre ise, rivayetler temel alınarak en azından bu ilmin içeriğine muttali olunabilmektedir. Başlangıçta “Kitap” veya “Asl” olarak isimlendirilen ve Şia'nın genel kanaatine göre adet itibarıyla dört yüz civarında olduğu iddia edilen hadis defterlerinden bahsedilmektedir. Üçüncü asrın sonlarına kadar halen mevcut olan Muhammed Bâkır ve Ca'fer es-Sâdık'ın talebelerinin kaleme aldığı bu dört yüz risaleden günümüze on üçü ulaşabilmiştir.¹⁶⁵

¹⁶³ Mustafa Tatçı, *Edebiyattan İçeri* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1997), 521-524.

¹⁶⁴ Tülay Çulha, “Bilinmeyen bir Fal-nâme-Yıldız-nâme: Metali'ü's-Sa'ade”, 25.

¹⁶⁵ Doğan Kaplan, “Ehl-i Beyt'in Gizli İlimi: Hz. Ali'ye Nispet Edilen Kitâb-ı Ali, Cefr ve Mushaf-ı Fâtıma Hakkında Bir İnceleme”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30/30 (Temmuz 2010), 75-76.

Hız. Peygamberden (s.a.v), Hız. Ali'ye, Hız. Ali'den, Zeynelâbidîn'e, ondan da Muhammed Bâkır'a, Muhammed Bâkır'dan da, Ca'fer es-Sâdık'a geçen bir ilim mirası söz konusudur. Bu ilmin aslı "Cefr" ilmidir.¹⁶⁶

Cefr, sözlük anlamı itibariyle koyun yavrusu, dört buçuk veya altı aylıkken sütten kesilmiş oğlak, küçük deve yavrusu için kullanılan bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁶⁷ Ayrıca "küçük buzağı", "içi taşla örülmemiş geniş kuyu", "hizmetçi çocuk" gibi manalara da gelmektedir.¹⁶⁸ Cefr, başlangıçta keçi derisi için kullanılıyorken daha sonra yazım için bir araç olarak kullanılmış, akabinde de Ehl-i Beyt'in gizli ilmini ifade eden bir terime dönüşmüştür. Bununla birlikte "cefr" kelimesinin farklı manalarda kullanıldığı görülmektedir. Bu manalara örnek olarak şunlar sıralanabilir; "Peygamberlerin, vasilerin, âlimlerin ilmini içinde barındıran kap", "İçerisinde ilim bulunduran öküz derisi, içerisinde her ilmi barındıran koyun veya keçi derisi", "İçinde vasilerin ve âlimlerin ilmini barındıran, koyun veya deve derisinden yapılmış kırmızı kap", "İçerisinde Hız. Peygamberin (s.a.v) silahının, kitapların ve Mushaf-ı Fâtıma'nın bulunduğu koyun veya keçi derisi", "İçerisinde olmuş olanlar ile olacak olanların olduğu Ukaz derisi" "İçerisinde Hız. Peygamberin (s.a.v) silahının bulunduğu kırmızı Cefr", "İçerisinde bütün ilimlerin olduğu beyaz cefr". Diğer taraftan Cefr'in aslını şu rivayete bağlayanlar vardır: Hız. Peygamber (s.a.v) zamanında Hız. Musa'ya ait levhalar bulunmuş, Hız. Peygamber (s.a.v) de Hız. Ali'den bunları ezberlemesini istemiş, o da bu levhaları koyun derisine kaydetmiştir.¹⁶⁹

Farklı yöntemlerle kullanarak geleceğe vakıf olma merakı ve harfler ve sayıların kutsal kabul edilerek, ilahi bir vafâ sahip oldukları düşüncesi, İslam öncesinde yaşayan kadim milletlere kadar dayanmaktadır. Keldânîler, Bâbilliler, Asurlular, Mısırlılar akabinde Yahudi ve Hristiyan arasında bulunan müneccim, kâhin ve mistiklerin, devletlerin ve kâinatın akıbeti ile ilgili bilgiler ortaya koyduğu görülmektedir. Tevrat'ın bâtîni yorumlamalarında ve Aziz Agustinus gibi kilise mensuplarının yazımlarında ve uygulamalarında cefre dair pek çok uygulamaya rastlanmaktadır. Diğer yandan Tevrat'ın bâtîni yorumlarını içeren *Zohar*'da harflerin

¹⁶⁶ Süleyman Ateş, *İşâri Tefsir Okulu* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1974), 47-48.

¹⁶⁷ Kaplan, "Ehl-i Beyt'in Gizli İlimi", 85.

¹⁶⁸ Mehmet Atalan, "Şia'da Cifr İlminin Yeri", *Dini Araştırmalar Dergisi* 9/25 (Ağustos 2006), 109.

¹⁶⁹ Kaplan, "Ehl-i Beyt'in Gizli İlimi", 85.

gizli yönlerini ihtiva eden bir ilimden söz edilmektedir. Bununla birlikte Kabbalistlerin, kitaplarından kabul edilen, tabiat ilimlerini muhteva eden İbrani dilinde kaleme alınmış, en eski kitaplardan olan *Sefer Yezirah*'a göre kâinat, İbrani dilinin yirmi iki harfinden ve *Sefirot* olarak isimlendirilen on ilahi sayıdan yaratılmıştır.¹⁷⁰

Diğer yandan Hz. Nuh ile Hz. İbrahim arasında bir devirde yaşadığı düşünülen Danyal'a da "Kitâbu'l-Cifr" adında bir kitap nispet edilmektedir. Ayrıca Philo'nun sayıların gizemine dayalı İncil yorumlarını ortaya koyduğu bilinmektedir. Cefr'de Tevrat, Zebur, İncil, İbrahim'in sahifeleri, peygamberlerin, âlimlerin, vasilerin bilgilerini muhteva ettiği hatta İdris peygamber olarak bilinen Hermes'in cefrinde insanoğlunun karşılaşması mümkün her muamelatın yer aldığı rivayet edilmektedir.¹⁷¹

Harf ve sayı bütünlüğünü esas alan bir ilim olarak karşımıza çıkan Cefr, esasen harflerin sayısal değerlerinden hareket ederek tarih düşürülmeye çalışılan bir ilimdir. Fakat ekseriyetle "gelecekte haber alma" manasında kullanılmasından dolayı Cefr ilminin bir söz sanatı olma özelliği ve tarih düşürme yöntemi özelliği ikinci plana atılmaktadır.¹⁷² Diğer yandan İbn Haldun cefri başlı başına bir ilim olmaktan öte ilham ve keşfe dayanan kişisel bir yetenek olarak görmektedir.¹⁷³

Cefr ilmi ile alakalı kaleme alınan eserlerin çoğunda, "terkîb-i harfî" ve terkîb-i adedî olarak isimlendirilen yöntemler kullanılmaktadır. Farklı teknik ve yöntemler kullanılmasına rağmen genel olarak kullanılan cefr tekniği şu şekildedir; Arap alfabesi önce şemsî ve kamerî olarak ikiye ayrılır, bunun akabinde de mesrûrî, mebrûrî, melfûzî olarak üçe ayrılır. Ya da ebceddeki sıraya göre yirmi sekiz harfin ilk yedi harfi ateş, ikinci yedi harfi hava, üçüncü yedi harfi su, dördüncü yedi harfi de toprak olarak dört farklı gruba ayrılır. Bundan sonra harflere konumlarına göre sayısal değerler atfedildikten sonra sayılar ve harfler arasında bir ilişki kurulur ve bu ilişkiye binaen elde edilen simgelerden bir oluşan bir yöntem takip edilir. Bu metot

¹⁷⁰ Metin Yurdagür, "Cefr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim: 8 Ekim 2022).

¹⁷¹ Detaylı bilgi için bkz. Annemarie Schimmel *Tasavvufun Boyutları*, , çev. Ender Gürol (İstanbul: Adam Yayınları, 1982), 348. Mehmet Emin Bozhüyük, "Hurûf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 8 Ekim 2022). Atalan, "Şia'da Cifr İlminin Yeri", 111.

¹⁷² Detaylı bilgi için bkz. İsmail Yakıt, *Türk İslam Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2003), 60-120.

¹⁷³ Ebû Yezîd Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Zâkir Kâdiri Ugan (İstanbul: Milli Eğitim Yayınları 1990), 2/196.

“cefr-i mutavassıt” olarak isimlendirilir. Yirmi sekiz harfin tamamının kullanılmasıyla ortaya konulan cefre “cefr-i kebîr”, Arap alfabesinden belli bir metotla belirlenen yirmi iki harfin kullanılmasıyla ortaya konulan cefre de “cefr-i sagîr” denilmektedir.¹⁷⁴

Cefrin toplumlar içerisinde yaygınlık kazanması neticesinde bu ilim, geleceğe dair bilgilere ulaşmak için kullanılan bir ilim olarak gündeme gelmeye başlamış ve çeşitli şekillerde tanımlanır olmuştur. Cefr ile ilgili çeşitli tariflerin olması, cefr ilminin gayba dair bilgileri içermesinden kaynaklı değildir. Buradaki çeşitlilik gayba dair bilgilere ulaşmadaki yöntemle alakalıdır.¹⁷⁵

Cefr’in, Hz. Ali’ye ait olan, helal ve haramları muhteva eden Hz. Peygamber (s.a.v), tarafından imlâ edilen, *Sahife* olduğunu iddia eden bir yaklaşım söz konusudur. Başka bir yaklaşıma göre ise Cefr, Hz. Ali’nin simgelerle kaleme aldığı kitaptır. Kimilerine göre ise kader ve kazayı muhteva eden Ca’fer es-Sâdık’ın kaleme aldığı kitaptır.¹⁷⁶

Cefr’in kurucusunun Ca’fer es-Sâdık olduğu iddia edilmekte ve yine Ca’fer es-Sâdık’a nispet edilen, içerisinde Hz. Peygamberin (s.a.v) kılıcını barındıran “el-cefrü’l-ahmer” isminde ve haram ve helallere ait bilgiler ile Tevrat, Zebur, Hz. İbrahim’e ait sahifeleri ihtiva eden “el-cefrü’l-ebıyaz” isimli iki adet cefrden söz edilmektedir. Ayrıca Ca’fer es-Sâdık’ın bu cefrleri kullanarak yakın çevresini, başlarına gelecek hadiseler için uyardığı ve uyardığı hususların zamanı geldiğinde vaki olduğu iddia edilmektedir.¹⁷⁷

Ca’fer es-Sâdık’ın talebeleri Ebu’l Hattab el-Esedî (ö.143/760), Sedîr es-Sayrafî, Ebân b. Sa’leb, Mufaddal b. Ömer, Sedîr es-Seyrâfî, Ebân b. Tağleb gibi isimlerin, bazı ayetlerin batınî yorumları ile huruf-u mukattaa ve geleceğe dair gaybi bilgileri içeren bir ilmi Ca’fer es-Sâdık’a izafe etmeleri üzerine cefr, İslami yazında bir ilim olarak kabul edilmeye başlamıştır.¹⁷⁸

Hz. Ali ve onun soyundan gelenlerin, gizli ve sırlı bir gelenekle, her türlü bâtını, itikâdi ve siyasi tüm bilgilere muttali olduğu inancı çok erken dönemlerde

¹⁷⁴ Metin Yurdağur, “Cefr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 10 Ekim 2022).

¹⁷⁵ Atalan, “Şia’da Cifr İlminin Yeri”, 122.

¹⁷⁶ Doğan, “Ehl-i Beytin Gizli İlmi”, 86.

¹⁷⁷ İbn Haldûn, *Mukaddime*, 2/196-198.

¹⁷⁸ Muhammed Bâkır b. Muhammed Taki b. Maksud Ali Meclîsî, *Bihâru’l-Envâr* (Beirut: Dâru İhyâi’t-Türasi’l-Arabî, 1983), 26/18-19. Yurdağur, “Cefr”.

ortaya atılmıştır.¹⁷⁹ Buna göre Allah, Hz. Peygambere, Ali ve efradına aktarması için bir kitap nüzul etti. Bu kitap, Hz. Ali'den Hz. Hasan'a, ondan da Hz. Hüseyin'e intikal etti. Hz. Hüseyin'e gelince ondan şehit olması istendi. Daha sonra bu kitap Zeynelâbidîn'e intikal etti ona emredilen ise ibadetle meşgul olması idi. Akabinde kitap, Muhammed Bâkır'a ulaştı. Ona aşikâr olan emir ise, sadece Allah'tan korkarak, emin bir şekilde, ilmi yayması, fetva vermesi, tebliğ etmesi idi. Ve nihayetinde Muhammed Bâkır'a ulaşan emir aynıyla Cafer es-Sâdık'a da ulaştı. O da emrin gereğini yerine getirdi. Sadece Allah'tan korkarak ve sadece O'na güvenerek, ilimle meşgul oldu, talim ettiği ilmi, tedris etti, zahidâne bir hayat sergileyerek, ömrünü irşat faaliyetlerine adadı. Bu rivayet bağlamında Cafer es-Sâdık'ın kıyamet vaktine kadar vuku bulacak tüm hadislere vakıf olduğu, tüm peygamberlerin ilmine ve İsrailiyatın künhünü bildiği iddia edilmiştir. Ayrıca Cafer es-Sâdık'ın, Cefr ilmini, Allah tarafından imamlara bağışlanmış bir ilim ve imamların bilgi kaynaklarının en önemli basamağı olarak gördüğü de rivayetler arasındadır. Niketim Ca'fer es-Sâdık cefri, nebilerin ve İsrailoğullarının âlimlerinin bilgilerini ihtiva eden bir kap olarak tanımlamaktadır.¹⁸⁰

Cefr ile ilgili diğer bir yaklaşım ise şu şekildedir: “Cefr ilmi, geçmişte meydana gelmiş (kaza) ve gelecekte vuku bulacak (kader), şeyleri hem kısım kısım hem de bütünüyle bilme ilmidir. Cefr, akl-ı kül yani kaza levhasıdır. Câmia ise nefs-i kül yani kader levhasıdır. Bu Ehl-i Beyt ve taraftarlarının elde ettiği ve özenle gizledikleri ilimdir.”¹⁸¹ Bu bağlamda Hz. Ali ve Ca'fer es-Sâdık'a izafe edilen eserlere *el-Cefr* veya *el-Cefr ve'l-Câmîa* ismi verilmektedir.¹⁸²

Kuleynî'nin kalame aldığı *Usûl mine'l Kâfi* adlı eserde Ca'fer es-Sâdık'ın Cefr ilmiyle irtibatına dair bazı rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetlere örnek olacak şekilde bazı rivayetlere yer verecek olursak; ...Ebû Besir'den rivayetle: “Ca'fer es-Sâdık'ın huzuruna giderek ona etrafta bizi duyan birisi yoksa size bir şey soracağım dedim. Bunun üzerine Ca'fer es-Sâdık, perdenin arkasını kontrol ederek

¹⁷⁹ Şeyh Saduk, *Şii İmamiye'nin İnanç Esasları*, çev. Ethem Ruhi Fiğlalı, (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1978), 113.

¹⁸⁰ Süleyman Ateş, *İşâri Tefsir Okulu* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1974), 47-48. Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb el-Kuleynî, *Usûl mine'l-Kâfi* (Kum: y.y. 1984), 1/132.

¹⁸¹ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'l-Kutub ve'l-Funûn*, haz. Mehmet Şerafettin Yaltkaya, Rıfat Bilge (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971), 591.

¹⁸² Yurdagür, “Cefr”.

“Ey Ebû Muhammed dilediğini sor.” dedi. Bunun üzerine ben de “Şialarınız diyorlar ki, Hz. Peygamber (s.a.v), Ali’ye (a.s) bir ilim öğretmiş, bu ilimden Ali (a.s) için bin ilim doğarmış.” dedim. Bunun üzerine Ca’fer es-Sâdık, “Evet Hz. Peygamber (s.a.v), Ali’ye (a.s) bin kapı öğretti, bu bin kapıdan da bin kapı açıldı.” dedi. Ca’fer es-Sâdık’ın söyledikleri üzerine Allah’a yemin ederek hakiki ilmin bu ilim olduğunu söyledim. Sonrasında Ca’fer es-Sâdık, biraz düşündü, toprağı eşeledi ve “Ey Ebû Muhammed evet bu ilimdir ama bu o değildir. Bizim yanımızda Camiâ vardır, Câmia’nın ne olduğunu bilmezler.” dedi. Bunun üzerine “Câmia nedir? Fedanız olayım.” diye sordum. Ca’fer es-Sâdık cevaben “Câmia, yetmiş zira uzunluğunda helalleri, haramları, insanoğlunun ihtiyaç duyduğu her şeyi ihtiva eden bir sahifedir. Onu Hz. Peygamber (s.a.v) imla etmiş, Ali (a.s) de yazmıştır.” dedi. Buna mukabil ben de gerçek ilmin bu olduğuna dair yemin ettim. Ca’fer es-Sâdık bu sözüm üzerine tekraren “Bu ilimdir ama bu o değildir. Cefr de bizimledir. Ama Cefr nedir bilmezler.” dedi. Ben bunun üzerine Cefr’i sorunca “Cefr, muhtevasında peygamberlerin, vasilerin ve İsrailoğullarının âlimlerinin ilimlerini barındıran deri bir kaptır.” dedi. Ben yine asıl ilmin bu olduğuna dair yemin edince Ca’fer es-Sâdık daha önce dediklerini tekrarladi ve “Fatıma Mushafı da bizim yanımızdadır.” dedi. Ben Fatıma Mushafı’nın ne olduğunu sorunca cevaben “Yemin olsun ki, Kur’an’ımızın üç katı büyüklüğünde içerisinde Kur’an’mızdan bir harfin dahi yer almadığı bir kitaptır.” dedi. Bunun üzerine ben yine ilmin bu olduğuna dair yemin ettim. Ama Ca’fer es-Sâdık yine bunun ilim olduğunu fakat bunun o olmadığını tekrar etti ve “Olmuş olanların ve kıyamete kadar vaki olacak olayların ilmi bizim yanımızdadır.” dedi. Bunun üzerine ben de “O halde ilim nedir? Fedanız olayım.” dedim. O da “Kıyamete kadar gece ve gündüz birbiri ardına vuku bulan olayların ve işlerin ilimdir.” dedi.”¹⁸³

Bir diğer rivayet ise şu şekildedir; Hüseyin b. Ebû Âlâ’dan rivayetle: “Ca’fer es-Sâdık’ın beyaz Cefr’in yanında olduğunu söylediği bir esnada onu işittim. Bunun üzerine beyaz Cefr’in içinde ne olduğunu sordum. Ca’fer es-Sâdık bana cevaben “Onun içinde Tevrat, Zebur, İncil, İbrahim’in sahifeleri, haramlar, helaller ve Fatıma Mushafı vardır. Ayrıca yarım kırbacın, bir kırbacın dörtte birinin, onda bir kırbacın

¹⁸³ Muhammed b. Ya’kub el-Kuleynî, *Usûl mine’l-Kâfi*, çev: Abdullah Turan, S. Seccat Karakuş (İstanbul: Al-i Taha Yayıncılık, ts.), 551-553.

ve tırmalamanın bile diyeti onda mevcuttur. Kırmızı Cefr de yanımdadır.” buyurdu. Ben de su defa kırmızı Cefr’in içinde ne olduğunu sorunca “Onun içinde Mehdi’nin savaş için çekeceği kırbaç vardır. “dedi. Bu esnada Abdullah b. Yafur, Ca’fer es-Sâdık’a bunlardan Hasan’ın çocuklarının haberi olup olmadığını sordu. Ca’fer es-Sâdık bunun üzerine yemin etti ve “Gecenin gece, gündüzün de gündüz olduğunu nasıl biliyorlarsa bunları da biliyorlar fakat dünya hırsıyla bunları reddediyorlar. Onlar hak olanı, hak ile isteselerdi daha hayırlı olacaktı.” buyurdu.”¹⁸⁴

Bir diğer rivayet de şudur; Süleyman b. Halid’de rivayetle Ca’fer es-Sâdık şöyle buyurmuştur: “Cefr de onların hoşlanmayacağı şeyler mevcuttur. Hak olan onun içindedir. Fakat onlar hakka inanmazlar. Eğer hakkı söylüyorlarsa Ali’nin hükümlerini bulup getirsinler. Fatıma’nın Mushafı’nı da bulup getirsinler. Onun içinde Fatıma’nın vasiyeti ve Peygamberin (s.a.v) silahı vardır.”¹⁸⁵ Ebû Ubeyde’den rivayetle; “Birisi Ca’fer es-Sâdık’a Cefr’i sorunca o “Cefr ilim ile çevreli bir sığır derisidir.” buyurdu. O kişi bu defa da Câmia’nın ne olduğunu sordu. Ca’fer es-Sâdık cevaben Câmia’nın şişman bir deve budu genişliğinde, yetmiş zira uzunluğunda deri bir sahife olduğunu söyledi. Bunun üzerine bu kişi Fatıma Mushafı’nın ne olduğunu sordu. Ca’fer es-Sâdık “Fatıma, Peygamber’den (s.a.v) yetmiş beş gün sonra vefat etti. Peygamberin (s.a.v) vefatı onu çok üzüyordu. Cebrail bu yüzden onu teselliye geliyordu. Fatıma’ya babası ile ilgili ve zürriyetinin başına neler geleceğini bildiriyordu. Ali de bunları yazarak kaydediyordu. İşte bu Fatıma Mushafı’dır.” buyurdu.”¹⁸⁶ Bekir b. Kerbi’s-Seyrefi’den rivayetle Ca’fer es-Sâdık şöyle demiştir: “Bizim yanımızda öyle şeyler mevcuttur ki onlar sayesinde biz hiçbir şeye ihtiyaç hissetmeyiz fakat insanlar bize ihtiyaç duyarlar. Peygamberin (s.a.v) imla ettiği, Ali’nin yazdığı helal ve haramları ihtiva eden kitap bizim yanımızdadır. Ona tabi olup olmadığınızı biz biliriz.” buyurdu.”¹⁸⁷ Bu rivayetlerin yanı sıra Ebû’l-Hattâb, Ca’fer es-Sâdık’ın kendilerine bir kitap verdiğini, içerisinde gaybi tüm bilgilerin yer aldığını, bu kitabı da sadece kendilerinin okuyup, anlayacaklarını, bu kitabın, kuzu derisine yazılmış, sayılarla, rumuzlarla ve harflerle işaret edilmiş gizli bir ilim olan Cefr olduğunu iddia etmiştir. Fakat Ca’fer es-Sâdık, Ebu’l-Hattâb’ın bu söylemlerini

¹⁸⁴ Kuleynî, *Usûl mine’l-Kâfi*, 555.

¹⁸⁵ Kuleynî, *Usûl mine’l-Kâfi*, 557.

¹⁸⁶ Kuleynî, *Usûl mine’l-Kâfi*, 557.

¹⁸⁷ Kuleynî, *Usûl mine’l-Kâfi*, 557.

reddetmiş, Ebu'l-Hattâb'ın bu konuyla ilgili kendisiyle bir irtibatının olmadığını, bunun yalan ve iftiradan ibaret olduğunu gaybı kimsenin bilemeyeceğini söylemiştir.¹⁸⁸ Ayrıca Ca'fer es-Sâdık'tan Cefr ilmini rivayet edenin Hârûn b. Sâid el-İclî olduğu iddia edilmiştir. Fakat Hârûn b. Sâid el-İclî'nin Ca'fer es-Sâdık'a izafe edilen cefri eleştirdiğini ve bunun gerçeği yansıtmadığını beyan ettiğine dair rivayetler mevcuttur.¹⁸⁹

Rivayetler esas alındığında Ca'fer es-Sâdık'a; Hz. Ali, Zeynelâbidîn, Muhammed Bâkır silsilesiyle Hz. Peygamberden (s.a.v) intikal eden vehbi bir ilim verildiğinin ve onun bu ilimle ilgili eserler kaleme aldığı iddia edildiğini görmekteyiz. Fakat İbnü'n-Nedîm'e göre, Ca'fer es-Sâdık'ın cefre dair herhangi bir eseri mevcut değildir.¹⁹⁰ Diğer yandan Ca'fer es-Sâdık'ın Ebu'l-Hattab'a bıraktığı iddia edilen eser, astroloji, fal, yıldız ilmi gibi ilimlerle meşhur olan Ebî Ma'ser el-Felekî olarak tanınan Ca'fer b. Muhammed el-Belhî ile karıştırılmış olma ihtimali vardır. Nitekim mahir bir astrolog olan Ca'fer b. Muhammed el-Belhî'nin, *Medhal, Uluf, Zeyc* gibi eserleri dışında fıkıh ve tefsir ile ilgili görüşleri de mevcuttur.¹⁹¹

Ca'fer es-Sâdık'ın Cefr ilmiyle irtibatı noktasında değineceğimiz diğer bir hususiyette Ca'fer es-Sâdık'ın kendisine nispet edilen bu ilme nasıl yöneldiğidir. Nitekim hicri üçüncü yüzyılda “ilim ve ma'rifette nazar ve burhan metodunu takip yöntemi” karşısında yeni bir sistem inkişaf etmeye başlamıştır. Bu sistemin inkişafı hicri ikinci yüzyılda başlayan tercüme faaliyetleridir. Zira kadim yöntemin temsilcileri olan mütefekkir kuramcılara ”hâkim” denilirken, yeni zuhur eden sistemin temsilcilerine, sistemin kaynağına atıfla “felasife” denilmeye başlanmıştır.¹⁹²

İslamiyet'in doğuşuyla beraber Yunan felsefesinin usulü, üslubu ve metodolojisi, bir diğer tabirle felsefenin ruhu, Arap dünyasına komşu olan “Reha”, “Kinesirin” gibi beldelerde gelişme göstermeye başlamış sonrasında da

¹⁸⁸ Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed el-Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev. Ethem Ruhi Fıglalı (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 196. İbn Haldun, *Mukaddime*, 1/791.

¹⁸⁹ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineveri, *Te'vilü Muhtelefi'l-Hadis* (Beirut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1973), 70-71.

¹⁹⁰ Muhammed b. İshak İbnü'n Nedîm, *el-Fihrist*, nşr. Rızâ Teceddüd (Tahran, ts.), 279.

¹⁹¹ İmâdüddîn Ebu'l Fida İsmâil b. Ömer İbnü'l Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, haz. Mehdi Ali Seçkin (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1996), 11/51-102.

¹⁹² Mehmet Şemsettin Günaltay, “Kadim Felsefe İslam Dünyasına Nasıl ve Hangi Yol ile Girdi”, Sad. İbrahim Çapak, *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 2/1 (Bahar 2016), 161.

“Cündiŝapur”a yerleŝmiŝtir. Süryaniceye aktarılan bu geleneğin temsilcileri olarak karşımıza “Nestûrîler” ve “Yakûbiler” çıkmaktadır. Ayrıca eski ilim ve felsefe de Yahudiler tarafından canlı yaŝatılmaya çalışılmıştır. Nitekim Müslümanlarla yakın ilişkileri olan Yahudiler ve Nestûrîlere karşı, Hz. Peygamber (s.a.v) daima güzel muamelede bulunmuştur. Ayrıca Yahudi ve Nestûrîler, mutaassıp ve Ortodoksi hükümdarların baskılarından Müslümanların himayesine sığınmıŝlardır. Bu gibi sebepler vesilesiyle Müslümanlar, daha Emevi devrinden itibaren Yahudiler ve Nestûrîlerin âlim ve hekimleri ile görüşmeye baŝlamıŝlardır. Bu durum, Yahudi ve Nestûrîlerin irfanları ve kültürleri vesilesiyle, Müslümanların yanında kendilerine bir yer bulmalarını ve Müslümanların da akli ilimlere karşı derin bir ilgi duymalarını sağlamıştır. Diğer taraftan Nestûrîlerin Bağdat saraylarında belli makamlara geldikleri vakitlerde, Müslümanlar, İskenderiye ekolünün son temsilcileriyle irtibat kurmaya baŝlamıŝlardır. Bu irtibatın neticesinde İskenderiyeli Yahya en-Nahvî'nin iki talebesi Yunan ilimleriyle alakalı eserleri Arapça 'ya tercüme etmişlerdir.¹⁹³

Müslümanlar arasında İskenderiye ekolünün son temsilcileriyle irtibata geçen isimler genelde toplumun yüksek sınıfına tabi isimlerden oluyordu. Bu isimlerin başında Emevi Devleti'nin kurucusu Muaviye'nin torunu “Halid b. Yezid”, ve Hz. Ali'nin torunu olan Muhammed Bâkır'ın oğlu, “Ca'fer es-Sâdık” gelmekteydi. Tevarüs ettiği saltanatının Mervan'a geçtiğine ŝahit olan Halid b. Yezid ilme yönelmiş, İskenderiye ekolünün son âlimleriyle irtibat kurmaya başlamıştır. Yunan felsefesine ait belli başlı eserleri “Miryanus”, “İskenderiyeli Esfahan” gibi isimlere tercüme ettirmiŝtir. Diğer yandan Haŝimoęullarının iktidar mücadelesini kaybettiğini gören Ca'fer es-Sâdık da ilmi faaliyetlere yönelmiş farklı alanlarda birçok eser kaleme almıştır. Ca'fer es-Sâdık da, Halid b. Yezid de kadim ilimleri İskenderiye kanadıyla almış olmalarından dolayı Hermes metoda eğilim göstermiŝlerdir. Bu durum da onların müspet ilimlere değil de “sayıların gizi”, “yıldızların ruhu”, “feleklerin konumu ve âlem üzerindeki etkileri” gibi mefhumlarla irtibatlı “nücum”, “simya”, “cefr”, “kimya” gibi gizli ilimlere yönelmelerine sebep olmuştur. Hülâsa ilim ve felsefe açısından bakıldığında, Kureyŝoęullarının birbirine rakip iki ailesinin iki evladı olan Ca'fer es-Sâdık ve Halid b. Yezid, ilme faaliyetlere

¹⁹³ Günaltay, “Kadim Felsefe İslam Dünyasına Nasıl ve Hangi Yol ile Girdi”, 180-181.

yönelmişler ve çoğunlukla Kimya, Simya ve Cefr gibi gizli ilimlerin sırlarıyla bezeli vadilerde dolaşmışlardır.¹⁹⁴ Dolayısıyla bu bilgilere göre Ca'fer es-Sâdık'ın gizli ilimler ile irtibatının vehbi değil kesbi olduğu kanaati ortaya çıkmaktadır.

Aslına bakılırsa, Hz. Ali'den, Ca'fer es-Sâdık'a kadar uzanan bu vasilik düşüncesinin temelinde, Hz. Ali'nin imametini dini bir esasa oturtma gayesi yatmaktadır. Bu esasın sağlam bir zeminde ilerleyebilmesi için, birtakım mucizeler ortaya atılmıştır. Öyle ki bu durum abartılmaya başlanmış, peygamberlerden üstün bir şahsiyet ortaya çıkarma eğilimine kadar gitmiştir.¹⁹⁵ Ayrıca iddia edildiği gibi imamların geçmişte vuku bulan ve gelecekte zuhur edecek meselelere hâkimiyeti söz konusu olsaydı imamların karşılaştıkları felaketleri engellemeleri gerekirdi. Zira gaybi bilgilere vakıf olmak bunu gerektirmektedir.¹⁹⁶ Bunun yanı sıra İmami Şiiilikte pek çok rivayet bağlamında ortaya konulmuş gizli ilim söylemi kabulü problemleri bir fikir olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim rivayetler incelendiğinde tutarsızlıkların olduğu görülmektedir.¹⁹⁷

Tezimizde incelediğimiz Cafer es-Sâdık'a izafe edilen “Yıldızname” adlı metinlere gelecek olursak, bu metinler İSAM (İslam Araştırmaları Merkezi) kütüphanesinde kayıtlı bulunmaktadır. Bu nüshaların ilki, **133.5 KİT. Y/106423 YA 3720** demirbaş numarasıyla kayıtlı “**Kitab-ı Yıldızname/Yıldızname/Kur’anne**” isimli metindir. Basım tarihi kayıtlı olmayan bu nüsha, Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınmıştır. İkinci nüsha **133.5 KİT. Y/111527 YA 3767** demirbaş numarasıyla kayıtlı “**Kitab-ı Yıldızname/Yıldızname/Kur’anne**” isimli metindir. Basım tarihi belli olmayan bu nüsha da Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınmıştır. Üçüncü nüsha ise, **133.5 KİT. Y/026075 GNL (FB) 84439** demirbaş numarasıyla kayıtlı “**Risale-i Yıldızname/Yıldızname/Kur’anne**” isimli metindir. Bu nüsha taş baskı olup, Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınmıştır. **1274/1858** basım tarihlidir.

Ayrıca Cafer es-Sâdık'a nispet edilen Yıldıznameler genel bir çerçeve çizilerek ve sadeleştirilmeye gidilmek suretiyle, Mustafa Varlı tarafından günümüz Türkçesine çevrilmiştir. Esere müellif tarafından önsöz, içindekiler ve sonuç kısmı eklenerek asıl metin, birebir günümüz Türkçesine aktarılmıştır. Asıl nüshalarda,

¹⁹⁴ Günaltay, “Kadim Felsefe İslam Dünyasına Nasıl ve Hangi Yol İle Girdi”, 181.

¹⁹⁵ Korkmaz, *Şia'nın Oluşumu*, 69.

¹⁹⁶ Atalan, “Şia'da Cifr İlminin Yeri”, 120.

¹⁹⁷ Kaplan, “Ehl-i Beyt'in Gizli İlmi”, 88.

metnin kenarlarına işlenen Cafer es-Sâdık Kur'annamesi, Mustafa Varlı'nın çalışmasında ayrı bir bölüm oluşturularak "İmam Cafer es-Sâdık'ın Kur'annamesi" başlığıyla eserin sonuna eklenmiştir. Ayrıca müellif, metin içerisinde bazı yerlerde kendi yorum ve açıklamalarıyla birlikte yıldız falı ve ebcede dair genel geçer bilgilere yer vermiştir. Ayrıca müellif, esere Muhyiddin İbn Arabi'nin "Futuhât-ı Mekkiyye" adlı eserinden yıldız falı ve büyülerle ilgili bazı örneklerin bulunduğu bir bölüm daha eklemiştir.

1. Yıldızname Nüshalarının Fiziki ve İçerik Özellikleri

Nüshalar arasında fiziki ve içerik özellikleri bağlamında önemli farklılıklar söz konusu değildir. Nüshalar arasındaki farklılıklar genel itibariyle fiziksel özelliklere bağlı olan ufak tefek farklılıklardan oluşmaktadır. Aşağıda bu farklılıklar çerçevesinde nüshalar incelenecektir.

Ca'fer es Sâdık'a nispet edilen Yıldızname nüshalarından *133.5 KİT. Y/106423 YA 3720* ve *135.5 KİT. Y/111527 YA 3767* demirbaş numaralı "*Kitab-ı Yıldızname*" isimli nüshalar, 40 varaktır, 24 cm ebatındadır. Üç nüsha da ebced harflerinin bulunduğu bir fihristle başlamaktadır ve nüshalardan *106423* demirbaş numaralı metnin giriş kısmında ve sonunda süslemeler mevcuttur ve ayrıca son kısımda, büyük bir bölümünü tespit edemememize rağmen, dua cümleleri olduğunu varsaydığımız bir metin bulunmaktadır. *111527* demirbaş numaralı, İSAM Kütüphanesi *Yavuz Argıt Bölümüne* kayıtlı nüshanın başında ve sonunda herhangi bir süsleme ve dua metni mahiyetinde bir kayıt mevcut değildir ve sahifelerdeki paragraflar, içeriği esas alınarak rakamlarla ayrılmış durumdadır. Fakat bu rakamlar, metnin aslında kayıtlı değildir. Nüshayı inceleyen kişi veya kişilerin bu yöneme başvurduğu kanaatindeyiz. "Risale-i Yıldızname" ismiyle kayıtlı *84439* demirbaş numaralı *1274* tarihli taş baskı nüsha diğer iki nüshadan farklı olarak, 21 cm ebatındadır ve risale olarak isimlendirilmiştir. Bu nüshada da başlangıç kısmında hat sanatıyla icra edilmiş bir başlık ve süslemeler mevcuttur. Kütüphane kayıtlarında Yıldızname metinleri, Ca'fer es-Sâdık'a nispetle kaydedilmiş olsa da, metinlerin asıllarında sadece "Kura-name-i Ca'fer es-Sâdık" başlığıyla yer alan müstakil bir bölümde Ca'fer es-Sâdık'ın ismi yer almaktadır. "Risale-i Yıldızname" ve "Kitab-ı Yıldızname" başlığıyla yer alan asıl metnin hiçbir yerinde Ca'fer es-Sâdık ile ilgili herhangi bir kayda rastlamadık.

Nesir şeklinde düzenlenen üç nüshada besmele, Allah'a hamd, Peygambere (s.a.v) ailesi ve ashabına salat ve selam ile başlamaktadır. Daha sonra eserin muhtevasına, nasıl ve ne zaman kullanılacağına ve ayrıca bir işe kalkışıldığında, istenilen maslahatın vaki olabilmesi için Ay'ın, yıldızların ve Güneş'in ve özellikle Zühre, Müşteri, Zühal ve Merih burçlarının, konumlarının nasıl ve nerede olması gerektiğine dair kısa bir bilgi paragrafı mevcuttur. Buna göre dilenilen her şeyi, bütün amelleri ve yapılmak istenen her işi ihtiva eden bu kitap, Müşterî ve Zühre günlerinde ve saatlerinde kullanılmalıdır ki istenilene ulaşılsın. Kitap daha sonra birbirine düşman ve dost olan yıldızların listesi ile devam etmektedir ki bütün bu işlemlerin sıhhati için yıldızlarla ilgili bilgilerin öğrenilmesi gerekmektedir.

Eser belli başlıklar altında bâblara ayrılmıştır. Örneğin, “İhlas Suresi hakkındaki bâb”, “isimlerin öncesine bakarak dertleri ortaya koyan kitap”, “nüsha kitabı”, “erkeklerin burçları kitabı”, “avretlerin burçlarının keyfiyetleri babı”, “isimlerin öncesine bakarak dertlerin ilacının ne olduğunu ortaya koyan kitap”, “şerh-i ricalü'l-gayb kitabı” gibi. Ayrıca bazı bablar da alt başlıklara ayrılmaktadır. Mesela “erkeklerin burçları” bâbı on iki fasıl şeklinde alt başlıklara ayrılmıştır. Örneğin, “birinci fasıl, Talii Hamel ve yıldızı Merih olan”, “ikinci fasıl, Talii Cevza ve yıldızı Utarid olan”, “üçüncü fasıl, Talii Seretan ve yıldızı Utarid olan” gibi. Yine “avretlerin burçlarının keyfiyetleri” bâbında, on iki fasıl ve on iki bab olmak üzere yirmi dört alt başlık bulunmaktadır. Mesela “birinci fasıl, Talii Hamel ve yıldızı Merih olan”, “ikinci fasıl, Talii Cezva, yıldızı Utarid olan”; “birinci bâb, Burcu Hamel, Yıldızı Merih olan”, “ikinci bâb, Burcu Sevir yıldızı Zühre olan” gibi.¹⁹⁸

Bu eser, 12 burcu ihtiva etmektedir. Fakat bu on iki burç, geçmiş, geleceği ve şu anı hesap ederek otuz altı taksime bölünmelidir. Diğer yandan Kur'an'ın kilidi olarak görülen bismelenin on dokuz harfinin ilk yedisi, haftanın günlerini temsil ederken, kalan on ikisi ise Kur'an saati olarak isimlendirilen bir vakti temsil etmektedir. Her burca isabet eden şahıs unsuru, dört taksim üzerinden bakılmalıdır. Yani burçlar ve harfler her durum için farklı taksim edilmelidir.¹⁹⁹ Eser içerisindeki uygulamaların genel olarak Hz. Süleyman ile irtibatlandırıldığı görülmektedir. Örneğin, “Burcu Sünbül ve yıldızı Utarid olan bâbda yapılması gereken uygulamalar,

¹⁹⁸ Varlı, *Yıldızname*, 50-59.

¹⁹⁹ Atalan, “Ca'fer es-Sâdık'ın Eserleri”, 127.

Hız. Süleyman ile devler ve periler arasında geçen bir konuşmaya dayandırılmaktadır ve Çarşamba veya Pazar gecesi saat birde taksim edilen dua yazılmalıdır. Ebcad hesabıyla belirlenen tılsimat yazılarak tütsü verilmelidir. Ardından yine belirlenen dua metni yazılıp suya koyup içilmeli ve yine ebcad ile belirlenmiş tılsimat yazılarak basılmayacak bir yere gömülmelidir.”

Bu nüshaların içerikleri incelendiğimizde, herhangi bir farklılık tespit edemedik. İçerik olarak birbirlerinin aynısı olan bu üç nüshada burçların ve yıldızların şekillendirdiği asıl metnin dışında, Ca’fer es-Sâdık’a nispet edilen “Kur’a-name Falı” bulunmaktadır. *Kur’a-name* ise besmele ile başlayıp, Allah’a hamd, Peygambere, onun ailesine ve ashabına salat ve selam ile devam etmektedir. Daha sonra “Ca’fer-i Sâdık’ın falnamesidir ve Allah kelamıdır”²⁰⁰ ibaresi yer almaktadır. Ardından ebcad hesabına göre okunacak sureler ve dualar zikredilmiştir. Genel içerik ise şu şekildedir; tefeül için, ebcad harflerine rast gelen bazı ayetler ve hemen akabinde bu ayetlere Cafer es-Sâdık tarafından yapılan yorumlar şeklindedir. Bu yorumlar daha çok falı bakılan kişinin, günlük hayatına yön veren cümleler şeklindedir. Ayetler; “Allah buyuruyor ki”²⁰¹ ibaresiyle, yorumlar ise “Cafer es-Sâdık buyuruyor ki”²⁰² ifadeleriyle başlamaktadır. Asıl metin de tıpkı Kur’a-name gibi besmele, hamd, salat ve selam ile başlamaktadır, hemen akabinde ise Yıldızname’nin yazılış gayesi ve şayet bu eser kullanılarak yıldız falı bakılacaksa, zaman, mekân ve gök cisimleri bağlamında yapılması gerekenler zikredilmektedir. Konular birbirleriyle ilişkili olarak art arda detaylıca işlenmiştir.

Başlık altında incelenen konunun teferruatının âyân olması için örneklendirmelere gidilmiştir. Ayrıca nüshalarda burçlara ait çeşitli resimlendirmeler de mevcuttur. Bunun yanı sıra metinlerin içerisinde ebcad harfleri, harflere karşılık gelen rakamların bulunduğu vefkler fal için oluşturulmuş, harflerin, şekillerin, sayıların bulunduğu sütunlar ve grafikler bulunmaktadır. Ayrıca başlıklar altında işlenen konularla alakalı ayet ve dua metinleri ile birlikte yıldız falına ait neyin, niçin, nasıl, ne zaman ve nerede yapılacağına dair bazı özel simgeler, semboller,

²⁰⁰ Varlı, *Yıldızname*, 193.

²⁰¹ Varlı, *Yıldızname*, 194.

²⁰² Varlı, *Yıldızname*, 195.

formüller ve açıklamalar da metin içerisinde yerini almaktadır. Metin içerisindeki ayetler mutlaka besmele ile başlamaktadır.

Eser, niyetlerin, muratların kabul olması için okunması gereken dua metinleriyle bitmektedir. Mesela “Şerh-i Ricâlü'l-Gayb” duası bir muradın hâsıl olabilmesi için abdest alınıp iki rekât namaz kılındıktan sonra mutlaka okunmalıdır ki ricâlü'l-gayb her ayın her günü yeryüzünün herhangi bir yerinde toplanırlar. Toplandıkları yer ebcede göre belirlenmiş tılsimat ile tespit edilir. İşte kişi muradına ulaşmak için bu yöne dönerek bu duayı okumalıdır.”²⁰³

Kanaatimize göre, işin ehli olmayan için oldukça ağır bir dile ve üsluba sahip olan bu metinler, adeta astrolojik bir lügat mahiyetindedir.

2. Yıldızname Nüshalarında İşlenen Temel Konular

Genel çerçevede yıldız falına ait her şeyi muhteva eden eser; burçlar, yıldızlar, ebced, ebcede karşılık gelen harfler, rakamlar ve bunlara göre şekillenen fal ritüellerini detaylı biçimde ele almaktadır. Zira eser fal bakan bu işte ehil olduğunu iddia eden kişilerin el kitabı mahiyetindedir diyebiliriz.

Yıldızname’de genel olarak şu başlıklara yer verilmiştir. Yıldızların durumları, birbirleriyle dost olan burçlar, birbirleriyle dost olan ve düşman olan burçlar, yıldızlara gerekli olan buhurlar ve madenler, yıldızların isimleri ve açıklamaları (Güneş ile irtibatlı olanlar, Ay ile irtibatlı olanlar gibi), yıldızların insanları nasıl ve niçin etkilediği, burçların ait olduğu yıldızlar, burçların isimleri ve açıklamaları burçların doğduğu yönler, dört unsur (ateş, su, toprak, hava), dost ve düşman olan unsurlar, yakınlaştıran yıldızlar, ebced, tanımı, dizilişi, yöntemi, ilkeleri, kökeni, ebced kelimeleri (ebced, havvez, huttî, kalaman saafas, karaşat, sa haz, zazağ olmak üzere sekiz kelime), harfleri (sekiz kelime içerisinde 28 harf), ebced hesabı, küçük ve büyük ebced hesapları, ebced hesaplamalarındaki sayılar, ebced hesabının kullanıldığı alanlar, hastalıkların nedenleri, hasta olan kişilerin önceki isimlerinin harflere göre analizleri ve bu bağlamda onlara gerekli görülen deva yollarının yıl, ay, gün ve saat olarak belirlenmesi, yılların, ayların ve dahi günler için ayarlanmış dualar, zikirler ve sureler, günlerin ayların ve yılların özel olarak tanımlanması, yıldızlar dışındaki gök cisimlerinin teferruatı, erkeklere ve

²⁰³ Varlı, *Yıldızname*, 122.

kadınlara ait burçlar, yıldızlar ve erkek ile kadınların fitratları, bazı sure ve ayetlerin özel manaları (İhlas, Ayete'l Kürsi gibi), Arap alfabesi, alfabenin diğer dillerdeki harf ve seslere göre düzeni, Arap dilinin ebcede göre ilke ve metotları, ölüm, rüyalar, Allah'ın ismi şerifleri ve sırları.²⁰⁴

3. Yıldızname Nüshalarından Bazı Örnekler

Aşağıda Cafer es-Sâdik'a isnad edilen yıldız falına dair bazı örneklerle yer verilecektir.

Misal 1. “Bir kimsenin burcunun doğumu Hamel olup, yıldızı ise Merih olur ise bu kişi erkek yıldızlı kabul edilir. Fiziki görüntü itibariyle siyah saça ve beyaz ten rengine sahiptir. Ona bazen zenginlik bazen de fakirlik isabet eder. Onun için doğu tarafı hayırlıdır. Muharrem ve Kanunu Evvel, salı günü, cuma gecesi ile cumartesi günü onun için önemlidir. Akrep ve Hût burcundan uzak durmalıdır. İsa ismi onun için felakettir. Babasının ve kardeşlerinin evleri onun için faydasızdır, kendisi için bir hane kurması efdaldır. Başından üç nikâhın geçmesi muhtemel olup, evlatları ona fayda verir. Hayatının ilk evrelerinde zengin, ortalarına geldiğinde ise fakirdir. Fakat hayatının son aşamasında -ki bu kırk yaşından sonrasını kapsamaktadır- yine zengin olacaktır. Arkasından çekiştireni çok olup, sihir, büyü gibi şeyler ona isabet etmez. Şayet hasta olursa bu kan ve sıcak sebebiyledir. Dost yönünden sıkıntılıdır ve düşman belledikleri genelde yakın çevresindedir. Kızıl taşlı bir yüzüğünün olması ve yeni ayı gördüğünde kızıl taşı izlemesi onun için hayırlı olacaktır. Başlayacağı her işe cumartesi günü başlamalıdır. Şayet bir yaşında, altı yaşında, dokuz yaşında ve otuz yaşında ölmez ise, doksan yıl, altı ay, on üç gün yaşaması muhtemeldir.”²⁰⁵

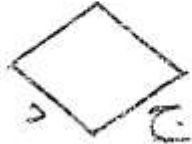
Misal 2. “Şayet bir kişinin burcunun doğumu Sevr yıldızı ise Zühre ise ona hem zenginlik hem fakirlik isabet eder. O itidal mizaçlı, haram ve helal noktasında dikkatlidir. Yeme içme ve muhabbet ehlidir. Dirlik evi Sevir, mal evi Cevza, baba ve anne evi, Esed'dir. Kardeşleri onun için önemlidir ve onlardan çokça fayda görür. Hasta olursa şayet, karnından, başından belinden, ayağından yahut gözünden hastalık sadır olur. Üç evlilik yapması muhtemeldir ki ölümü de bu evlilikler sebebiyle olur. Allah'tan başkasına güvenmemeli, büyüklere hürmet etmekten geri kalmamalıdır. Düşmanı çok ve güçlüdür. Bir işe cumartesi günü başlaması doğru olmaz. Yeni ay

²⁰⁴ Detaylı bilgi için bkz. Cafer-i Sâdik, *Yıldızname*, çev. Mustafa Varlı (İstanbul: Esmâ Yayınları, ts.).

²⁰⁵ Cafer-i Sâdik, *Risale-i Yıldızname*, 4-5.

فهرست جاشیه الحکات

صفحه	حروف ابجد	صفحه	حروف ابجد	صفحه	حروف ابجد
۲۹	ح ب ا	۱۸	ب ج ب	۳	۱۱۱
۲۹	ح د ا	۱۸	ب د ب	۲	۱۱۱
۲۹	د د د	۱۹	ب ا ب	۴	۱۱۱
۳۰	د د ا	۱۹	ب ا ج	۴	۱۱۱
۳۰	د د ب	۲۰	ب ا د	۵	۱۱۱
۳۱	د د ج	۲۰	د ج د	۶	۱۱۱
۳۱	د ا ا	۲۱	ب د ا	۶	۱۱۱
۳۲	د ب ب	۲۱	ب د ج	۷	۱۱۱
۳۲	د ج ج	۲۲	ب ج ا	۷	۱۱۱
۳۱	د ا ب	۲۲	د ج ج	۸	۱۱۱
۳۳	د ب د	۲۳	د ج ا	۹	۱۱۱
۳۳	د ب ا	۲۳	د ج ب	۱۰	۱۱۱
۳۴	د ا ب	۲۴	د ج د	۱۰	۱۱۱
۳۴	د ا ج	۲۴	د ج ا	۱۱	۱۱۱
۳۴	د ب ج	۲۵	د ج ب	۱۲	۱۱۱
۳۵	د ب ا	۲۵	د ج د	۱۲	۱۱۱
۳۵	د ج ا	۲۶	ب د د	۱۲	۱۱۱
۳۶	د ا ج	۲۶	ب ج ا	۱۴	۱۱۱
		۲۶	ب ج ا	۱۴	۱۱۱
		۲۷	ح ب ج	۱۵	۱۱۱
		۲۷	ح د ج	۱۶	۱۱۱
		۲۸	ح د ب	۱۷	۱۱۱
		۲۸	ح ب د	۱۷	۱۱۱



Ek-3 (Cafer es-Sâdik, Risale-i Yıldızname –Taş Baskı- Ebcad Çizelgesi)

4. Yıldızname'nin Cafer-i Sâdık'a Aidiyeti Meselesi

İslamiyet öncesine bakıldığında Arapların başta yıldızlar olmak üzere, diğer gök cisimleri ve hatta doğa olaylarına farklı anlamlar yüklediği görülmektedir. Ve dahi doğa olaylarının sebebinin yıldızların konum ve hareketleriyle ilgili olduğu inancı oldukça yaygındır. İslam'ın tevhid akidesi bu öngörüye tamamen karşıdır ve bu tarz inanışları da yasaklamıştır. Kuran'ı Kerim'e baktığımızda bittabi gök cisimlerinden, doğa olaylarından bahsettiğini görmekteyiz. Fakat buradaki bahis, Cahiliye dönemi Arap toplumunun atfettiği gibi bir kutsiyete tabi olma niteliğinde değildir. Buradaki gaye, Allah'a yani asıl yaratıcıya ulaşmaktır. Hz. Peygamberin (s.a.v) uygulamaları da bu yöndedir. Raşit halifeler dönemine gelindiğinde, Hz. Peygamberin(s.a.v) gösterdiği hassasiyetin devam ettiği görülmektedir. Fakat Emeviler ve Abbasiler dönemine gelindiğinde bu ilim yeniden gündeme taşınmıştır. Hatta Mansur döneminde Hintçe'den bu ilme dair eserler tercüme edilmiştir. Tercüme işi için halife Mansur, Muhammed b. İbrahim el-Fezârî'yi görevlendirmiştir. Öyle ki rivayetlere göre, Mansur Bağdat şehrinin inşası konusunda müneccimlere danışmıştır. Yine halife Me'mun döneminde de Grekçe'den bu ilme dair eserler tercüme edilmiştir. Halife Mu'tasım Billah döneminde bu ilme karşı diğer halifelerin uygulamalarının tam tersi bir yönelim söz konusu olsa da Abbasilerin son dönemlerinde yıldız ilmine bağlı olarak batini inanışlar tekrar gündeme gelmeye başlamıştır.²⁰⁹

Günümüze ulaşan Yıldızname metinlerinin büyük çoğunluğu da Cafer es-Sâdık 'a nispet edilmektedir. Tezimize konu olan Yıldızname metinlerinin de Ca'fer es-Sâdık'a izafe edildiğini görmekteyiz. Bunun muhtemel sebebi, Ca'fer es-Sâdık'ın Cefr ilmiyle irtibatlandırılmasıdır. Rivayetlere göre Cefr ilminin Ca'fer es Sadık ile irtibatı şu şekildedir; Bu ilim, Ca'fer es-Sâdık'a, Hz. Ali, Zeynelâbidîn ve Muhammed Bâkır kanadıyla Hz. Peygamber'den (s.a.v) tevarüs etmiştir. Farklı pek çok tanımı olmakla birlikte, genel ifadeyle geçmişte olan ve gelecekte olacak olan ve dahi insanoğlunun ihtiyaç duyduğu her hususu, Tevrat'ı, Zebur'u, İncil'i, Fâtıma Mushafı'nı âlimlerin, vasilerin, peygamberlerin ilimlerini, haramları, helalleri ihtiva

²⁰⁹ Çelebi, "Yıldızname".

ettiği rivayet edilen bir kitaptır.²¹⁰ Ayrıca Ca'fer es-Sâdık'a izafe edilen, Peygamberin (s.a.v) kılıcının bulunduğu "cefru'l-ahmer" ve Tevrat'ı, Zebur'u, İncil'i ve Hz. İbrahim'in sahifelerini ihtiva eden "cefru'l-ebayaz" isminde iki tane cefrinin olduğu ve çevresindeki insanları başlarına gelecek hususlar noktasında uyardığı rivayet edilmektedir.²¹¹ Ca'fer es-Sâdık'a izafe edilen ve tezimize konu olan Yıldızname de şu ibare ile başlamaktadır: "Bu kitap tüm amelleri ve insanoğlunun dilediği her şeyi ihtiva eder. Bu kitap gizli açık her işi ortaya çıkarır." Yine aynı şekilde Kur'a-nâme-i Ca'fer es-Sâdık başlığıyla yer alan metin de "Bu kitap Cafer es-Sâdık'a ait falnamedir ve Kelâmullah-i Rabbanidir."²¹² İfadeleriyle başlamaktadır. Dolayısıyla Cefr ilminin iddia edilen muhtevası esas alındığında, Yıldızname metinlerindeki "insanoğlunun ihtiyacına binaen her husus ihtiva edildiği ilahi kelimeler" ifadelerinden hareketle eserin Ca'fer es-Sâdık'a nispet edilmesi muhtemeldir.

Eserin içeriği incelendiğinde kişinin giyeceği kıyafetten, kullanacağı renge, nikâhından, hastalığına, şifasından, muhtemel olan ölüm sebebi ve vaktine kadar, malından, mülkünden karakter özelliklerine kadar, annesinden, babasından, evladından, kardeşine, başına gelebilecek hadiseler, fiziksel özelliklerinden gördüğü rüyaya kadar insana dair akla gelebilecek her şeyi barındırdığı görülmektedir. Belirttiğimiz üzere Cefr ilminin iddia edilen muhtevası ile Yıldızname metinlerinin içerikleri kıyaslandığında insanoğluna dair hususları barındırması bağlamında Ca'fer es-Sâdık'ın bu eserleri kaleme aldığı düşünülebilir.

Ebu'l-Hattab el-Esedî, Sedir es-Sayrâfî, Ebân b. Sağleb gibi isimlerin bazı ayetlerin batınî yorumları ile huruf-u mukattaa harfelerinin gizemi ve gaybi bilgileri ihtiva eden bir ilmi Ca'fer es-Sâdık'a izafe ettiklerine dair rivayetler²¹³ esas alınarak Yıldızname metinlerinin içeriğine ve özellikle de "Kur'a-nâme-i Ca'fer es-Sâdık" başlıkla metne bakarsak burada ayetler üzerinden Ca'fer es-Sâdık'ın yorumlarını görürüz. Ayrıca eserde ebced hesabı bağlamında harfler üzerinden pek çok uygulama bulunmaktadır. İşte bundan mütevellit Yıldızname metinleri Ca'fer es-Sâdık'a nispet edilmiş olabilir.

²¹⁰ Detaylı bilgi için bkz. el-Kuleynî, *Usûl mine'l-Kâfi*, 553-557. Kaplan, "Ehl-i Beyt'in Gizli İlmi", 75-85. Ateş, *İşari Tefsir Okulu*, 47-48.

²¹¹ İbn Haldûn, *Mukaddime*, 2/196-198.

²¹² Ca'fer es-Sâdık, *Risale-i Yıldızname*, 1.

²¹³ Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, 2/18-19.

Diğer taraftan Ca'fer es-Sâdık'ın Yahya en-Nahvi'nin iki öğrencisinden kadim ilimleri öğrendiği esnada İskenderiye ekolü kanadıyla Hermes metoda meylederek ilm-i nücûm, cefr, kimya, simya gibi gizli ilim kategorisindeki ilimlere yöneldiği rivayet edilmektedir.²¹⁴ Nitekim bu rivayetlerin varlığı bittabi Ca'fer es-Sâdık'ın ilm-i nücûm öğrendiği ve bu ilim ile alakalı eserler kaleme aldığını düşündürmüştür olabilir.

Diğer yandan İbnü'n-Nedîm'e göre, Ca'fer es-Sâdık'ın cefr ilmiyle hiçbir bir irtibatı yoktur.²¹⁵ Ayrıca Ebu'l-Hattab'ın gayba dair bir kitabı Ca'fer es-Sâdık'tan aldığını iddia ettiğini, fakat Ca'fer es-Sâdık'ın gaybı sadece Allah'ın bileceğini beyan ederek bunu reddettiği rivayet edilmektedir.²¹⁶ Bu ve benzeri rivayetler esas alındığında ise, Yıldızname metinlerinin bir nevi fal kitabı olması göz önünde bulundurulursa, bu metinlerin Ca'fer es-Sâdık'a nispet edilmesi düşünülemez. Ayrıca Doğan Kaplan'ın makalesinde ifade ettiği üzere gizli ilimlere dair rivayetler incelendiğinde bu söylemin kabul edilebilirliği tartışılır bir söylem olarak karşımızda durmaktadır ve tarihi tutarsızlıklara sahiptir.²¹⁷

Görüldüğü üzere Cafer es-Sâdık'a ilm-i nücûm ile ilgili meselelerde ve eserlerde baş aktör olarak görülmesinin asıl sebebi, yaşadığı dönemle irtibatlıdır. Yukarıda da belirttiğimiz üzere Emevi ve Abbasi dönemlerinde bu ilme ilginin arttığı, halk ve hükümdar nezdinde ilm-i nücûmun gözde olduğu görülmektedir. Cafer es-Sâdık'ın, Emevi ve Abbasi iktidarının hâkim olduğu dönemde yaşaması ve siyasetten, politik meselelerden, ihtilafli işlerden uzak durarak, sadece ilim talim ve tedrisine yönelmiş olması, onun ilm-i nücûma da yöneldiğini ve bu alanda eserler kaleme aldığını düşündürmüştür olabilir kanaatindeyiz.

Cafer es-Sâdık, yaşadığı dönemde bu ilimle ilgili temel ilke ve metotları öğrenmiş olma ihtimali olmakla birlikte, ona atfedilen gaybi bilgilere hâkim olması bağlamında bu ilimle uğraşmış olması muhtemel değildir. Zira Cafer es-Sâdık, siyasi ortamdan uzak kalarak ilme yönelmiş olması, dini meselelere olan derin hassasiyeti, bir meselenin çözümünde maslahata tam manasıyla uyması, Cafer es-Sâdık'ın ilm-i nücûmu, İslam'ın yasakladığı fal türü işler için öğrenip uygulaması mümkün

²¹⁴ Günaltay, "Kadim Felsefe İslam Dünyasına Nasıl ve Hangi Yol İle Girdi", 181-182.

²¹⁵ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 279.

²¹⁶ el-Bağdadî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, 1/791.

²¹⁷ Kaplan, "Ehl-i Beyt'in Gizli İlimi", 88.

görünmemektedir. Bu bağlamda “Yıldızname” adlı metinlerin ona izafe edilmesi doğru değildir. Bu metinlerin ona ait olması mümkün görünmemektedir. Zira Ca’fer es-Sâdık’a nispet edilen ve temize konu olan Yıldızname metinleri, incelendiğinde bu metinlerin genel çerçevede İslam’ın tevhid inancına ters, fal türü eserlerin özelliklerini taşıdığı batınî yorumlar ve gayba dair bilgiler ihtiva ettiği görülmektedir. Örneğin, “kişinin isminin evveline bakılarak ilacının ne olduğu” faslına bakıldığında şu ibareleri görürüz: “Harf-i Elif: Cuma günü cinler ona musallat olur, Bu yüzden o kişi gün doğumundan önce belirlediğimiz duayı yazıp taşınmalı ve suyun içerisine kaoyarak içmelidir.” “Harf-i Sa: Pazar günü vücudunda ve özellikle boğazında bir ağrı başlar. Belirlediğimiz dua yazılıp taşınmalı ve suyu içmelidir.”²¹⁸ “Allah buyurdu ki: “La ilahe illâ hüvel Hayy’ul-Kayyûm” Ca’fer es-Sâdık buyurdu ki: “Bu falın sana müjdeler olsun, her türlü dileğin gerçekleşecek, falda öyle görünüyor ki fakirlik geçirmişsin ama çok malın olacak, sana her kapı açılacak, iyi bir oğlun olacak ve zenginliğin onun eliyle ilerleyecek, sevinme vaktin geldi.”²¹⁹ Hülâsa zikrettiğimiz ibarelere bakıldığında, bu ilmi veraset yoluyla Cafer es-Sâdık’a taşıdığı iddia edilen kişilerin de İslami hassasiyeti ortada iken, -hele ki Hz. Peygambere bu meselenin dayandırılması- Cafer es-Sâdık’ın iddia edilen şekilde ilm-i nücûm ile İslam’ın yasakladığı şekilde uğraşması ve bu alanda müstakil eserler tertip etmesi mümkün görünmemektedir. Ayrıca kişisel yorumlardan ve hesaplamalardan ibaret söylemlerin söz konusu olduğu metinlerdeki uygulamaların ve ifadelerin kaynağı olarak gösterilebilecek herhangi sahîh bir dayanak bulunmamaktadır.

²¹⁸ Ca’fer es-Sâdık, *Kitab-ı Yıldızname*, 31.

²¹⁹ Ca’fer es-Sâdık, *Kitab-ı Yıldızname*, 1.

SONUÇ

Ca'fer es-Sâdık, Emevi ve Abbasi iktidarları döneminde yaşamış, ilmiyle, ahlakıyla, fikirleriyle takdir toplamış, yaşadığı asra yön veren bir sima olarak karşımıza çıkmaktadır. Ca'fer-i Sâdık'ın soyu, annesi Ümmü Ferme kanalıyla Hz. Ebu Bekir'e, babası Muhammed Bâkır kanalıyla Hz. Peygamber'e (s.a.v) dayanmaktadır. Babası Muhammed Bâkır ve dedesi Zeynelâbidîn, onun ilminin temel taşlarıdır.

Yaşadığı dönem, siyasi kavgaların, politik hesaplaşmaların vuku bulduğu, iktidar mücadelesinin yoğunlaştığı bir dönem olmasına rağmen o, ilme ve zühte yönelmiştir. Bu amaç için dönemin ileri gelen âlimlerinden ders almış ve yine çok değerli talebeler yetiştirmiştir. Siyasi planda yaşanan çetrefilli olayları hiçbir zaman kabul etmese de, asla isyan cihetine gitmemiştir. Çözümün ilim, irfan ve züht olduğunu dile getirmiştir. Her durum ve koşulda İslam'ı savunmuş, iyiliği emredip kötülükten men etme düsturuna göre hareket etmiştir. Özellikle Hadis ve Fıkıh ilminde ön plana çıkmasına rağmen dini-dünyevi ilimlerin pek çoğunda ciddi manada bilgi ve donanıma sahiptir. Nitekim Ca'fer-i Sâdık'ın yaşadığı asırda Müslümanlar arasında ilmi faaliyetlerin kuvvet kazandığı, dini ilimler dışındaki diğer ilimlere de ilginin arttığı görülmektedir.

Diğer yandan ilmi yönünün ön planda olduğu âlim bir zat olarak karşımıza çıkan Ca'fer es-Sâdık'ın yanında bir de beşer üstü vasıflarla çok farklı konumlara getirilen bir Ca'fer-i Sâdık vardır ki, bätını yorumların ekserine bu Ca'fer es-Sâdık oturtulmaktadır. Yani karşımıza iki uç noktada duran iki farklı sima çıkmaktadır. Bunun sebebi muhtemeldir ki, Ehl-i Beyt'e isnad edilen gizli ilim söylemidir. Zira rivayetlere göre bu ilim vehbî bir ilimdir ve gaybi bilgiler dâhil olmak üzere her hususu içerisinde barındıran bir yönü vardır. Bu söylemden hareketle Ca'fer es-Sâdık'a pek çok fikir ve eser isnad edildiğini görmekteyiz. Bunlardan birisi de Yıldızname metinleridir. Bu metinler ilk izlenimde yıldız ilmi ile ilgili bilgileri ihtiva eden bir eser gibi görünse de incelendiğinde maksadının fal geleneğine dönüştüğü görülmektedir. Hassasiyetleri, ilmi, yaşam tarzı ortada olan Ca'fer es-Sâdık'ın falları ilgileneceği ve bu bağlamda eserler kaleme alarak toplumu buna teşvik etmesi

söylemi kesinlik ifade etmemektedir. Kanaatimize göre söylemler, adeta bâtnî fikirlere dayanak oluşturma gayesi gibidir.

Şu bir gerçektir ki, insanoğlunun gelecekte ne yaşanacağına dair merakı, onu hep fal türü yollara sevk etmiştir. İşte yıldız falları da insanoğlunun bu merakını dindirmek suretiyle ortaya çıkmış bir sistemdir. Kadim kültürlerin neredeyse hepsinde, gök cisimlerine ve doğa olaylarına yüklenen bir kutsiyet söz konusudur. Zira insan, var olduğundan bu yana doğayla hep iç içe olmuştur. İlm-i nücûm da doğayla iç içe olmanın ve insanın geleceğe dair merakının doğal bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Asırlar boyunca bu ilimle ilgili uygulamalar yapılmış, fal kültürleri oluşturulmuş ve eserler kaleme alınmıştır. Bu eserler sayesinde bu uygulamalar günümüze kadar ulaşmıştır. Fakat Ca'fer es-Sâdık'a isnad edilen bu tür söylem ve eserler sadece geleceğe dair bir kaygı bağlamında ona isnad edilmiş değildir. Ca'fer es-Sâdık ile ilgili gizli ilim söylemlerinin altındaki gayenin siyasi bir yönünün de olduğu aşikârdır. Nitekim bu durum da Hz. Ali'nin imametinden Ca'fer es-Sâdık'ın imametine kadar süregelen vasilik anlayışına, ilahi bir müdahalenin söz konusu olduğunun ispatı için ortaya konulmuş mucizevi olgulardan biridir.

Üç farklı nüshasını incelediğimiz ve Ca'fer es-Sâdık'a izafe edilen Yıldızname isimli eser de bu kültürün bir basamağını teşkil etmektedir. Eser her ne kadar Ca'fer-i Sâdık'a nispet edilse de eserin ona aidiyeti meselesi tartışmalı bir mesele olarak karşımızda durmaktadır. Ca'fer es-Sâdık'ın ilm-i nücûm ile tabii astroloji bağlamında ilgilenmiş olması, kanaatimizce daha kabul edilebilir bir söylemdir. Onun, bu ilme, aklen mesnetsiz, dinen batıl olan bir yönüyle ilgi duyması İslami hassasiyeti ortada olan bir zat için çok da olağan bir durum olmasa gerektir.

BİBLİYOGRAFYA

- Ali, Âl Nureddîn. *el-İmam Cafer es-Sâdık fi Nazari Ulemâil-Garb*. Dımaşk: Dâru'l Fâdıl, 1996.
- Âlûsî, Ebû'l-Meâli Cemâlüddin Mahmut Şükri. *Muhtasaru't-Tuhfetü'l-İsnâaşeriyye*. Nşr. Muhibbüddin el-Hatîp. İstanbul: el-Mektebetü Işık, 1976.
- Apak, Âdem. *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*. 3. cilt. İstanbul: Ensar Yayınları, 2013.
- Apak, İlknur. *Abbasi Devletinin Kuruluşu ve İlk Halife Ebü'l Abbas es-Seffah Dönemi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Askalânî, Ebu'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmet b. Hacer. *Tehzîbü't-Tezhîb*. 1. Cilt. thk. Ali Muhammed Muvvaz, Adil Ahmed Abdülmevcud. Riyad: Vizâretü'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, ts.
- Atalan, Mehmet. "Cafer es-Sâdık'ın Eserleri". *Dini Araştırmalar Dergisi* 4/11 (Eylül-Aralık 2011), 113-132.
- Atalan, Mehmet. "İslam Düşüncesinde Cafer es-Sâdık'ın Yeri". *Milel ve Nihal, Kültür ve Mitoloji Dergisi* 8/3 (Eylül-Aralık 2011). 9-30.
- Atalan, Mehmet. "Şia'da Cifr İlminin Yeri". *Dini Araştırmalar Dergisi* 9/25 (Ağustos 2006). 109-123.
- Atalan, Mehmet. *Cafer-i Sâdık*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- Atalan, Mehmet. *Mezhepler Tarihi Açısından Ca'fer es-Sâdık*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998.
- Atalan, Mehmet. *Şiiliğin Farklılaşma Sürecinde Cafer es-Sâdık'ın Yeri*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2005.
- Ateş, Süleyman. *İşari Tefsir Okulu*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1974.
- Attar, Feriduddin. *Tezkirâtu'l-Evliyâ*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul. Erdem Yayınları, 1991.
- Aydın Cemal ve Diğerleri. *Astronomi ve Uzay Bilimleri*, İstanbul. Kriter Yayınları. 2012.
- Aydın, Mehmet. "Fal". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Erişim 8 Ekim 2022.

- Azimli, Mehmet. “Abbasiler Döneminde Muhammed en-Nefsü’z-Zekiyye ve Kardeşinin İsyanı”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 8/3 (Nisan 2008), 55-74.
- Bağdâdi, Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed. *Mezhepler Arasındaki Farklar*. çev. Ethem Ruhi Fiğlalı. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- Bayraklı, Bayraktar, *Yeni Bir Anlayış Işığında Kur’an Tefsiri*, İstanbul. Bayraklı Yayınları, 2009.
- Belâzurî, Ahmet b. Yahya b. Câbir. *Kitâbu’l-Cümel min Ensâbi’l-Eşraf*. 3. Cilt. Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1996.
- Belâzurî, Ahmet b. Yahya b. Câbir. *Kitâbu’l-Cümel min Ensâbi’l-Eşraf*. 4. Cilt. Nşr. Zekkar Riyaz Zirikli. Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1996.
- Bezzazî, Hafızüddîn Muhammed b. Şihâb el-Kerderî el-Harizmî. *Menâkıbü’l-İmâmi’l-A’zam Ebî Hanîfe*. Beyrut. Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1981.
- Bozhüyük, Mehmet Emin. “Hurûf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 8 Ekim 2022.
- Bozkurt, Nahide. “Alioğullarının Siyasal İktidar İstencinde -Abbasiler Dönemi- İlk Mücadelesi: Muhammed en-Nefsü’z Zekiyye’nin İsyanı. *Dini Araştırmalar Dergisi* 5/13 (Mayıs-Ağustos 2002). 107-118.
- Bozkurt, Nahide. “Mansûr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 10 Nisan 2022.
- Bozkurt, Nahide. *Abbasiler*. Ankara: İsam Yayınları, 2017.
- Buharî, Ebi Abdullah İsmail b. İbrahim el-Cufî. *Kitabu’t-Târîhu’l-Kebîr*. 2.Cilt. Diyarbakır: Mektebetu’l-İslamiyye, ts.
- Büyükkara, Muhammed Ali, *İmamet Mücadelesi ve Haşimoğulları (Hicri II. Asır)*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 1999.
- Cehşiyârî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdus b. Abdullah el-Kûfî. *Kitabü’l-Vüzerâ ve’l-Küttâb*. nşr. Mustafa Sekkâ. Kahire: Mustafa el-Babi el-Halebi, 1980.
- Cündî, Abdülhalim. *el-İmam Ca’fer es-Sâdik*. Kum: Müessetü Ensâriyan, 1995.
- Çalışkan, Sami. *Kur’an’ı Kerim’e Göre Yıldızlar*, Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Çelebi, İlyas. “Yıldızname”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 26 Mayıs 2022.

- Çulha, Tülay. “Bilinmeyen Bir Fal-name-Yıldız-name: Metali’ü’s-Sa’ade”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 13/70 (Nisan 2020), 24-34.
- Delice, Ali. “Emevi Devletinin Yıkılış Nedenleri Üzerine Bazı Mülahazalar”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (Aralık 1999), 299-320.
- Dîneveri, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe. *Te’vilu Muhtelefeti’l-Hadis*. Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1973.
- Dûrî, Abdülaziz, *el-Asru’l Abbasiyyi’l-Evvel, Dırâsetü fi’t-Târîhi’s-Siyasiyyi ve’l-İdariyyi ve’l-Mâlî*. Beyrut: Dâru’t-Tâlia, 1988.
- Duvarcı, Ayşe. *Türkiye’de Falcılık Geleneği İle Bu Konuda İki Eser*. Ankara: Ersa Yayıncılık, 1993.
- Ebu Zehra, Muhammed. *İmam Zeyd Hayatı, Fikirleri ve Çağı*. çev. Salih Parlak, Ahmet Karababa. İstanbul: Şafak Yayınları, 1993.
- Ebu Zehra, Muhammed, *İmam Cafer Sadık*. İstanbul: Şafak Yayınları, 1992.
- Ebu’l Ayneyn, Ali Halil Mustafa, “Cafer es-Sâdık’a Göre Eğitimin Önemi”. çev. İsmail Arıcı. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/1 (Haziran 2008), 285-306.
- el-Kütübî, Muhammed b. Şakir. *Fevâtü’l-Vefâyat ve’z-Zeylû Aleyha*. 2. Cilt. Beyrut: Dâru’s-Sâdır, 1973.
- Evgin, Abdülkadir. “Sünni Kaynaklara Göre Cafer es-Sâdık’ın Hadisciliği”. *Dini Araştırmalar Dergisi* 12/35 (Haziran 2009). 127-142.
- Farâbî, Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed. *İhsâ’ü’l-Ulûm*, nşr. Osman M. Emin, Kahire. y.y. 1931.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. “Abdullah b. Muaviye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 15 Mart 2022.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. “İbrahim el-İmam”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 26 Mayıs 2022.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. *İmamiye Şiası*. İstanbul: Selçuk Yayınları, 1984.
- Gördük, Yunus Emre. “İmam Ca’fer es-Sâdık’ın Siyasete ve Ehl-i Beyt’in İsyân Hareketlerine Karşı Tutumu”. *Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (Haziran 2015), 7-36.

Gördük, Yunus Emre. *İmam Cafer es-Sâdık'a İsnad Edilen Tasavvufî Tefsir Ve Metodu*, Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.

Güler, Zekeriya. “İmam Ebû Hanîfe'nin Ehl-i Beyt Mensuplarıyla Münasebetleri”. *Diyanet İlmi Dergi* 56/4 (Aralık 2020), 1285-1302.

Gülhan, Abdülkerim. Türk Kültüründe Fal ve İsimlerle İlgili Bir manzum Falname Örneği. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 15 (2015), 195-222.

Günaltay, Mehmet Şemsettin. “Kadim Felsefe İslam Dünyasına Nasıl ve Hangi Yol ile Girdi. sad. İbrahim Çapak. *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Araştırma Merkezi Dergisi* 2/1 (Bahar 2016), 161-191.

Gür, Nagihan, “Osmanlı Fal Geleneği Bağlamında Yıldızname ve Talinâme Metinleri”. *Milli Folklor Dergisi* 12/96 (2012), 202-215.

Halili, Muhammed. *min-Emâmi'l-İmam es-Sâdık*. 4. Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbû', 1984.

<https://islamansiklopedisi.org.tr/abbasiler#1>

<https://islamansiklopedisi.org.tr/abdullah-b-muaviye>

<https://islamansiklopedisi.org.tr/askiyye>

<https://islamansiklopedisi.org.tr/cafer-es-sadik>

<https://islamansiklopedisi.org.tr/cefr>

<https://islamansiklopedisi.org.tr/ebul-abbas-es-seffah>

<https://islamansiklopedisi.org.tr/fal>

<https://islamansiklopedisi.org.tr/huruf>

<https://islamansiklopedisi.org.tr/ibrahim-b-abdullah--ali-evladi>

<https://islamansiklopedisi.org.tr/ibrahim-el-imam>

<https://islamansiklopedisi.org.tr/mansur--halife>

<https://islamansiklopedisi.org.tr/yildizname>

<https://islamansiklopedisi.org.tr/ilm-i-ahkam-i-nucum>

İbn Haldûn, Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed. *Mukaddime*. 1. Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997.

İbn Haldûn, Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed. *Mukaddime*. 2. Cilt. çev. Zâkir Kâdiri Ugan. İstanbul: Milli Eğitim Yayınları, 1990.

- İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbas Takıyyuddin Ahmed b. Abdülhâlim. *Minhâcü's-Sünneti'n-Nebeviyye*. 7. Cilt. Thk. Muhammed Reşad Salim. Riyad: Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1986.
- İbnu'l-Kesîr. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. çev. Mehmet Keskin. 10. cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1996
- İbnu'l-Kesîr. İmâdüddîn Ebu'l Fida İsmail b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. 11. Cilt. Haz. Mehdi Ali Seçkin. Çağrı Yayınları, 1996.
- İbnü'l Esir, İzzuddin Ebu'l Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed. *el-Kâmil fi't-Târih*. 5. Cilt. Beyrut: Dâru Beyrut, 1982.
- İbnü'l Esîr. *el-Kâmil fi't-Târih (İslam Tarihi)*. çev. Ahmet Ağrakça vd. 4. Cilt İstanbul: Bahar Yayınları, 2008.
- İbnü'l-Esîr, Ebû hasan Ali b. Muhammed Abdülkerim. *Kâmil fi't-Târih*, 4. Cilt. Beyrut: y.y. 1974.
- İbnü'n-Nedîm, Muhammed b. İshak. *el-Fihrist*. nşr. Rıza Teceddüd. Tahran, ts.
- İbnü't-Tıktaka, Muhammed b. Ali b. Tabatabâ. *el-Fahri fî Âdâbi's-Sultâniyye ve'd-Düveli'l-İslamiye*. Beyrut: Dâr-u Beyrut, 1973.
- İbnü't-Tıktaka, Muhammed b. Ali Tabatabâ. *el-Fahri fî Âdâbi's-Sultâniyye ve'd-Düveli'l-İslâmiyye*. Beyrut. Dâru'l-Kalem, 1997.
- İpek, Ali. *Abbasîler Döneminde Âl-i Beyt-Hilafet İlişkileri*. Kars: Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınları, 2002.
- İsfehâni, Ebû Nuaym Ahmet b. Abdullah b. İshak. *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiya*. 3.cilt. Mısır: y.y. 1932-1938.
- İsfehâni, Ebu Nuaym Ahmet b. Abdullah b. Rüstem b. İshak. *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiya*. 3.cilt. Beyrut: y.y. 1988.
- İsfehâni, Ebu Nuaym Ahmet b. Abdullah b. Rüstem b. İshak. *Müsned-i İmam Ebî Hanîfe*. Thk. Nazar Muhammed el-Faryâbî. Riyad: Mektebetü'l-Kevser, 1994.
- Kaplan, Doğan. "Ehl-i Beyt'in Gizli İlmi: Hz. Ali'ye Nispet Edilen Kitab-ı Ali, Cefr ve Mushâf-ı Fâtıma Hakkında Bir İnceleme. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30/30 (Temmuz 2010), 75-92.
- Kara, Cahit. Yahya b. Zeyd İsyanı ve Horasan'daki Etkileri, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24/2 (Aralık 2020), 765-787.

- Karabekir, Namık Kemal. *Ehl-i Beyt Tasavvuru ve Erken Dönemdeki Yansımaları*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Kaşkarlı Mahmut. *Divânü Lügati't-Türk*. çev. Besim Atalay. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1941.
- Kâtip Çelebi. *Keşfu'z-Zünûn*. Haz. Mehmet Şerafettin Yaltkaya, Rifat Bilge. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971.
- Korkmaz, Sıddık. *Şia'nın Oluşumu*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2015.
- Korkmaz, Zehra, Yılmaz, Hayati. "Ca'fer es-Sâdık ve Ebû Hanîfe Arasındaki Hoca-Talebe İlişkisi". *Tasavvur Dergisi* 5/2, (Aralık 2019), 1152-1181.
- Kûfî, Ebû Yusuf Ya'kub b. İbrahim. *Kitâbu'l-Âsâr*. tsh. Ebu'l-Vefa el-Efgânî. Kahire: Matbaatü'l-İstikâme, 1936.
- Kuleynî, Muhammed b. Ya'kub. *Usûl mine'l-Kâfi*. 1. Cilt. Kum: y.y. 1984.
- Kuleynî, Muhammed b. Ya'kub. *Usûl mine'l-Kâfi*. çev. Abdullah Turan, S. Seccat Karakuş. İstanbul: Al-i Taha Yayıncılık, ts.
- Kuşeyrî, Abdülkerim. *Kuşeyri Risalesi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1993.
- Meclîsî, Muhammed Bâkır b. Muhammed Taki b. Maksud Ali. *Bihâru'l-Envâr*. 26. Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1983.
- Mekkî, Muvaffak b. Ahmet. *Menâkıbü'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfe*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1981.
- Mes'ûdî, Ebû'l Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali. *Murucu'z-Zeheb ve Meâdinu'l-Cevher*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid. 3. Cilt. Kahire: el-Mektebetü't-Ticareti'l-Kübra, 1964.
- Mizzî, Cemâlüddîn Ebu'l-Haccac. *Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*. 5. Cilt. thk. Beşşar Avvad Mâruf. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1994.
- Muhammed, Ali Cuma. *Ca'fer es-Sâdık*. Kahire: Mevsûatü A'lâmi'l-Fikri Li'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 2004.
- Muhsin el-Emîn. *A'yânu'ş-Şia*. Beyrut: Dâru't-Tearüf, 1983.
- Nablûsî, Şeyh Afif. *el-İmam Ca'fer es-Sâdık*. Şam: Müsteşâriyyetü's-Sekâfe, tsz.
- Neşşar, Ali Sami. *İslam'da Felsefe Fikrinin Doğuşu*. Kahire: Dâru'l Maârif, 1977.
- Nevbahtî, Hasan b. Musa. *Firâku'ş-Şia*. Beyrut: Dâru'l Adva, 1984.
- Onat, Hasan. *Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.

- Öz, Mustafa. “Ca’fer es-Sâdık”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 15 Mart 2022.
- Öz, Mustafa. “İbrahim b. Abdullah”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 14 Nisan 2022.
- Sâdık, Cafer. *Kitab-ı Yıldızname*. İSAM Kütüphanesi Nu: 3720, İstanbul: y.y, ts.
- Sâdık, Cafer. *Kitab-ı Yıldızname*. İSAM Kütüphanesi Nu: 3767, İstanbul, y.y, ts.
- Sâdık, Cafer. *Risale-i Yıldızname*. İSAM Kütüphanesi Nu: 84439 (Taş Baskı), İstanbul: y.y. 1274/1858.
- Sâdık, Cafer. *Yıldızname*. çev. Mustafa Varlı. İstanbul: Esmâ Yayınları, ts.
- Salim, Abdülaziz, *Târihü’l-Devleti’l-Arabiyye*. Beyrut: Dâru’n-Nehdati’l-Arabî, 1986.
- Schimmel Annemarie. *Tasavvufun Boyutları*. çev. Ender Gürel. İstanbul: Adam Yayınları, 1982.
- Suyutî, Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekir. *Tabakâtu’l Huffaz*. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1983.
- Sümbüllü, Yusuf Ziya. “İlm-i Tefe’ül ve Tefe’ül-nâme Üzerine Bir Değerlendirme”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 1/2 (2008), 383-391.
- Şahin, Hacer. *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Halife Mansur’un Tedvin Emri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Şehristânî, Ebû’l Feth Muhammed b. Abdülkerim b. Ahmed. *el-Milel ve’n-Nihal*. 2. Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, ts.
- Şeker, Necmettin. “Cafer es-Sâdık’ın Hadis İlmindeki Yeri ve Sünni Hadis Kaynaklarındaki Rivayetleri”. *Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (22 Haziran 2017), 105-128.
- Şeyh Saduk, el-Kummi, Ebu Cafer Muhammed b. Ali İbn Bâbaveyh, *Risaletü’l-İtikadadâti’l-İmamiyye*, çev. Ethem Ruhi Fığlalı. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1978.
- Taberî, Ebî Cafer Muhammed b. Cerîr b. Rüstem. *Delâilü’l-İmâme*. Beyrut. Müessesetü’l-A’lemîli’l-Matbûat, 1988.
- Taberî, Ebî Cafer Muhammed b. Cerîr b. Rüstem. İbn Cerîr. *Târihu’l-Ümem ve’l-Mülük*. 5-8. Cilt. Beyrut. y.y. 1987.

- Taberi, İbn Cerîr. *Tarihu't Taberi*.  ev. Naşir. 3.cilt. İstanbul: Can Yayınevi 1983.
- Tabres , İmâdüddin el-Hasan b. Ali. *Esr ru'l-İmame*. Meşhed: Müessesetü't-Tabi'i't-T bia li'l-İst neti'r-Radviyyeti'l-Mukaddese, 1422.
- Tatçı, Mustafa. *Edebiyattan İçeri*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1997.
- Taylor, John Boer. "Sufilerin Manevi Atası Ca'fer es-Sâdik".  ev. Mehmet Atalan, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (Haziran 2000), 660-674.
- Uludağ, Süleyman. "Aşkıyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 30 Eylül 2022.
- Uyar, G lgun. *Ehli Beyt İslam Tarihinde Ali Fatıma Evladı*. İstanbul: Gelenek Yayınları, 2004.
-  cok, Bahriye. *İslam Tarihi Emeviler Abbasiler*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1979.
- Varol, Bahaüddin. *Hilafet Mücadelesinde Ehl-i Beyt Nesli*. Konya: Yediveren Kitap Yayınları, 2004.
- Yakıt, İsmail. *Türk İslam Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2003.
- Yakûbî, Ahmed b. Eb  Ya'k b İşhak b. Cafer b. Vâdih, *Tarihu'l-Yakûbî*. 2. Cilt. Beyrut: D r 's-S dir. ts.
- Yakubî, Ahmet b. Eb  Ya'kub İşhak b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih. *Tarihu'l Yakubî*. 2. Cilt. Beyrut: Darü's-Sadir, 1960.
- Yıldız Hakkı Dursun, "Eb 'l Abbas es-Seffâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim: 4 Nisan 2022.
- Yıldız, Hakkı Dursun, "Abbasiler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 15 Mart 2022.
- Yılmaz, Kadri H sn . "Cifre Dair Resimli İlginç Bir Manzum Eser: Kitabı'l-Akt b". *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 1 (Haziran 2020), 93-132.
- Yurdağür, Metin. "Cefr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 8 Ekim 2022.
- Zehebî, Eb  Abdullah şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyeru A'lami'n-Nübela*. 6. Cilt. thk. şuayb el-Arnaud, Hüseyin el-Esed. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1982.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Târihu'l-İslam ve Vefâyâtu'l-Meşâhîr*. 3. Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2003.

